

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
BALTIJOS KALBŲ IR KULTŪRŲ INSTITUTAS
SKANDINAVISTIKOS CENTRAS

Prieglius Paulius Žuklys

Neišsilavinęs ir mažiau patikimas. Socialinė distancija lietuvių kalbos su
lietuvių–rusų ir skandinavų akcentais vertinimuose

Magistro darbas

Vadovė: prof. dr. Loreta Vaicekauskienė

2022

Vilnius

SANTRAUKA

Daugiataučius, daugiakultūrius miestus – kokių laikytume ir Vilnių – įprasta sieti su tolerancija skirtingoms socialinėms ir etninėms grupėms. Tad kyla klausimas, ar tokias teigiamas nuostatas galime matyti ir vienos iš dviejų didžiausių etninių grupių Vilniuje – vadinamųjų Lietuvos rusų – atžvilgiu. (Šiame darbe atsisakoma įprastos „Lietuvos rusų“ sąvokos, toliau pasitelkiant įtraukesnę „lietuvių–rusų“ sąvoką.) Mat ankstesni tyrimai rodo, kad pasąmoninės kalbinės nuostatos lietuvių–rusų kalbėtojų atžvilgiu yra veikiau neigiamos: tokie kalbėtojai yra rečiau apibūdinami kaip *išsilavinę, sėkmingi ar turintys gerą darbą* nei kiti „etniniai“ lietuviai–vilniečiai (Čičirkaitė 2019: 139–140).

Siekiant atsakyti į klausimą, ar tokios nuostatos yra tipiškos vien lietuvių–rusų akcentui, ar visgi būdingos ir kitiems lietuvių kalbos akcentams, pasirinkta lyginti (a) vilnietišką kalbėjimą be akcento, (b) kalbėjimą su lietuvių–rusų akcentu ir (c) kalbėjimą su skandinavų akcentu. Šios nuostatos yra neišvengiamai susijusios ir su tam tikra socialine atskirtimi, arba vadinamąja socialine distancija lietuvių–rusų atžvilgiu. Nors dalis sociologų teigia, kad socialinės distancijos lietuvių–rusų atžvilgiu Lietuvoje nėra (Vildaitė ir Žibas 2010; Petrušauskaitė 2013), šiame darbe ši teiginį siekiama naujai įvertinti remiantis pasąmoninėmis kalbinėmis nuostatomis. Šiam tikslui taip pat pasitelkiamos Michaelio Silverteino (2003) suformuluotos indeksinės tvarkos teorinės prielaidos.

Pasąmoninėms kalbinėms nuostatoms tirti naudotas neporuotos kaukės testas (angl. *verbal guise test*). Atliktame eksperimente dalyvavo 151 moksleivis iš Vilniaus mokyklų lietuvių dėstomąja kalba. Tyrime išskirtos dvi tiriamųjų grupės: pirmajai iš jų kalbėtojų profesijos iš viso neminėtos, o antrajai – nurodytos tariamos, tyrimo tikslais kalbėtojams priskirtos profesijos. Abi grupės klausėsi šešių vyriškų balsų, iš kurių po du reprezentavo (a), (b) ir (c) kalbines atmainas. Dėl ryškiai išsiskyrusių kalbėtojų su skandinavišku akcentu vertinimų, į rezultatus įtrauktas tik vienas iš dviejų skandinaviškų balsų. Tyrimo dalyviai buvo prašomi kiekvieną iš kalbėtojų apibūdinti savais žodžiais, atsakant į atviro tipo klausimus, siejamus su pasitikėjimu ar vadinamosiomis viršenybės (*išsilavinimo, protingumo*) ir dinamiškumo (*įdomumo, pasitikėjimo savimi*) savybėmis.

Kas liečia pirmąją tyrimo dalyvių grupę, tyrimas parodė, kad kalbėtojai *be* akcento viršenybės ir dinamiškumo savybių atžvilgiu vertinami palankiau nei kalbėtojai *su* akcentu. Vis dėlto, vertinimai išsiskyrė, kai buvo klausama apie pasitikėjimą kalbėtojais. Kalbėtoju su skandinavišku akcentu buvo pasitikima tiek pat, kiek ir kalbėtojais be akcento. Tačiau kas liečia lietuvių–rusų akcentą, juo pasižymėję kalbėtojai buvo dažniau apibūdinami kaip *nepatikimi*, o kartais – netgi kaip *agresyvūs*,

įtartini ar *keisti*. Tikėtina, kad tokios pašąmoninės kalbinės nuostatos atspindi minėtą socialinę distanciją, žyminčią „etninių“ lietuvių įsivaizdavimą kaip *savy*, o lietuvių–rusų – kaip *kitų*.

Kas liečia antrąją moksleivių grupę, dalyviams buvo pasakoma, kad vilnietišškai be akcento ir su skandinavišku akcentu kalbantieji yra žemo, o lietuvių–rusų akcentą turintys kalbėtojai – aukšto socialinio statuso profesijų atstovai. Lietuviams–rusams priskirta aukšto prestižo profesija lėmė daugiau apibūdinimų viršenybės savybėmis, bet nekeitė kalbėtojų vertinimo nei dinamiškumo, nei pasitikėjimo klausimu. Nuostabą kelia tai, kad žemo socialinio statuso profesija nekeitė be akcento kalbančių „vilniečių“ įvertinimų. Tai gali reikšti, kad kalbėjimas be akcento – net ir tuomet, kai kalbančiajam priskiriama „nepalanki“ profesija – toliau lieka stipriai asocijuojamas su *protingu*, *įdomiu* žmogumi. Kas liečia skandinaviską akcentą, žemo socialinio statuso profesija tik dar labiau sustiprino nepalankius vertinimus. Gali būti, kad tą lėmė kalbėtoją su akcentu atitinkantis „prastos“ profesijos stereotipas. Kita vertus, profesija nekeitė nei (a), nei (b), nei (c) kalbėtojų vertinimo pasitikėjimo klausimu: kaip ir pirmoje grupėje, tik lietuvių–rusų kalbėtojai apibūdinti kaip *nepatikimi*. Tokie rezultatai dar sykį patvirtina, kad socialinės distancijos lietuvių–rusų grupės atžvilgiu esama.

Darbe taip pat keliamas, autoriaus žiniomis, iki šiol mokslinėje literatūroje nenagrinėtas klausimas, kokie indeksai formuojasi kalbinėje bendruomenėje nepažįstamos kalbinės atmainos atžvilgiu. Keliamą prielaidą, kad tyrimo metu manipuluojant informacija apie kalbėtojo profesiją, išryškėja tam tikra lokalių indeksų hierarchija. Tolesni tyrimai šias iškeltas teorines prielaidas galėtų patvirtinti ar paneigti. Visgi, svarbu paminėti, kad šio darbo rezultatai yra riboti dėl skirtingo tyrime naudojamuose įrašuose kalbančiųjų vyrų amžiaus ir tik vieno balso, reprezentavusio skandinaviską akcentą.

Darbe aptariamos ir platesnės socialinės tyrimo implikacijos: keliamas klausimas, ar socialinė distancija lietuvių–rusų atžvilgiu nėra palaikoma neigiamo lietuvių–rusų grupių vaizdavimo žiniasklaidoje bei mokykloje diegiamos kalbinio nacionalizmo ideologijos. Neigiamoms kalbinėms nuostatoms ir socialinei distancijai mažinti siūloma kalbinį švietimą grįsti deskriptyviu kalbotyros mokslu, tuo pačiu skatinant moksleivius kritiškai vertinti vyraujančias kalbines ideologijas.

Raktiniai žodžiai: pašąmoninės kalbinės nuostatos, Lietuvos rusai, socialinė distancija, lietuvių kalbos akcentai, nepažįstamas akcentas.

TURINYS

1. ĮVADAS	6
2. ANKSTESNI TYRIMAI	12
2.1. Negimtakalbių akcento vertinimo tyrimai užsienyje.....	12
2.2. Sąmoningųjų kalbinių nuostatų tyrimai Lietuvoje	13
2.3. Pasąmoninių kalbinių nuostatų tyrimas Lietuvoje.....	13
3. TEORIJA	15
3.1. Pasąmoninės kalbinės nuostatos	15
3.2. Indeksai ir indeksiškumas.....	16
4. METODAS	19
4.1. Kaukės testai ir metodo pasirinkimas	19
4.2. Eksperimento stimulai	20
4.3. Informantai	22
4.4. Eksperimento eiga ir anketos.....	23
4.5. Duomenų kodavimas	25
5. REZULTATAI IR DISKUSIJA	28
5.1. Bendroji grupė: vilnietiška kalba – visada geriausia, lietuvių–rusų akcentas – prasčiausias....	28
5.2. Bendroji grupė: skandinaviško akcento kalbėtojai – <i>patikimi</i> , o lietuvių–rusų – <i>įtartini</i>	34
5.3. Profesijų grupė: žemo socialinio statuso profesija nekeičia kalbėtojų <i>be</i> akcento vertinimo, bet lemia prastesnį kalbėtojų <i>su</i> akcentu vertinimą.....	37
5.4. Profesijų grupė: vilnietiška šnekantis autobuso vairuotojas <i>įdomesnis</i> nei su lietuvių–rusų akcentu kalbantis gydytojas	41
5.5. Teorinės implikacijos: susiformavusių indeksų neturinti kalba ir profesijų įtaka nuostatoms	43
5.6. Metodologiniai trūkumai ir pasiūlymai: stimulai, profesijos ir kalbėtojų vertinimo anketos...	45
5.7. Socialinė distancija pasąmoninėse kalbinėse nuostatose.....	47
6. IŠVADOS IR PERSPEKTYVOS	52
Literatūros sąrašas	54

Sammendrag.....	60
Priedas nr. 1.....	62
Priedas nr. 2.....	68
Priedas nr. 3.....	74

1. ĮVADAS

Iš pažiūros gali atrodyti, kad daugiakultūriame mieste, kur esama intensyvių kontaktų tarp gyventojų iš skirtingų etninių grupių, tolerancija kitoms ir *kitokioms* kalboms turėtų būti didelė. Vilnių tikrai galime laikyti daugiakultūriu miestu – net 33% vilniečių save laiko kitos tautybės nei lietuvių (Lietuvos statistikos departamentas 2021). Tačiau ar vilniečiai tolerantiški kalbinei įvairovei jų mieste? Viena iš dviejų didžiausių etninių grupių Vilniuje (ir Lietuvoje), greta lietuvių–lenkų, yra Lietuvos rusai (toliau juos vadinsiu lietuviais–rusais, žr. 8 p.). Vilniuje „rusais“ save įvardina 9,7% gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas 2021), o 27% vilniečių rusų kalba yra gimtoji (Nevinskaitė 2013: 58)¹. Negausūs tyrimai pašąmoninių kalbinių nuostatų srityje rodo, kad etniniai lietuviai linkę rečiau lietuvių–rusų kalbėtojams Vilniuje priskirti tokias savybes kaip *išsilavinęs, sėkmingas ar turintis gerą darbą* (Čičirkaitė 2019: 139–140) (ankstesni tyrimai plačiau aptariami 2 skyriuje). Dėl ribotų tyrimų, sunku atsakyti, ar tokios kalbinės nuostatos negali būti būdingos, pavyzdžiui, bet kokiam akcentui lietuvių kalboje. Tam, kad būtų galima atsakyti į šį klausimą bei geriau išnagrinėti su lietuvių–rusų etnine grupe siejamas socialines reikšmes, tyrime siekiama palyginti, kokias pašąmonines kalbines nuostatas vilniečiai moksleiviai turi lietuvių–rusų ir jiems, tikėtina, mažai pažįstamo skandinaviško akcento atžvilgiu.

Ką vadiname pašąmoninėmis kalbinėmis nuostatomis ir indeksais? **Kalbinės nuostatos** – tai žmonių turima nuomonė apie kalbą, tarmę, akcentą ar kitą kalbinį variantą. Kalbinės nuostatos egzistuoja dviem lygiais: sąmoninguoju ir pašąmoniniu (be kitų, Kristiansen 2009). **Sąmoningosios kalbinės nuostatos** paprastai išgaunamos informantų nuomonės apie kalbą klausiant tiesiogiai, o **pašąmoninės** – netiesioginiais metodais, kai informantai nežino, jog klausiama apie kalbą. Be to, sociolingvistiniai tyrimai rodo, kad kalba turi ne tik denotacinę reikšmę (kai žodis kaip ženklas žymi dalykus), bet perteikia ir socialinę reikšmę, su kuria tam tikra kalbinė atmaina ar jos kalbinės ypatybės yra asocijuojamos – taip vadinamus **indeksus** (Silverstein 2003). Plačiau pašąmoninės kalbinės nuostatos ir Michaelio Silversteino (2003) išplėtotą indeksinės tvarkos teorija aptariama 3 skyriuje. Mano žiniomis, literatūroje iki šiol neaptarta, kokie indeksai formuojasi kalbės, kuri neturi kalbinėje bendruomenėje nusistovėjusio indekso, atžvilgiu. Mano iškeltos teorinės prielaidos dėl susiformavusio indekso neturinčios kalbės taip pat aprašomos 3 skyriuje ir bus tikrinamos remiantis vilniečiams mažai pažįstamo skandinaviško akcento vertinimu (žr. 5.5 poskyrį).

¹ Šie skaičiai iliustruoja, kad savęs priskyrimas vienai ar kitai etninei grupei yra suvokiamas skirtingai: ne visiems rusų, kaip gimtosios, turėjimas siejasi su „ruso“ tapatybe. Be to, daugiau etninių grupių Lietuvoje (kaip kai kurie lietuviai–žydai ar lietuviai–lenkai) gali laikyti rusų kalbą savo gimtąja. Kita vertus, stebina tai, kad Lietuvos statistikos departamento vykdomo gyventojų surašymo metu yra neleidžiama pasirinkti daugiau nei vienos tautybės.

Siekiant sužinoti, kokios pasąmoninės kalbinės nuostatos skirtingų akcentų atžvilgiu vyrauja vilniečių kalbinėje bendruomenėje, šiame darbe taikyta Tore Kristianseno ir Kopenhagos mokyklos (be kitų, Kristiansen 2009) išplėta pasąmoninių kalbinių nuostatų tyrimo metodologija. Buvo atliktas nesuporuotos kaukės testas² (angl. *verbal guise test*), kuriame dalyvavo 151 moksleivis iš 9–10 klasių Vilniaus mokyklose dėstomąją lietuvių kalba. Tirtos nuostatos trijų kalbinių atmainų atžvilgiu: (1) lietuvių–rusų akcento, (2) skandinavų akcento ir (3) Vilniaus kalbos. Tyrimo metu mokiniai klausėsi šias atmainas reprezentuojančių balsų ir atsakė į atviro tipo klausimus anketose.

Taip pat vienoje tiriamųjų grupėje įvestas papildomas kintamasis – profesija. Papildomi kintamieji kaukės testuose naudoti ir ankstesniuose tyrimuose. Kai kuriuose tyrimuose balso įrašas buvo derinamas su įvairiomis (tariamomis ir tikromis) kalbėtojo veido nuotraukomis. Pavyzdžiui, maorių akcento tyrimai Naujojoje Zelandijoje (Holmes et al. 2001) ir imigrantų akcento tyrimai Švedijoje (Rödin ir Özcan 2011) rodo, kad kai sutampa tiek akcentas, tiek stereotipinė tokio akcento turėtojo išvaizda (pirmuoju atveju – „tipinio“ maorio, antruoju – imigranto Švedijoje), kalbėtojai vertinami prasčiausiai. Tuo tarpu, kai nuotraukoje rodomas baltaodis švedas ar zelandietis, bet jis kalba *su* mažumos akcentu, kalbėtojas vertinamas prasčiau, nei tuo atveju, kai nuotraukoje rodomas mažumos atstovas, kalbantis *be* akcento. Kitaip tariant, vien tik etninės mažumos atstovo nuotrauka neiššaukia tokių neigiamų nuostatų kaip šiai grupei būdingas akcentas (Holmes et al. 2001: 89; Rödin ir Özcan 2011: 31). Taigi, *tik* akcentas daro didesnę nei *tik* išvaizda. Šio darbo tyrime kaip vieną iš kintamųjų pasirinkta naudoti profesiją, kadangi Vilniuje yra pastebima socio–etninė segregacija³ lietuvių–rusų atžvilgiu (Burneika ir Ubarevičienė 2016), o lietuvių kalba su lietuvių–rusų ir lietuvių–lenkų akcentu siejama su žemo socialinio statuso profesija (Čičirkaitė 2017b). Todėl šiame tyrime vilnietiška ir su skandinavų akcentu kalbantiems buvo priskiriamos žemo socialinio statuso profesijos, o su lietuvių–rusų akcentu – aukšto. Keliamo hipotezė, kad lietuvių–rusų akcento kalbėtojų vertinimo profesija nekeis. Darbo metodas išsamiau aprašomas 4 šio darbo skyriuje.

Pasąmoninės kalbinės nuostatos taip pat gali padėti atsakyti į klausimą, ar tyrimo dalyviai lietuvių–rusų kalbėtojų atžvilgiu laikysis socialinio atstumo, kai nėra žinoma, kad tiriamas akcentas ar socialinė atskirtis. Socialiniuose moksluose dažnai naudojama **socialinės distancijos** (angl. *social distance*) sąvoka yra suformuluota sociologo Emory Bogarduso (1933). Bogardusas, siekdamas nustatyti, ar socialinė distancija egzistuoja, informantų klausė, su kuriais žmonėmis iš etninių

² Vertimas mano. Mano žiniomis, nusistovėjusio vertimo lietuvių kalboje nėra. Nors pažodžiui *verbal* galima versti kaip *sakytinis*, *žodinis*, tačiau verčiant kaip *nesuporuota kaukė* yra geriau atskleidžiamas šio testo skirtumas nuo kitų jo modifikacijų (žr. 4.1 poskyryje).

³ Socio–etninė segregacija – tai netolygus gyventojų būsto pasiskirstymas mieste, nulemtas socioekonominių skirtumų. Pavyzdžiui, dėl ribotų ekonominių resursų, Vilniuje didesnis lietuvių–rusų procentas nei likusioje miesto dalyje gyvena pigesniuose, sovietmečių statytuose daugiabučių rajonuose (Burneika ir Ubarevičienė 2016: 802).

mažumų grupių informantai nenorėtų bendrauti, dirbti, gyventi šalia ar kurti šeimos. Vėliau išplėtota kitų sociologų ir socialinės psichologijos atstovų (kaip Coreno 2002; Parrillo ir Donoghue 2005), socialinės distancijos sąvoka pradėta taikyti ne tik etninių mažumų, bet ir kitų socialinių grupių (pavyzdžiui, religinių mažumų, psichikos sutrikimų ar įkalinimo patirties turinčių žmonių) tyrimams. Tokiu būdu, socialinė distancija imta apibrėžti kaip tarp įvairių socialinių grupių (įskaitant ir etninių) kylantis atstumas, atsispindintis nenorint dalyvauti kasdienėse gyvenimo veiklose kartu su kitos grupės atstovais. Teigiama, kad šią distanciją lemia žmonių turimos išankstinės nuostatos ar prietarai (angl. *prejudice*) (Allport [1954] 1979). Šios nuostatos ir prietarai kuria mąstymo schemą, kurią naudodamasis žmogus kitus asmenis priskiria *savo* arba *kitų* grupei (Dovidio et al. 2004: 245). Nors yra teigiančių, kad socialinės kategorijos ir distancija visuomenėje yra neišvengiamos (Young 2007: 56–58), dalies tyrėjų teigimu, *savo* ir *kito* skirtį galima mažinti, kuriant lakesnes, dualines tapatybes ir nevaizduojant vienos ar kitos grupės kaip vienalyčių (Dovidio et al. 2004). Kaip rodo Esses et al. tyrimas (2005), nacionalizmo ideologija⁴ didina socialinę distanciją kitataučių atžvilgiu ir iš dalies lemia neigiamas nuostatas jų atžvilgiu. Tačiau kuriant labiau įtraukias tapatybes (pavyzdžiui, jei rusų Lietuvoje tapatybę formuotume kaip lietuvių–rusų), nuostatos tampa palankesnėmis. Kitaip sakant, socialinę distanciją mažina dviejų grupių vaizdavimas ne kaip atskirų (ar net priešingų), bet kaip persiklojančių.

Panašu, kad lietuvių–rusų grupės įsivaizdavimas Lietuvoje iki šiol yra kaip veikiau *atskiros* grupės „etninių“ lietuvių atžvilgiu nei kaip šios dalis. Nors lietuvių–rusų istorija siekia kelis šimtmečius, o pati etninė grupė nėra vienalytė, lietuviai–rusai dažnai siejami tik su sovietinės okupacijos metais. Tačiau kas galėjo lemti tokį požiūrį? Pirmosios ryškios rusų migracijos į dabartinę Lietuvos teritoriją siekia XVII a. ir tęsiasi iki XX a. vidurio, bet didžiausia migracija vyko antrosios sovietinės okupacijos metais (1945–1990 m.). Ši migracija į Lietuvą buvo tiek politinė–priverstinė, tiek sąlygota įvairių socioekonominių priežasčių (Potašenko 2013: 75). Atvykusieji daugiausiai įsikurdavo miestuose, kur buvo daug politinių postų ar telkėsi auganti pramonė (ibid. 79). Teigiama, kad represijas patyrę Lietuvos gyventojai tapatino sovietų valdžią su lietuviais–rusais ir naujai imigravusiais rusais, todėl šios grupės atžvilgiu formavosi veikiau neigiamos nuostatos (Grybkaukas 2011, cit. iš Marcinkevičius 2013: 219). Tiesa, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metu padaryti sprendimai dėl pilietybės suteikimo visiems Lietuvos nuolatinams gyventojams ir vėliau sekusi tautinės mažumas įtraukianti švietimo reforma prisidėjo prie kiek geresnio lietuvių–rusų integravimo (Best 2013). Nepaisant to, pastarųjų dviejų dešimtmečių žiniasklaidos tyrimai rodo, kad lietuvių–rusų vaizdavimas žiniasklaidoje išlieka neigiamas. Žiniasklaidoje vyrauja požiūris, kad lietuviai–rusai

⁴ Ideologiją čia ir toliau suprantu kaip tam tikrą tikrovės matymo ir vertinimo schemą.

„kelia grėsmę“ valstybingumui (Auškalnienė 2006: 55). Tuo tarpu apie lietuviams–rusams kylančias problemas ir svarbias temas beveik nekalbama. Pranešimai apie lietuvius–rusus dažnai yra neigiamo turinio, siejami tik su politiniais klausimais (Beresnevičiūtė ir Frėjutė–Rakauskienė 2006), o lietuviai–rusai dažnai siejami su Lietuvai priešiška Rusijos Federacijos politika (Frėjutė–Rakauskienė 2020). Kitaip tariant, panašu, kad iš sovietmečio atėjęs vaizdiny apie lietuvius–rusus ir nepasitikėjimas šia *kitų / svetimų* grupe vis dar yra palaikomas žiniasklaidos ir pastaraisiais dešimtmečiais.

Kita vertus, tariamą *savos* ir *kitos* grupės skirtį – taigi, ir socialinės distancijos egzistavimą – gali lemti ir vyraujantys socioekonominiai skirtumai (Žilys 2015: 69). Nuostabą kelia tai, kad duomenys apie etninių mažumų socioekonominę padėtį Lietuvoje yra itin riboti⁵. Sociologų Donato Burneikos ir Rūtos Ubarevičienės tyrimas rodo, kad Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje egzistuojanti minėtoji erdvinė segregacija yra ryškaus etninio pobūdžio (Burneika ir Ubarevičienė 2016). Ypač Vilniuje etninių mažumų vilniečiai gyvena pigesniuose rajonuose, kur etninių mažumų procentas yra didesnis nei kitur, kas, savo ruožtu, skatina dar didesnę segregaciją (ibid. 814). Galima manyti, kad tokia segregacija kuria ir socialinę distanciją šių mažumų atžvilgiu. Vis dėlto, kai remiamasi gyventojų apklausomis ir klausama apie gyvenimą kaimynystėje, buvimą bendradarbiais su skirtingomis socialinėmis ir etninėmis grupėmis, teigiama, kad gyventojų atsakymai socialinės distancijos nerodo (Vildaitė ir Žibas 2010; Petrušauskaitė 2013) arba ji yra „nedidelė“ (Blažytė et al. 2016).

Taigi, šiame darbe keliami tokie probleminiai klausimai:

1. Kokias sąmonines nuostatas lietuviškų mokyklų moksleiviai turi lietuvių kalbos su lietuvių–rusų ir skandinavišku akcentais atžvilgiu?
2. Ar žemo ir aukšto socialinio statuso profesijos etiketė keičia kalbinius indeksus ir jei taip, koku būdu?
3. Ar šios kalbinės nuostatos patvirtina tai, kad socialinė distancija lietuvių–rusų atžvilgiu nebūdinga?

Darbe pasirenku nenaudoti sąvokų „Lietuvos rusai“, „rusų tautinė mažuma“ ar „rusakalbiai“, nes laikausi nuomonės, kad šie apibūdinimai, kaip matysime vėlesniuose skyriuose, tam tikra prasme gali būti egzistuojančios socialinės distancijos ženklai. Pavyzdžiui, sąvoka „Lietuvos rusai“ remiasi prielaida, kad yra vienalytė grupė „rusai“, kurios mažesnė dalis – rusų diaspora ar atvykėliai iš Rusijos

⁵ Pastarąjį dešimtmetį, mano žiniomis, apskritai nėra kaupta duomenų apie etninių mažumų Lietuvoje pajamų pasiskirstymą, išsilavinimą ar įsiliejimą į darbo rinką. Tokių duomenų trūkumą ir poreikį nuolat pabrėžia ir kiti mokslininkai (pvz. Petrušauskaitė ir Sotirovič 2012: 29; Frėjutė–Rakauskienė et al. 2016: 98).

– gyvena ir Lietuvoje. Tačiau tai neatspindi sudėtingos tikrovės: kaip minėta, lietuviai–rusai yra nevienalytė grupė, o jos istorija siekia apytiksliai XVI a. (Potašenko 2013: 74), tad čia gimusios ištisos lietuvių–rusų kartos. Taip pat būtų problemiška skirstyti gyventojus į „lietuviakalbius“ ir „rusakalbius“. Dalis „rusakalbių“ iš tikrųjų yra dvikalbiai arba kasdien naudoja lietuvių kalbą (Nevinskaitė 2013: 63), todėl juos irgi galime vadinti „lietuviakalbais“. Dėl šių priežasčių šiame darbe pasirenku vartoti terminą **lietuviai–rusai**, iš dalies remdamasis Norvegijoje paplitusiais apibūdinimais įvairioms skirtingoms etninėms grupėms⁶. Siūlydamas tokį terminą remiuosi veikia pilietine tapatybės samprata, o ne etnine⁷. Kol kas Lietuvoje vyrauja etnis tautos suvokimas, todėl ir žodis „lietuviai“ veikia turi tokią konotaciją. Tačiau tai neatspindi kompleksiško, persipynusių lietuvių–rusų tapatybių. Ši sudėtinga tikrovė geriau atliepiama pilietinėje tautybės sampratoje. Tyrimai taip pat rodo, kad lietuviai–rusai netapatina savęs tik su „ruso“ tapatybe (Frėjutė–Rakauskienė 2011: 106–107; Petrušauskaitė and Sotirovič 2012: 30), jiems Lietuva sudaro svarbią tapatybės dalį (Lichačiova 2010). Nei socialiniuose–humanitariniuose moksluose, nei viešojoje erdvėje ši terminų problematika, mano žiniomis, nėra aptariama. Ir nors įtraukė socialinės ar etninės grupės pavadinimas savaime neišsprendžia tos grupės atskirties ar diskriminacijos klausimo, tai gali didinti bendrą visuomenės sąmoningumą. Tikiuosi, kad mano sąvokos pasirinkimas paskatins tolesnes diskusijas dėl tiksliau sudėtingą tikrovę atspindinčių ir įtraukesnių terminų pažeidžiamoms socialinėms ir etninėms grupėms pavadinti.

Lygiai taip pat problemiška apibrėžti ir vadinamuosius „etninius“, arba „tikruosius“ lietuvius. Šiame darbe naudosiu terminą „**etniniai lietuviai**“, dėdamas žodį „etniniai“ į kabutes. Vartoti žodį „etnis“ be kabučių keblu, nes sunku pasakyti, kas turėtų būti laikoma pakankama „lietuviškumo“ sąlyga. Jeigu tai būtų gimtoji lietuvių kalba ar kelios kartos Lietuvoje gyvenusių protėvių, tuomet šiuos kriterijus atitiktų ir dalis lietuvių–rusų.

Galiausiai, suvokdamas šio darbo temos jautrumą ir visuomenėje vyraujančias įtampas dėl Rusijos pradėto karo Ukrainoje, noriu pabrėžti, kad šio darbo tematika neturi būti tapatinama su Rusijos platinamais propagandiniais teiginiais, kad rusų tautinė mažuma Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse engiama. Kaip teigia Kasčiūnas et al., tokiu būdu siekiama skaldyti visuomenę ir palenkti šias mažumas į Rusijos režimo pusę (Kasčiūnas et al. 2017: 72). Šiuo darbu noriu ištirti egzistuojančią

⁶ Pavyzdžiui, Norvegijoje įprasta etninėms mažumoms naudoti apibūdinimus *norsk-pakistaner* ar pan. (pažodžiui: *norvegiškas pakistanietis*). Plg. Norvegijos pakistanietis.

⁷ Etninis nacionalizmas arba tautiškumas remiasi mintimi, kad priklausomybė tautai grindžiama per kalbą ir tautybę. Pilietinis nacionalizmas remiasi mintimi, kad priklausomybė tautai grindžiama per žmogaus pilietybę, jo buvimą politinės tautos dalimi. Kaip pabrėžia Avielas Roshwaldas, ši skirtis turėtų būti suvokiama ne kaip „arba–arba“, o veikia kaip du kraštutiniai spektre (Roshwald 2015). Dauguma visuomenių atsiduria kažkur šiame kontinuumo.

socialinę distanciją ir siūlyti keisti kalbinį švietimą taip, kad jis remtųsi kalbiniu deskriptyvizmu ir kritiniu mąstymu egzistuojančių kalbinių ideologijų atžvilgiu.

2. ANKSTESNI TYRIMAI

Nors negimtakalbių akcento vertinimo tyrimai užsienyje tirti jau kelis dešimtmečius, Lietuvoje tokių tyrimų vos keletas. Šiame skyriuje pristatysiu akcento vertinimo tyrimus anglakalbėse šalyse, taip pat pristatysiu Anastasijos Kostiučenko (2020) tyrimą apie sąmoningąsias kalbines nuostatas lietuvių, rusų ir lenkų kalbų atžvilgiu bei Ramunės Čičirkaitės (2019) pasąmoninių kalbinių nuostatų tyrimą lietuvių–lenkų ir lietuvių–rusų kalbėtojų atžvilgiu.

2.1. Negimtakalbių akcento vertinimo tyrimai užsienyje

Užsienyje negimtakalbių akcento vertinimo tyrimai atliekami jau keletą dešimtmečių. Feurtes et al. (2012) atlikta tyrimų apžvalga rodo, kad anglų kalba su negimtakalbio akcentu yra pačių gimtakalbių vertinama prasčiau. Fuertes et al. apžvelgė 20 tyrimų, atliktų pasitelkiant suporuotos kaukės testą (angl. *matched guise test*, plačiau 4.1 poskyryje) Jungtinėse Valstijose, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Turkijoje ir Argentinoje. Tiesa, apžvelgti tyrimai naudojo suporuotos kaukės testą kaip netiesioginį būdą kalbinėms nuostatoms tirti, bet Feurtes et al. nekėlė tikslo atrinkti tyrimus, tyrusius tik sąmoningąsias kalbines nuostatas. Tai reiškia, kad nežinome, kiek ši apžvalga atskleidžia sąmoningąsias, o kiek sąmoningąsias kalbines nuostatas. Nepaisant to, teigiama, kad su akcentu kalbantieji vertinami prasčiau *visais* aspektais: pagal statuso (pvz. *protinas*), dinamiškumo (*įdomus*) ir solidarumo (*nuoširdus*) savybes (Fuertes et al. 2012: 128). Fuertes et al. pabrėžia, kad dalyje teorinės literatūros kelta mintis, jog kalbėtojai su akcentu turėtų būti teigiamai vertinami bent solidarumo savybėmis, nepasitvirtina (ibid.). Tokį rezultatą galima aiškinti tuo, kad dauguma tyrimų atlikta formaliose (dažniausiai švietimo įstaigose). Jose tiek patys tiriamieji yra dažnai standartinės kalbos kalbėtojai, tiek pati aplinka siejama su standartinė kalba. Tad gali būti, kad atliekant daugiau tyrimų kitoje aplinkoje ar su kitais tyrimo dalyviais, galėtume matyti ir daugiau solidarumo savybių, priskiriamų kalbėtojams su akcentu.

Įdomu tai, kad kitose kalbinėse bendruomenėse pastebėta, kad negimtakalbių akcentai vertinami prasčiau už kalbėjimą *be* akcento, bet akcentų vertinimai *tarpusavyje* taip pat gali išsiskirti. Pavyzdžiui, Markas Dragojevic ir Seanas Goatley–Soanas (2022) atliko pasąmoninių kalbinių nuostatų tyrimą su neporuotos kaukės testu, tirdami 9 skirtingus akcentus. Tyrimas parodė, kad amerikiečiai kalbėtojus be akcento įvertino geriau statuso ir solidarumo savybėmis nei kalbančius su akcentais. Tačiau nestigmatizuojamų užsieniečių grupių akcentai (kaip prancūzų ar vokiečių) buvo įvertinti palankiau nei stigmatizuojamų grupių akcentai (kaip arabų, vietnamiečių ar kinų) (Dragojevic ir Goatley–Soan 2022).

2.2. Sąmoningųjų kalbinių nuostatų tyrimai Lietuvoje

Sąmoningosios kalbinės nuostatos rusų kalbos atžvilgiu Lietuvoje tirtos mažai. Mano žiniomis, ši klausimą tyrinėjusi yra tik Anastasijos Kostiučenko (2020). Taikant suporuotos kaukės testą, buvo tirta, kaip Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šalčininkų ir Visagino miesto gyventojai vertina lietuvių, lenkų ir rusų kalbas. Tad nors buvo tirtas ne lietuvių–rusų akcentas, o apskritai rusų kalba, galima manyti, kad rusų kalba nurodo tą pačią žmonių grupę (lietuvius–rusus) kaip ir akcentas. Tyrime dalyvavo 539 informantai, bet pažymėtina, kad dauguma jų teigė geriau mokantys lietuvių ir rusų nei lenkų (Kostiučenko 2020: 195). Kaip ir būdinga suporuotos kaukės teste (plačiau apie jį žr. 4.1 poskyrį), tarp užpildančiųjų balso įrašų paslėpti du balsai, kurie kalbėjo po tris kartus, tik skirtingomis kalbomis. Tyrimas rodo, kad tyrimo dalyviai lenkiškai kalbantį tą patį vyrišką balsą vertino kaip mažiau *malonų, gražų, mandagų, darbštų, protingą ir patikimą*, nei kai tas pats vyras kalbėjo lietuviškai ar rusiškai (ibid. 180). Kitaip sakant, lietuviškai ir rusiškai kalbantys balsai buvo vienodai gerai įvertinti tokiose kategorijose kaip simpatiškumas, mandagumas, nuoširdumas, patikimumas ir kt.

Kita vertus, tam galėjo daryti įtaką tai, kad tiriamieji prasčiau arba visai nekalbėjo lenkiškai. Be to, autorė nepateikia ir neanalizuoja rezultatų atskirais miestais ar pagal dalyvių gimtąsias kalbas, todėl sunku daryti bendresnes išvadas. Toks suporuotos kaukės testas, kokį atliko Kostiučenko, tiria kalbines nuostatas netiesioginiu būdu (klausiama apie *kalbėtoją*, bet ne apie jo *kalbą*), o to paties vyro balso panaudojimas leidžia išvengti skirtingų balso tembrų ar stimulo turinio įtakos nuostatoms. Visgi, tyrimo dalyviai girdėjo tris skirtingas kalbas ir galėjo nutuokti, kad tiriamą kalbą – taigi, buvo išgautos sąmoningosios kalbinės nuostatos. Tai reiškia, kad respondentai veikiausiai pateikė tokius atsakymus, kokių iš jų buvo tikimasi (t. y. radosi socialinio pageidaujamumo šališkumas⁸ (Garrett 2010: 44)). Bet ar šios sąmoningosios kalbinės nuostatos galėtų sutapti su pasąmoninėmis?

2.3. Pasąmoninių kalbinių nuostatų tyrimas Lietuvoje

Mano žiniomis, vienintelis pasąmoninių kalbinių nuostatų tyrimas akcentų atžvilgiu Lietuvoje buvo atliktas Ramunės Čičirkaitės. Jos disertacijoje tiriamos vilniečių kalbės fonetinių ypatybių socialinės reikšmės (Čičirkaitė 2019 ir pagal disertaciją parašyti šio darbo temai aktualūs straipsniai: Čičirkaitė 2014; 2017b; Vaicekauskienė ir Čičirkaitė 2017).

⁸ Angl. *social desirability bias*.

Kaip vieną iš tirtinų fonetinių ypatybių Čičirkaitė pasirinko lietuviams–rusams ir lietuviams–lenkams būdingus kirčiuotame kamiene ar galūnėje vartojamus vadinamuosius pusilgius / ilgus ar truputį įtemptus *i* ir *u* variantus. Čičirkaitės tyrime, kaip ir šiame tyrime, buvo naudojamas nesuporuotos kaukės testas. Tyrime dalyvavo 223 moksleiviai iš Vilniaus mokyklų dėstomąją lietuvių kalba, mokėsi 9 ir 10 klasėse. Moksleiviams buvo duodama paklausti skirtingų balso įrašų, kurie reprezentavo keturis skirtingus vilnietiško kalbėjimo stilius: „etniniams“ lietuviams–vilniečiams būdingą (1) neutralųjį, (2) ilginamo kamieno, (3) ilginamų kamieno ir galūnės, (4) lietuviams–slavams būdingą balsių ilginimą kamiene ir žodžio gale. Vilniaus lietuviškų mokyklų mokiniai statistiškai reikšmingai dažniau lietuviams–slavams priskyrė savybes *neišsilavinęs, neturtingas, nesėkmingas, kaimietis, neturintis gero darbo* negu (1), (2) ir (3) kalbėjimo stiliui. Taip pat lietuviams–slavams statistiškai dažniau priskyrė apibūdinimus *nusileidžiantis* ir *senatviškas* nei (3) kalbėjimui (Čičirkaitė 2019: 139). Su lietuvių–slavų (4) stiliumi kalbančiais žmonėmis tyrimo dalyviai buvo linkę susieti ir žemo socialinio statuso profesijas (ibid. 140). Čičirkaitė taip pat pastebi, kad šiems kalbėtojams dažniausiai buvo priskiriamos labiau neigiamos nei teigiamos asmens savybės, pavyzdžiui: *uždara, keistas, senoviškas, neįdomi* ir pan. (ibid. 140).

Pati Čičirkaitė atkreipia dėmesį, kad ji tyrė veikiau su socialiniu kalbėtojų statusu siejamas savybes: ar žmogus skamba sėkmingas, turi gerą darbą ir pan. Kitaip sakant, nebuvo tiriamos solidarumo, dinamiškumo, socialinio patrauklumo savybės (ibid. 142). Tad Čičirkaitės tyrimas neatsako į klausimą, kiek moksleiviams įdomus ar draugiškas lietuvis–slavas atrodo. Kita vertus, pavieniai mokinių komentarai atviro tipo klausimuose, mano supratimu, gali būti ženklu, kad lietuviams–slavams būdingas kalbėjimas gali įgauti ir nuobodaus, socialiai nepatrauklaus žmogaus asociaciją.

Apibendrinant, matyti, kad sąmoningosios ir pasąmoninės kalbinės nuostatos lietuvių–rusų kalbėtojų skiriasi. Nors sąmoningame nuostatų lygmenyje lietuvių ir rusų kalbos įvertintos taip pat, pasąmoniniame lygmenyje lietuvių–slavų balsams būdingos balsių ilginimo ypatybės Vilniuje dažniau tampa mažiau sėkmingo, žemesnio išsilavinimo ir socialinio statuso žmogaus indeksu. Tai patvirtina anglakalbėse šalyse ištirtą tendenciją, kad negimtakalbių akcentai vertinami prasčiau nei kalbėjimas be akcento. Klausimas, ar Lietuvoje vieni negimtakalbių akcentai galėtų būti vertinami prasčiau kitų akcentų atžvilgiu, lieka iki šiol neištirtas.

3. TEORIJA

Šiame skyriuje aptarsiu teorines darbo prielaidas: kalbinių nuostatų skirstymą į sąmoningąjį ir pasąmoninį lygmenis bei Michaelo Silversteino (2003) suformuluotą indeksikalinės tvarkos teoriją. Taip pat skyriaus pabaigoje bus keliamos prielaidos apie literatūroje iki šiol, mano žiniomis, neaptartą klausimą apie susiformavusio indekso neturinčią kalbą.

3.1. Pasąmoninės kalbinės nuostatos

Vienas iš sociolingvistikos tyrimo objektų yra kalbinės nuostatos – tai nuomonė ar tam tikras nusistatymas, kurį žmonės turi kalbos, kalbinės atmainos (dialekto, sociolekto), akcento ar kalbos ypatybių atžvilgiu. Sociolingvistikoje priimta manyti, kad susidarydami nuomonę apie kalbą ar jos atmainas, vertiname ne pačią kalbos ypatybių estetiką, bet su tomis ypatybėmis siejamas socialines asociacijas (be kitų, Kristiansen 2009; Preston 2009; Grondelaers ir van Hout 2011). Tad iš esmės, pasąmoninės kalbinės nuostatos parodo, kaip per kalbos ypatybes iš tikrųjų netiesiogiai vertiname pačius kalbėtojus: jų socialinį statusą, asmens savybes ir kt.

Pastebėta, kad galima išskirti du kalbinių nuostatų lygmenis: sąmoningąjį ir pasąmoningąjį (Kristiansen 2011: 272). Atvirai klausdami nuomonės apie kalbą ar jos variantą, galime išgauti **sąmoningąsias kalbines nuostatas**. Tačiau jeigu klausiama netiesiogiai, jiems nežinant, kad kalbama apie kalbą, tuomet išgauname **pasąmonines kalbines nuostatas**⁹ (Garrett 2010; Pharao ir Kristiansen 2019). Norint išgauti būtent pasąmonines, o ne sąmoningąsias kalbines nuostatas, svarbu ne tik klausti apie kalbą netiesiogiai, bet ir vengti bet kokių nuorodų į kalbą, akcentą, tarmę ar kalbėjimą (Kristiansen 2011: 275). Net iš klausimo „kaip vertinate šį žmogų iš jo kalbos?“, tyrimo dalyvis gali numanyti, kad iš tikrųjų yra tiriama kalba. Tokiu atveju, tyrimo dalyvis greičiausiai pateiks socialiai priimtinius atsakymus (atsakymus veiks jau minėtas socialinio pageidaujimumo šališkumas (Garrett 2010: 44)), taigi, bus išgautos sąmoningosios nuostatos. Dėl to net ir tiriant netiesioginiais būdais, norint išgauti pasąmoningąsias kalbines nuostatas svarbu, kad *kalba* iš viso tyrimo metu nebūtų minima. Pavyzdžiui, klausimą galima formuluoti „kaip vertinate šį žmogų iš balso?“. Vienas iš metodų šioms nuostatoms išgauti – nesuporuotos kaukės testas (žr. 4 skyrių).

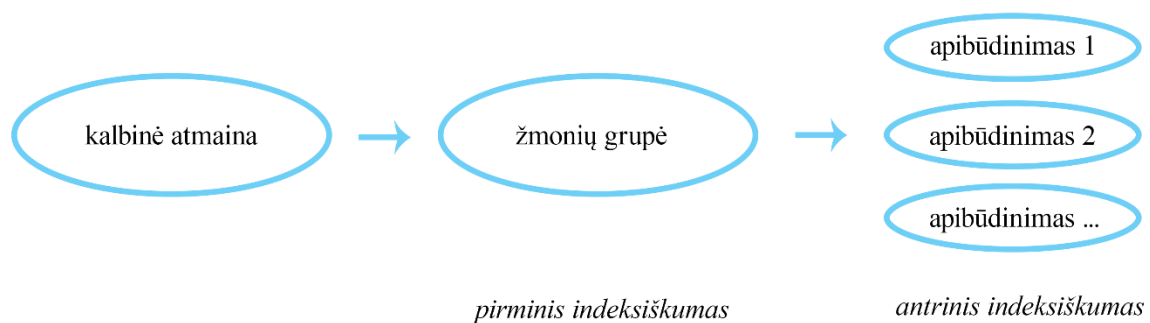
Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad kalbinėje bendruomenėje gali vyrėti skirtingos sąmoningosios ir pasąmoninės kalbinės nuostatos tos pačios kalbos ar jos varianto atžvilgiu. Pavyzdžiui, Lietuvoje

⁹ Čia naudojamas pasąmoninių kalbinių nuostatų terminas – techninis, neteigiant, kad egzistuoja pasąmoninės mintys ir sąmonė apskritai. Tai – kitų tyrimų diskusijų objektas. Tikslumo dėlei pasąmonines kalbines nuostatas būtų galima vadinti *neįsąmonintomis* nuostatomis; kurios nėra sąmoningai suvokiamos. Anglų kalba šis terminas kartais formuluojamas kaip *unconscious attitudes* (Pharao and Kristiansen 2019).

atlikti kalbinių nuostatų tyrimai rodo, kad tiesiogiai klausiami apie tarmes, žmonės linkę savo krašto tarmę įvertinti labiau teigiamai nei Vilniaus kalbą. Tačiau kai tiriamieji nežino, kad tiriamas jų požiūris į kalbą, galime pamatyti, kad tarmiškai kalbantįjį bus linkstama nuvertinti, o vilnietį įvertinti geriau (Vaicekauskienė 2017). Kitaip sakant, sąmoningosios kalbinės nuostatos atitinka visuomenės lūkestį ir parodo socialiai priimtinas nuomones apie kalbą. Tuo tarpu pasąmoninės kalbinės nuostatos laikomos automatinio procesingo rezultatu (Preston 2009: 109), t. y. kai tiriamasis nežino, kad tyrimas vyksta apie kalbą, jis, tikėtina, nekontroliuoja savo atsakymų. Tokiu būdu, pasąmoninės kalbinės nuostatos tam tikra prasme „apeina“ socialiai priimtinas nuostatas.

3.2. Indeksai ir indeksiškumas

Kalba gali ne tik tiesiogiai apibūdinti mus supančio pasaulio objektus (turėti denotacinę reikšmę), bet ir dalyvauti kuriant socialinius vaidmenis bei tapatybes (turėti ir socialinę reikšmę). Šios socialinės reikšmės kalboje vadinamos **indeksais**, o pati kalbos savybė nurodyti į tam tikras socialines reikšmes – **indeksiškumu**. Šiame darbe bus remiamasi Michaelio Silversteino išplėtotą indeksinės tvarkos (angl. *indexicality order*) teorija (Silverstein 2003). Indeksinę tvarką sudaro skirtingo lygmens indeksiškumas. **Pirminis indeksiškumas**, kurį galime žymėti *n*, nurodo kalbėtojo priklausymą kokiam nors bendruomenei, pavyzdžiui, geografiškai apibrėžtai (pvz. vilniečiai, žemaičiai) ar socialiai apibrėžtai (pvz. vidurinioji klasė). Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šis pirminis indeksas nėra ideologiškai grįstas: tarsi objektyviai egzistuojančioms grupėms (kaip vilniečiai, žemaičiai ar vidurinioji klasė) tepriskirtume joms būdingas kalbos ypatybes. Visgi, kai socialinėje aplinkoje pastebime kokį nors kalbinį skirtumą, tuo kartu parodome, kad skirtumas yra reikšmingas, mes jam teikiame reikšmę. Teigiama, kad jau vien šis pastebėjimo veiksmas kuria, perkuria ar sustiprina kalbos ir kalbėtojų kategorijas (Woolard 2008: 437).

1 schema. Indeksinė tvarka pagal Silverstein (2003)

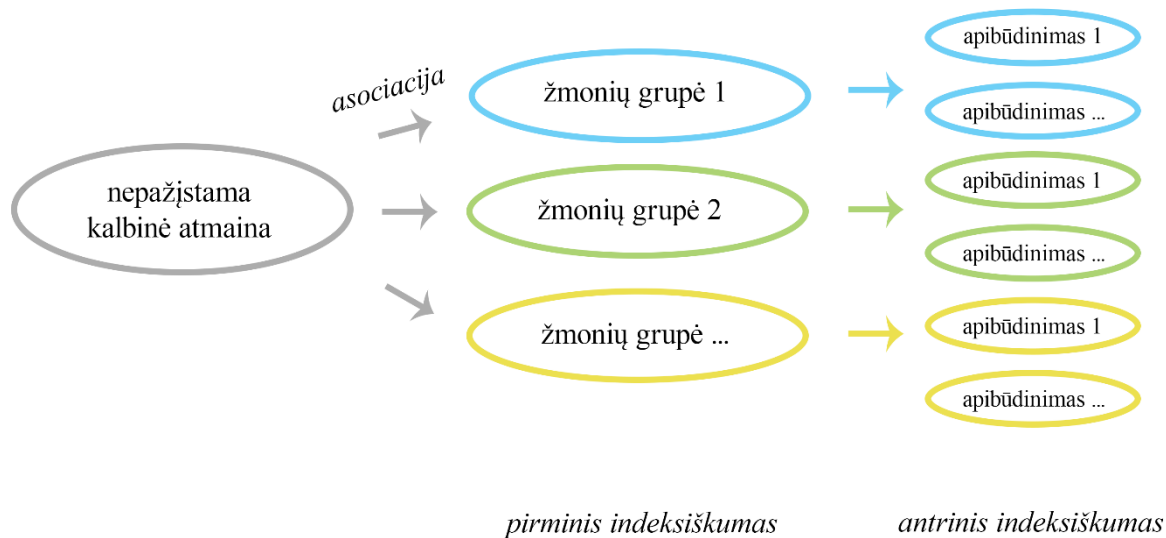
Svarbu pažymėti, kad šis socialinis vertinimas gali būti internalizuotas ir siejamas su tam tikromis savybėmis. Tokiu būdu šis vertinimas tampa tų savybių indeksu (Eckert 2008: 463) – taip kalbinė forma įgauna **antrinį indeksiškumą** ($n+1$), kuris yra ideologiškai grįstas (Woolard 2008: 437), t. y. veikiamas kokios nors ideologijos. Todėl pati vilniečių kalba gali įgauti prestižo, aukšto socialinio statuso asociaciją. Kadangi tai ideologiškai įkrautas procesas, egzistuojantis kalbos indeksas gali būti lengvai perinterpretuojamas kaip natūralus ir savaime suprantamas (Jaffe 2016: 87), taip ryšį tarp pirminio ir antrinio indeksiškumo laikant „duotu“ ar „savaime suprantamu“. Pavyzdžiui, girdėdami vilniečių kalbą, iškart kalbėtoją susiesime su geografine vieta (Vilniumi) ir manytume, kad kalbėtojas yra aukšto socialinio statuso.

Mokslinėje literatūroje, mano žiniomis, nėra aptariami tokie atvejai, kai kalbos ar jos atmainos neturi susiformavusių indeksų. Pavyzdžiui, nekliamas klausimas, kaip veikia indeksai tokioms kalbinėms atmainoms (pvz. kokio nors akcento) atžvilgiu, kuri kalbinėje bendruomenėje radosi tik neseniai, arba kuria kalba pavieniai žmonės¹⁰. Žinoma, kalba apskritai *be* indekso veikiausiai neegzistuoja. Kaip pabrėžia Penelope Eckert, indeksų atsiradimas ir perkūrimas vyksta nuolat (Eckert 2008: 455), todėl žmogui girdint net ir nepažįstamą tarmę ar akcentą, kalbinėje situacijoje rastųsi lokalių, spontaniškai atsirandančių indeksų. Mano supratimu, socialinis kontekstas veiktų to akcento vertinimą: bendraudami su žmogumi, vertiname ne tik jo akcentą, bet ir tai, kokioje erdvėje pokalbis vyksta, kokį įspūdį kelia kalbėtojas ir t.t. Kontekstas veikia indeksų atsiradimą girdint ir *pažįstamą* akcentą, tačiau kyla klausimas, ar nepažįstamas akcentas negali „sustiprinti“ konteksto daromos įtakos. Kitaip sakant, ar klausant nepažįstamos kalbinės atmainos, stipraus *n* indekso nebuvimas kalbinėje bendruomenėje lemtų daugiau skirtingų, lokaliai atsirandančių *n* indeksų ir iš jų kylančių $n+1$ (2 schema).

Kelčiau prielaidą, kad jeigu šalia girdimoms nepažįstamos atmainoms būtų suteikiama kokio nors papildoma kontekstinė informacija – pavyzdžiui, kalbėtojo profesija – gali būti, kad profesijos stereotipas atitinkantys indeksai „sustiprėtų“ (pvz. kad tos profesijos atstovai yra *rimti* ir *neįdomūs*). Tuo tarpu, manau, kad profesijos neatitinkantys indeksai „susilpnėtų“ (pvz. kalbėtojas nebus laikomas *neprotingu*, jei jo profesija siejama su aukštu išsilavinimu). Kitaip tariant, kalbinėje bendruomenėje pažįstama kalbinė atmaina galėtų turėti nuo socialinio konteksto mažiau priklausomą indeksiškumą. Nepažįstamos kalbinės atmainos indeksiškumas, savo ruožtu, varijuotų priklausomai

¹⁰ Tiesa, panašus klausimas dėl kalbinių nuostatų nežinomos *svetimosios* kalbos atžvilgiu yra tirtas Hilton et al. (2021). Jų atliktas nesuporuotos kaukės testas parodė, kad centrinėje Kinijoje gyvenantys kinai švedų kalbą vertina palankiau negu danų. Tačiau kartojant eksperimentą ir suvienodinus stimulų intonacijas, vertinimas abiejų kalbų atžvilgiu tapo vienodas. Kitaip tariant, labiau teigiamas nuostatas švedų kalbos atžvilgiu greičiausiai lėmė intonaciniai skirtumai, kuriuos kinai galbūt susiejo su jiems pažįstamomis kalbomis.

nuo šio konteksto stipriau. Šios teorinės prielaidos bus tikrinamos šio darbo rezultatų kontekste 5.5 poskyryje.

2 schema. Lokaliai gimstantys skirtingi indeksai nepažįstamos kalbinės atmainos atžvilgiu

4. METODAS

Šiame darbe sąmoninems kalbinėms nuostatomis tirti buvo pasitelkiamas nesuporuotos kaukės testas (angl. *verbal guise test*). Šiame skyriuje pagrindžiu metodo pasirinkimą, pristatau kaukės testo stimulų paruošimą. Taip pat pristatau tyrimo dalyvius ir eksperimento eigą. Skyriaus pabaigoje aprašau, kaip surinktus duomenis į atviro tipo klausimus struktūravau ir kodavau.

4.1. Kaukės testai ir metodo pasirinkimas

Pirmą kartą suporuotos kaukės testas (angl. *matched guise test*) pritaikytas Wallace'o Lamberto et al. (1960) kaip netiesioginis būdas sąmoningosioms kalbinėms nuostatomis tirti. Lamberto et al. eksperimente, atliktame Kvebeke, Kanadoje, tiriamieji klausėsi skirtingų balsų (vadinamųjų kaukių) anglų ir prancūzų kalbomis ir priskyre kalbėtojams įvairias asmens savybes. Visuose stimuluose balsai skaitė tą patį tekstą arba viena, arba kita kalba. Tyrimo dalyviams buvo pasakoma, kad šie girdės 10 skirtingų vyrų balsų, po penkis anglų ir prancūzų kalbomis. Dalyviai nežinojo, kad tarp 10 klausomų balsų buvo „paslėpti“ 4 dvikalbiai kalbėtojai, tekstą skaitė abiem kalbomis. Kitaip sakant, 8 kaukės, iš tikrųjų, buvo tik 4 kaukės (to paties žmogaus balsas, girdimas dusyk) – dėl to metodas vadinamas suporuotos kaukės testu. Taip tyrėjai galėjo patikrinti, ar tas pats dvikalbis žmogus vertinamas skirtingai, priklausomai nuo to, kokia kalba jis šneka: anglų ar prancūzų. Lamberto et al. (1960) tyrimas pirmą kartą pritaikė netiesioginį būdą tirti kalbines nuostatas: buvo klausama apie *kalbėtoją*, bet ne apie jo *kalbą*. Eksperimentas konstruojant taip, kad dukart girdima ta pati kaukė (tas pats vyras), tapo įmanoma išvengti balso tembro ar stimulo turinio įtakos nuostatomis. Visgi, tyrimo dalyviams buvo pasakoma, kad jie klausysis įrašų skirtingomis *kalbomis*. Vadinasi, numanydami tyrimo tikslą, dalyviai pateikė socialiai priimtinas – sąmoningąsias – kalbines nuostatas.

Šis testas vėliau modifikuotas ir patobulintas Tore Kristianseno (be kitų, 2009) ir Kopenhagos mokyklos, pritaikant jį tirti sąmoninems kalbinėms nuostatomis (modifikuotas testas vadinamas neporuotos kaukės testu). Taikant panašų Lamberto et al. (1960) tyrimui principą, eksperimento metu tiriamieji klausosi skirtingų balsų ir vertina kalbėtojus asmens savybių skalėse. Balsai reprezentuoja ne skirtingas kalbas, o tik tos pačios kalbos skirtingas atmainas (pvz. tarmes, akcentus). Tuo šis metodas skiriasi nuo Lamberto et al. (1960) tyrimo, kur girdėdami anglų ir prancūzų kalbas, tyrimo dalyviai galėjo numanyti, kad tiriama kalba. Tuo tarpu neporuotos kaukės testo atveju naudojama viena kalba su neryškiais akcentais. Be to, tyrimo metu nesakoma, kad siekiama tirti kalbą: šis tikslas neatskleidžiamas pristatant ir atliekant tyrimą, anketos klausimuose (pvz. netinka klausti „kaip iš jo kalbos vertini šį žmogų?“). Būtent taip galima išgauti *pasąmonines* kalbines nuostatas.

Kaip minėta 3.1 poskyryje, kontroliuodami eksperimento sąlygas, galime apeiti socialiai priimtinas, „korektiškas“ nuostatas ir išgauti pašąmonines kalbines nuostatas. Pastaruosius du dešimtmečius šis metodas plačiai taikytas įvairiuose pašąmoninių kalbinių nuostatų tyrimuose (pvz. Vakarų Europoje – Ghyselen ir De Vogelaer 2013; Skandinavijoje – Sandøy 2013; Lietuvoje – Vaicekauskienė 2017). Tiksliai šio darbo tyrimo eiga aprašoma sekančiose šio skyriaus dalyse.

4.2. Eksperimento stimulai

Eksperimentui buvo įrašyti šeši vyriški balsai (žr. 1 lentelę). Iš jų po du balsus reprezentuoja tris skirtingas kalbines atmainas: (1) lietuvių kalbą su lietuvių–rusų akcentu (toliau – RUS), (2) lietuvių kalbą su skandinavišku akcentu (toliau – SKA), (3) eksperimento kontekste „neutralią“ vilnietišką tartį (toliau – VLN). (1) atmainą reprezentavo Vilniuje gimę ir gyvenantys lietuviai–rusai, (2) atmainai buvo įrašyti Vilniuje daugiau nei dešimtmetį gyvenantis norvegas ir du dešimtmečius gyvenantis danas, (3) atmainą įgarsino du vilniečiai „etniniai“ lietuviai. Du balsus kiekvienai atmainai pasirinkta tam, kad vieno stimulo turinio, balso tembro ar kitos ypatybės neiškreiptų ir nepaveiktų vertinimo. Dėl darbo apimties ribotumo, buvo pasirinkta stimulams naudoti tik vyriškus balsus.

Visi šeši vyrai buvo kalbinti apie Vilniaus miestą, mėgstamas vietas ir prisiminimus mieste. Vėliau iš interviu įrašų buvo montuojamos 19–24 sekundžių atkarpos, kuriose turinys būtų kiek įmanoma neutralus: neminimos konkrečios gatvės ar rajonai, pasisakymas nėra neigiamas ar nėra vartojami mažiau įprasti žodžiai. Dėl šios priežasties įrašai karpyti ir redaguoti, kuriant neutralaus turinio stimulus. Įrašai buvo kiek įmanoma labiau suvienodinti išvalant pauzes, sulyginant garsumą. Buvo stengiamasi, kad įrašė skambantis pasakymas būtų logiškas, būtų aiški viena ar dvi mintys. Taip pat siekta, kad įrašuose akcentai būtų girdimi, bet nebūtų ryškūs ir pernelyg neatkreiptų eksperimento dalyvių dėmesio į tyrimo objektą.

Stimulams buvo priskirtos tam tikros profesijos. Siekiant, kad pasirinktos profesijos kuo labiau atitiktų moksleivių nuomonę dėl to, kokios profesijos laikomos aukšto ar žemo socialinio statuso, buvo remiamasi 2011 m. žurnalo „Veidas“ atlikta moksleivių apklausa¹¹ (Veidas 2011) bei 2021 m. priėmimo į aukštąsias mokyklas populiariausių studijų sąrašu (Liubertaitė 2021). Vilnietiškiems ir skandinaviškiems balsams buvo priskirtos žemą prestižą turinčios profesijos, siekiant palankiausiai vertinamoms atmainoms suteikti žemo statuso profesiją. Keliant prielaidą, kad lietuvių–rusų akcentas bus vertinamas prasčiau už kitas kalbines atmainas, jam priskirta aukšto socialinio statuso profesija

¹¹ Mano žiniomis, naujesnės reprezentatyvios apklausos šiuo klausimu nėra.

(žr. 1 lentelę). Be to, RUS stimulams priskirtos įmonės vadovo (verslininko) ir gydytojo profesijos yra būtent tos, kurios lietuvių–slavų kilmės kalbėtojams buvo rečiausiai priskiriamos jau minėtame Čičirkaitės (2019) moksleivių pašamonių kalbinių nuostatų tyrime.

lietuvių kalbos atmaina	stimulo kodas	kalbėjo amžius	gimimo vieta	priskirta profesija	priskirtos profesijos statusas
vilnietiškas kalbėjimas	VLN01	22	Vilnius, Lietuva	apsaugos budėtojas	žemas
vilnietiškas kalbėjimas	VLN02	24	Vilnius, Lietuva	autobuso vairuotojas	žemas
kalbėjimas su lietuvių–rusų akcentu	RUS01	22	Vilnius, Lietuva	įmonės vadovas	aukštas
kalbėjimas su lietuvių–rusų akcentu	RUS02	21	Vilnius, Lietuva	gydytojas	aukštas
kalbėjimas su skandinavišku akcentu	SKA01	53	Kopenhaga, Danija	mechanikas	žemas
kalbėjimas su skandinavišku akcentu	SKA02	42	Trondheimas, Norvegija	pardavėjas	žemas

1 lentelė. Informacija apie eksperimento stimulams įrašytus šešis vyriškus balsus

VLN01	Pagalvoju kad aš noriu iš naujo pa pamatyti Vilnių. Ir kiekvieną vakarą dar prieš sutemstant kadangi čia buvo vasara tai pakankamai vėlai išvykdavau ir tiesiog vaikščiodavau po senamiestį po naujas po senas gatveles fotografuodavau naujus senus dalykus. Irrr vat tai va tikriausiai labiausiai ir pažinau Vilnių. Nes aš čia vaikščiojau po senamiestį būtent.
RUS01	Realiai pačiam miestė galbūt netgi ir tokios vietos nė turiu. Daždažniausiai mėgstu arba po pažintinius takus vaikščioti ir ten kažką rasti ta pati Pučkorių atodangą žinai. Tokios gražios vietos nes palyginus su kitais miestais turim labai daug gražių vietų. Ir daug kur bu būnu bet kai kasdien tuos pačius vaizdus matai tai kažkaip gal net neįdomu tampa.
SKA01	Ka šinau mano mėgstamiausia vieta čia daug mėgstamų vietų. Katedras aikštės ten pereina Pilies gatvė Katedra aikštė biškį per Gedimino ir Vilniaus gatvė nu toks pasivaikščiojima man labai patinka. Dėl to kad tikrai yra labai įdomu. Ir Vilnius vis tiek kažkaip labiau gal rošinė spalva gal naudoja pastatų tokia geltona balta.
VLN02	Turbūt kiekvienas miestas yra savaip gražus ir ypatingas bet Vilnius tikrai turi savo žavesį tiesiog smagu prasieit ir prisimint gal tam tikra prasme vaikystė nes ten ir kai kurie kampai turi savo istorijas kelias tai tokie nostalgiški ir malonūs turbūt
RUS02	Pradėdavau netgi vienas vaikščioti po ceentrą ir tiesiog kiekvieną dieną skirtingu paros laikū tu vaikščioji per tą miestą ir supranti kad jis kiekvieną karta skirtingas. Įeini į kokią gatvelę arba į kokią kiemelį kuris prieš tai buvo uždarytas ir matai tą visą vi tą visą vidinę kultūrą tą. Daug daugiau patikdavo tokie kampeliai apie kuriu niekas nežinodavo

SKA02	Bet vis tiek toks vis tiek toks jaausmas kad miestas nedidelis toks kompaktiškass jaukuus miestas ir žynoma labai patinka vasara ir labai patiko tada važuoti dviračiu labai anksti rytais per miestą
-------	---

2 lentelė. Stimulų teksto išrašas su paryškintomis akcento ypatybėmis. Stimulai lentelėje pateikti tokiu eiliškumu, koku buvo leisti per eksperimentą.

Prieš pagrindinį tyrimą vienoje Vilniaus gimnazijoje su dviem dešimtokų klasėmis buvo atliktas pilotinis tyrimas. Po pilotinio tyrimo buvo patikslintos kai kurios klausimų formuluotės (apie jas – 4.4 poskyryje), prie dalies klausimų prirašant „paaiškink, kodėl“. Taip pat, pastebėjus, kad nuostatos RUS02 stimulo atžvilgiu nesiskyrė nuo VLN01 ir VLN02, nutarta, kad RUS02 akcentas ne lingvistiškai buvo sunkiai girdimas: stimulus turėjo tik keletą balsių galūnėje ilginimo atvejų. Todėl pagrindiniam tyrimui RUS02 stimului naudotas naujai įrašytas kito lietuvių–ruso balsas, turintis ryškesnį akcentą.

4.3. Informantai

Pagrindinis tyrimas atliktas keturiuose Vilniaus gimnazijose, kuriose dėstomoji kalba yra lietuvių. Renkantis gimnazijas, visų pirma, buvo rinktasi mokyklos etniškai nežymėtuose Vilniaus rajonuose¹². Visų antra, siekiant reprezentatyvumo, tyrimas vykdytas mokyklų reitinguose vidutiniškai pasirodančiose valstybinėse gimnazijose. Toks sprendimas priimtas, kad tyrima atspindėtų vidutinį Vilniaus moksleivį. Eksperimente dalyvavo 9 ir 10 klasių mokiniai. Buvo pasirinkta tirti būtent tokio amžiaus mokinius, kadangi tai yra paskutinės pagrindinės mokyklos klasės. Vėliau dalis mokinių rinksis profesines mokyklas ar prestižines gimnazijas, dalis mokslų išvis gali nebetęsti. Tai gali padėti užtikrinti imties reprezentatyvumą, nes klasėje vis dar mokosi įvairias mokslo kryptis pasirinkiantys jaunuoliai iš skirtingos socialinės padėties šeimų. Be to, galima manyti, kad 14–16 metų moksleiviai gebės tinkamai suprasti ir įvykdyti eksperimento užduotį bei jau bus pakankamai susipažinę su kalbinių atmainų įvairove, kad galėtų atspindėti plačiosios visuomenės kalbines nuostatas.

Iš viso tyrime dalyvavo 151 moksleivis. Norint patikrinti lyčių pasiskirstymą ir užtikrinti rezultatų reprezentatyvumą, anketos pradžioje moksleivių buvo prašoma nurodyti savo lytį. Vienoje tyrimo grupėje (toliau – bendroji grupė) dalyvavo 33 vaikinai ir 37 merginos, 3 moksleiviai pažymėjo „kita“

¹² Etniškai žymėtu rajonu laikytinas toks rajonas, kuriame gyvena didesnis procentas etninių mažumų gyventojų nei likusiame mieste. Pavyzdžiui, Vilniuje tokiais rajonais galima laikyti Naujininkus ar Naująją Vilnią. Todėl tyrime buvo pasirinkti etniškai *nežymėti* rajonai.

arba nenorėjo nurodyti savo lyties. Kitoje grupėje (toliau – profesijų grupė) dalyvavo 39 vaikinai, 31 mergina ir 8 mokiniai, pažymėję „kita“ arba nenurodę savo lyties.

4.4. Eksperimento eiga ir anketos

Vienas iš dažniausiai įvardijamų kaukių testo metodo trūkumų yra eksperimento nenatūralumas. Teigiama, kad tradiciškai kaukės testuose naudojamos asmeninių savybių opozicijos (kaip *įdomus–nuobodus*), kurias dalyviai turi įvertinti Likerto skalėje¹³, gali tik paskatinti dalyvius pervertinti ar nuvertinti balsus, ko nebūtų natūraliomis aplinkybėmis (Fasold 1984, cit. iš Kircher 2015: 205). Todėl šiame darbe, siekiant padaryti eksperimentą natūralesnį, pasirinkta nenaudoti asmeninių savybių opozicijų skalių. Vietoj jų eksperimento dalyviams anketose pateikti atviro tipo klausimai, į kuriuos jie galėjo atsakyti savo žodžiais. Tai sudaro galimybę lengviau pagauti spontaniškai dalyviams kylantį įspūdį apie kalbėtojus, o dalyviams patiems pasirinkti žodžius, apibūdinant stimulus. Nors nuostatų tyrimuose, regis, dažniau naudojami uždaro tipo klausimai, esama tyrimų, naudojusių ir atviro tipo klausimynus, pavyzdžiui, Garrett et al. (2004), Maegaard (2005), Lietuvoje tokį metodą taikė Čekuolytė (2014). Marie Maegaard savo tyrime (2005) parodo, kad atviro tipo klausimynas, lyginant su uždaro tipo, leidžia gauti platesnį ir sudėtingesnį stereotipų, susijusių su akcentais, vaizdą. Komunikuojant su mokyklų administracija prieš bei per patį tyrimą buvo sąmoningai siekta neatskleisti, kad tyrimas yra apie kalbą – tai yra būtina sąlyga pasąmoninėms kalbinėms nuostatoms tirti. Atsitiktiniu būdu vienos klasės buvo priskiriamos bendrajai, kitos – profesijų grupei. Tyrimas kiekvienoje klasėje truko maždaug pusę pamokos (20 min.), todėl tos pačios pamokos pradžioje jis buvo atliekamas vienoje klasėje (t. y. bendrojoje grupėje), o pamokos antroje pusėje – kitoje klasėje (profesijų grupėje). Tokiu būdu buvo siekiama užtikrinti, kad moksleiviai iš skirtingų klasių negalėtų papasakoti vieni kitiems apie eksperimento tikslą.

Visi tyrimo dalyviai buvo informuoti, kad yra atliekamas socialinio vertinimo tyrimas, kuriame jie išgirs šešis balsus. Dalyvių buvo prašoma apibūdinti pirmąjį įspūdį apie šiuos balsus, atsakant į klausimus išdalintose anketose. Mokiniais taip pat buvo pasakoma, kad visi vyrai, kuriuos jie girdės įrašuose, gyvena Vilniuje ir kad garso įrašuose girdimos ištraukos iš jų pasakojimo apie Vilniaus miestą. Tiek bendroji, tiek profesijų grupės girdėjo tuos pačius balso įrašus ta pačia eilės tvarka: VLN01, RUS01, SKA01, VLN02, RUS02, SKA02. Įrašai buvo leidžiami pramaišui, žymėtos kalbos turinčius stimulus leidžiant tarp nežymėtos kalbos stimulų. Tuo siekiama, kad eksperimento dalyviai

¹³ Tai skalė, kurioje tam tikra savybė ar kt. vertinama skaičiais nuo 1 iki 7.

kuo įmanoma mažiau dėmesio kreiptų į kalbą su akcentu. Eksperimento pradžioje klasei buvo duodami paklausti visų stimulų paeiliui, nesustojant, bendram įspūdžiui apie kalbėtojus susidaryti. Po to ta pačia eilės tvarka įrašai buvo paleisti dar kartą. Prieš įrašą moksleiviams buvo pasakoma, kuris balsas skambės, kad moksleiviai nesusipainiotų tarp anketos lapų. Po kiekvieno įrašo buvo daroma pauzė, duodant moksleiviams laiko atsakyti į klausimus.

Profesijų grupėje eksperimentas buvo vykdytas tokia pačia tvarka kaip ir bendrojoje, tačiau pristatant tyrimą papildomai buvo pasakoma, kad dalyviai girdės skirtingų profesijų atstovų balsus. Prieš leidžiant kiekvieną stimulą, buvo nurodoma, kokios profesijos šis žmogus tariamai esantis. Profesijų pavadinimai buvo taip pat užrašyti ir profesijų grupės anketose (priedas nr. 1). Pirmieji keturi klausimai buvo užduodami tiek bendrajai grupei (anketos pateiktos priede nr. 2), tiek profesijų grupei, o paskutinis, penktasis, buvo tik bendrosios grupės anketose:

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?
2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą pravesti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.
3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.
4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.
5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

Į tokius pačius klausimus buvo prašoma atsakyti apibūdinant kiekvieną iš šešių balso įrašų. Pirmuoju klausimu buvo siekiama sužinoti tiriamųjų pirmąjį įspūdį apie kalbėtojus. Kaip minėta, atviro tipo klausimo formuluotė sudaro galimybę dalyviams naudoti tuos epitetus, kurie jiems atrodo tinkamiausi. Antrasis klausimas remiasi į kalbėtojo įvertinimą mokyklos kontekste – formalioje, institucinėje erdvėje. Šiuo būdu klausimas siejamas su viršenybės dimensija: išsilavinimu, patirtimi ir pan. savybėmis (plačiau apie jas – 4.5 poskyryje). Todėl klausimas suformuluotas su „ar būtų verta“ fraze, tokiu būdu siekiant, kad antrasis klausimas aiškiai atsiskirtų nuo ketvirtojo. Ketvirtasis klausimas yra iš dalies panašus į antrąjį, tačiau jame klausiama apie kalbėtojo vertinimą ne mokykloje, tačiau kitoje, mažiau formalioje erdvėje – ekskursijoje mieste. Taip siekiama sužinoti, kaip tiriamieji vertina kalbėtoją dinamiškumo dimensijoje (plačiau apie šias savybes – 4.5 poskyryje). Tam, kad būtų galima įvertinti, kaip moksleiviai kalbėtojus vertintų artimiausioje aplinkoje, trečiajame klausime klausta apie pasitikėjimą gyvenant kaimynystėje. Panašūs klausimai apie tai, ar asmuo norėtų gyventi kaimynystėje su tam tikros socialinės ar etninės grupės atstovu, yra naudojami sociologų tiriant socialinę distanciją ir kai apklausiami suaugusieji (pvz., Blažytė et al. 2016).

Kadangi moksleiviams veikiausiai dar neaktualus būsto, kaimynystės pasirinkimas, klausimas formuluotas apie pasitikėjimą. Galiausiai, pagal atsakymus į penktąjį klausimą ir moksleivių pateiktas profesijas galima spręsti, koks statusas kalbėtojams yra priskiriamas visuomenėje. Penktajame klausime nurodysimos profesijos taip pat papildo antrąjį klausimą, todėl remiantis juo galima iš dalies spręsti, kaip kalbėtojas apibūdinimas viršenybės dimensijoje (apie ją – 4.5 poskyryje).

Pasitelkiant nesuporuotos kaukės testą tirti pašąmonines kalbines nuostatas, svarbu įvertinti, ar eksperimento dalyviai nesuprato, kad eksperimentas iš tikrųjų tiria kalbą. Jeigu taip nutiktų, moksleiviai pateiktų jau ne pašąmonines, o sąmoningas kalbines nuostatas. Todėl užbaigus eksperimentą ir surinkus moksleivių anketas, moksleivių buvo paprašoma pasidalinti, apie ką, jų manymu, buvo šis tyrimas. Kadangi moksleiviai nepasakydavo, kad tai buvo tyrimas apie kalbą ar akcentus, buvo galima pagrįstai manyti, kad eksperimentas pavyko ir buvo išgautos būtent pašąmoninės kalbinės nuostatos. Išgirdus mokinių atsakymus apie tyrimo tikslą, buvo pasakoma, kad girdėjo skirtingus kalbėtojus su akcentais, o tyrimas yra apie kalbines nuostatas. Atskleidus tikrąjį tyrimo tikslą, mokiniams buvo leista pasitraukti iš tolesnio tyrimo, tačiau norinčiųjų atsiimti anketas nebuvo.

4.5. Duomenų kodavimas

Šiame poskyryje aprašomas surinktų atsakymų į atvirus klausimus kodavimas, pateikiami jo pavyzdžiai. Koduojant duomenis buvo iš dalies remiamasi kitų kaukių tyrimų analizių pavyzdžiais (kaip Maegaard 2005 ir Čekuolytė 2014). Kaip ir tikėtasi, į atvirus klausimus moksleiviai atsakė labai įvairiai, todėl gautus duomenis susisteminti siekta kuo įmanoma objektyviau, neprarandant atsakymų įvairovės. Pavyzdžiui, pirmo klausimo atsakymas:

Protingas, išmintingas, maloniai bendraujantis, turintis daug žinių, nusiteikęs bendrauti
(apie RUS02–gydytoją)

buvo koduojamas į kelias etiketes. Pasikartojančius *protingas, išmintingas* žymėjau kaip vieną etiketę *protingas*. *Maloniai bendraujantis* ir *nusiteikęs bendrauti* žymėjau kaip *malonus* ir *bendraujantis*, o *turintis daug žinių* – kaip *išsilavinęs*.

Kita vertus, ne visi atsakymai buvo tokie išsamūs – dažniu atveju atsakymai būdavo lakoniški, pavyzdžiui:

Ramus, draugiškas, nuoširdus (apie VLN01, bendroji grupė)

Šis atsakymas ir buvo užkoduotas į tris etiketes tais pačiais žodžiais: *ramus, draugiškas, nuoširdus*.

Dauguma moksleivių, atsakydami į klausimus, tiesiogiai ar netiesiogiai atpasakojo stimuluose girdėtą turinį. Pavyzdžiui, apibūdindami žmogų 1-ajame klausime, moksleiviai nurodė tokius atsakymus:

Jam patinka vaikščioti po Vilnių (apie SKA01, bendroji grupė)

Mėgstantis važinėti dviračiu (apie SKA02, bendroji grupė)

Jam patinka Vilniaus miestas, jis mėgsta prisimint vaikystę (apie VLN02–autobuso vairuotoją)

Verslininkas kuris ieško naujovės, nes pažintiniai takai yra jau atsibodo (apie RUS01–įmonės vadovą)

Įvairius kampelius jam patinka analizuoti (apie RUS02–gydytoją)

Tokiu atveju visi šie atsakymai būdavo žymimi kaip turinio atpasakojimas ir toliau nekoduojami. Jeigu dalyje atsakymo tebūdavo atpasakojamas turinys, o kitoje dalyje – paties moksleivio nuomonė ar įspūdis, tuomet būdavo koduojamos tik paties moksleivio mintys. Pavyzdžiui:

Smalsus žmogus, kuris nori domėtis savo miesto istorija ir pačiu miestu (apie VLN01, bendroji grupė)

Smalsus žmogus koduotas kaip *smalsus*, o likusi dalis priskirta stimulų turinio atpasakojimui. Tiesa, toks kodavimas etiketėmis neleidžia perteikti atsakymuose esančių niuansų. Pavyzdžiui, *nuobodokas* buvo vis vien koduojamas kaip *nuobodus*, o *labai meniškas* – kaip *meniškas*.

Keliose anketose mokiniai parašydavo atsakymų, kurie buvo nesusiję su eksperimentu ir balso įrašais (pvz. nurodė savo socialinio tinklo paskyrą ar rašė apie svaigalus). Tokiu atveju, jeigu į kitus klausimus buvo atsakoma tikslingai, būdavo atmetami patys atsakymai, tačiau ne visa anketa.

Šios kalbėtojus apibūdinančios etiketės vėliau buvo koduojamos pagal Christopherio Josepho Zahno ir Roberto Hopperio (1985) išskirtas tris asmens savybių dimensijas: **patrauklumą** (angl. *attractiveness*, pavyzdžiui, *bendruojantis*, *malonus*, *draugiškas*, arba atvirkščiai: *nebendruojantis*, *nemalonus*, *nedraugiškas*), **viršenybę** (angl. *superiority*, pvz. *protingas*, *išsilavinęs*, iškalbus ir jų antonimai) ir **dinamiškumą** (angl. *dynamism*, pvz. *įdomus*, *pozityvus*, *pasitikintis savimi* arba šių savybių priešingybė). Kai kurios etiketės netiko nei į vieną iš šių dimensijų, todėl buvo priskirtos prie „kita“ (tokios kaip *paprastas*, *užsiėmęs*, *meniškas*). Taip pat buvo išskirta atskira kategorija metakalbinėms etiketėms (pvz. *kalba su akcentu*, *kalba netaisyklingai*), kadangi įdomu stebėti, ar tyrimo dalyviai tiesiogiai minėdavo stimulų akcentus ar kitas kalbos ypatybes. Savybės buvo stengtasi grupuoti į teigiamas (*nuoširdus*, *smalsus*, *užsidegęs*, *įdomus*) ir neigiamas (*nuobodus*, *arogantiškas*, *keistas*), tačiau dalis savybių buvo nevienareikšmės – buvo sunku įvertinti, ar dalyviui ta savybė buvo veikiau teigiamo ar neigiamo atspalvio. Todėl maždaug apie pusė visų kalbėtojus

apibūdinusių etikečių buvo priskirtos prie neutralių (pvz. *rimtas, ramus, užsispyręs, meniškas, paprastas* ir kt.).

Toliau anketoje sekę antras, trečias ir ketvirtas klausimai buvo formuluoti „ar ...“, kas leido trumpąją atsakymo dalį koduoti skaitine išraiška nuo 1 iki 5. Moksleivių atsakymai buvo graduoti nuo *taip* (5) iki *ne* (1):

Atsakymų pavyzdys:

- 5 Taip
- 4 Tikriausiai taip / Taip, jeigu susipažintume...
- 3 Galbūt / Nežinau / Pirmiau reiktų susipažinti / Priklauso, ar...
- 2 Nelabai / Tikriausiai ne / Ne, nebent...
- 1 Ne

Vėliau naudojantis SPSS programa (angl. *Statistical Package for Social Science*, 26.0 versija) tikrinta, kurie tyrimo rezultatai buvo statistiškai reikšmingi. Antrojo, trečiojo ir ketvirtojo klausimo atsakymų tolesnė dalis („Paaškind, kodėl“), buvo naudojama kaip kokybiniai duomenys, leidžiantys geriau suprasti kiekybinius rezultatus (apie tai – 5 skyriuje).

Žinoma, tyrėjo subjektyvumas gali daryti įtaką tokiam duomenų kodavimui. Visgi, šį metodinį trūkumą, kaip ir minėta 4.4 poskyryje, atsveria tai, kad galima gauti atsakymus, kuriuos moksleiviai pasirenka užrašyti savais žodžiais, o ne tyrėjo pateiktomis asmens savybėmis.

5. REZULTATAI IR DISKUSIJA

Šiame skyriuje pristatau atlikto tyrimo rezultatus, juos analizuoju ir interpretuoju platesniame socialiniame kontekste. 5.1 ir 5.2 poskyriuose analizuoju bendrosios grupės, 5.3 ir 5.4 poskyriuose – profesijų grupės išreikštas sąžmonines kalbines nuostatas. Tolesniame 5.5 poskyryje aptariu, kaip eksperimente manipuluojant profesija, galima aptikti skirtingą kalbinių indeksų stiprumą nuostatoms. 5.6 poskyryje aptariu darbe taikyto metodo trūkumus, aptariu kitų autorių keltą metodo kritiką, įvertinu, ar ji pagrįsta. Galų gale, paskutiniame 5.7 poskyryje tyrimo rezultatai aptariami platesniame visuomeniniame kontekste. Bus parodoma, kad socialinė distancija lietuvių–rusų atžvilgiu Vilniuje, tikėtina, egzistuoja. Manytina, kad tam įtaką daro žiniasklaidoje vyraujantis požiūris į lietuvius–rusus ir kalbinis nacionalizmas mokyklose.

5.1. Bendroji grupė: vilnietiška kalba – visada geriausia, lietuvių–rusų akcentas – prasčiausias

Šiame poskyryje aptariu rezultatus iš bendrosios grupės, pradžioje daugiausiai dėmesio skirdamas palyginimui tarp vilnietiška kalbančių ir lietuvių–rusų akcentą turinčių kalbėtojų. Apdorojus skaitine reikšme paverstus anketos klausimus statistiniais metodais, matyti, kad vilnietiška kalbančiųjų ir kalbėtojų su lietuvių–rusų akcentu vertinimai statistiškai reikšmingai skiriasi visais aspektais: tiek paskaitos mokykloje, tiek pasitikėjimo, tiek ekskursijos mieste klausimais (4 lentelė). Į visus tris klausimus apie VLN kalbėtojus buvo atsakoma teigiamai arba pakankamai teigiamai (mediana svyruoja tarp 4 ir 5). Tuo tarpu apie RUS kalbėtojus buvo atsakoma arba labiau neigiamai, arba teigiami ir neigiami atsakymai pasiskirstę tolygiai (mediana svyruoja tarp 2.25 ir 3.25).

Remiantis informantų atsakymais į pirmąjį anketos klausimą („Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?“, žr. 3 lentelę) ir atsakymų į kitus klausimus argumentaciją, galime plačiau interpretuoti, kokie VLN ir RUS pasirodė moksleiviams. Išryškėja tai, kad RUS01 ir RUS02, lyginant su vilnietiška kalbančiųjų balsais, iš esmės nebuvo apibūdinami viršenybės dimensijos epitetais – mokiniai nesakė, kad šie kalbėtojai atrodė, pavyzdžiui, *protingi* ar *išsilavinę*. Tiesa, anketose beveik nerasime ir neigiamų viršenybės apibūdinimų, t. y. moksleiviai nerašė, jog RUS balsai jiems skambėjo kaip, pavyzdžiui, *neišsilavinę*. Tačiau žvelgiant į penktąjį anketos klausimą („Kuo šis žmogus galėtų dirbti?“), matyti, kad VLN kalbėtojai beveik apskritai negavo jokių žemo statuso profesijos paminėjimų. Tuo tarpu, RUS kalbėtojai jų gavo ženkliai daugiau: minėtos *taksisto*, *pardavėjo*, *mechaniko*, *statybininko* ir panašios profesijos, netgi naudoti apibūdinimai *bedarbis* ar *kalinys*. Kitaip tariant, yra pagrindo manyti, kad net jei neigiamų savybių viršenybės dimensijoje nėra,

teigiamų savybių nebuvimas ir žemo socialinio statuso profesijos rodo, kad RUS balsai nekelia išsilavinusio, iškalbaus, protingo žmogaus asociacijų.

Įdomu tai, kad VLN02 mokiniams stipriai asocijavosi su iškalbia, protinga asmenybe. VLN01 teigiamų viršenybės apibūdinimų negavo, nes VLN01 daug labiau mokiniams kėlė *jauno* asociaciją, nors abiejų balsų turėtojai buvo panašaus amžiaus (22 ir 24 m.). *Jauno* asociacija greičiausiai lėmė, kad VLN01 sietas su labiau dinamiška, įdomia asmenybe, bet ne su patyrimu ar išsilavinimu. Tačiau sunku pasakyti, kodėl šie du balsai viršenybės dimensijoje įvertinti taip skirtingai. Gali būti, kad VLN02 stimulo pabaigoje panaudoti žodžiai *žavesys, tam tikra prasme, nostalgiskas* galėjo moksleiviams kelti iškalbaus, protingo žmogaus asociaciją. Tuo tarpu VLN01 stimule kalba kiek mažiau sklaidi, mintis apie vaikščiojimą po senamiestį tarsi pakartojama dukart. Skirtingą vertinimą galėjo lemti ir individuālios balso tembro savybės ar intonacijos. Tai parodo, kad yra sunku sukontroliuoti visus eksperimentui darančius įtaką veiksnius. Dėl to vėlesniuose tyrimuose gali būti svarbu turėti daugiau nei du kalbėtojus, reprezentuojančius vieną kalbinę atmainą.

Toliau 3 lentelėje pateikti sukoduoti duomenys į pirmąjį anketos klausimą. Patogumo dėlei, bendrosios ir profesijų grupių duomenys pateikiami greta, bet profesijų grupės duomenys plačiau aptariami 5.3–5.4 poskyriuose.

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?		
Bendroji grupė		
	VLN01	VLN02
VLN	patrauklumas (+) 20 nuoširdus, bendraujantis, ... dinamiškumas (+) 24 smalsus, užsidegęs, ... (–) 6 susijaudinęs, liūdnas, ... (0) 21 JAUNAS, jaunatviškas, ... (0) 11 ramus, rimtas, ... (0) 7 meniškas (0) 6 paprastas	patrauklumas (+) 21 malonus, draugiškas, ... viršenybė (+) 20 iškalbus, protingas, ... dinamiškumas (+) 18 įdomus, pasitikintis savimi, ... (–) 5 nepasitikintis savimi, nuobodus, ... (0) 9 jaunas (0) 5 rimtas, užsispyręs, ... (0) 5 paprastas
	SKA01	SKA02
SKA	patrauklumas (+) 17 malonus, geras, ... viršenybė (+) 12 išsilavinęs, iškalbus, ... dinamiškumas (+) 20 įdomus, linksmas, ... (0) 18 vyresnis, senas (0) 9 ramus, rimtas, ... (0) 5 pastabus (0) 7 meniškas, mėgsta fotografuoti (0/–) 7 ne lietuvis, užsienietis, kalba netaisyklingai, ...	patrauklumas (+) 24 pozityvus, laimingas, ... viršenybė (+) 5 patyręs, išsilavinęs, ... dinamiškumas (+) 10 įdomus, linksmas, ... (–) 6 nuobodus, nedrąsus, ... (0) 8 vyresnis (0) 7 ramus, intravertas, ... (0) 5 meniškas, svajingas, ... (0/–) 8 užsienietis, lenkas, su akcentu, ...

	RUS01	RUS02
RUS	dinamiškumas (-) 20 išsiblaškęs, nuobodus, ... (0) 8 vyresnis, senas (0) 11 ramus, rimtas, ... (-) 9 keistas, kaimietis, ... (0) 8 ieškantis naujo, lengvabūdis, ...	patrauklumas (+) 16 nuoširdus, draugiškas, ... dinamiškumas (+) 15 smalsus, įdomus, ... (0) 5 vidutinio amžiaus, vyresnis (0) 7 ramus, intravertas, ... (0) 8 meniškas (0) 6 ne lietuvis, užsienietis, su akcentu, ...
Profesijų grupė		
	VLN01 (apsaugos budėtojas)	VLN02 (autobuso vairuotojas)
VLN	patrauklumas (+) 24 draugiškas, malonus, ... viršenybė (+) 7 iškalbus, išsilavinęs, ... dinamiškumas (+) 46 ĮDOMUS, smalsus, ... (0) 19 JAUNAS (0) 11 ramus, rimtas, ... (0) 6 paprastas	patrauklumas (+) 31 DRAUGIŠKAS, malonus, ... viršenybė (+) 10 protingas, iškalbus, ... dinamiškumas (+) 19 įdomus, linksmas, ... (0) 5 jaunas, vidutinio amžiaus (0) 8 paprastas
	SKA01 (mechanikas)	SKA02 (pardavėjas)
SKA	patrauklumas (+) 28 malonus, nuoširdus, ... viršenybė (+) 9 patyręs, iškalbus, ... dinamiškumas (+) 20 įdomus, linksmas, ... (0) 15 senas, vyresnis (0) 11 ramus, atsipalaidavęs, ... (0) 11 PAPRASTAS, gyvena šia diena, ...	patrauklumas (+) 22 malonus, draugiškas, ... viršenybė (-) 7 neišsilavinęs, neiškalbus, ... dinamiškumas (+) 13 įdomus, pozityvus, ... (-) 8 nuobodus, įtartinas, ... (0) 8 senas, vidutinio amžiaus (0) 11 ramus, tylus, ... (-) 10 keistas, neturi nuomonės, ... (0) 5 meniškas, jausmingas (0) 7 paprastas, dirbantis savo darbą, ... (0) 16 užsienietis, ne lietuvis, su akcentu (iš jų 3 rusiškas akcentas), ...
	RUS01 (įmonės vadovas)	RUS02 (gydytojas)
RUS	viršenybė (+) 5 protingas, turtingas, ... dinamiškumas (+) 5 įdomus, drąsus (-) 17 NUOBODUS, nedrąsus, ... (0) 7 vyresnis, vidutinio amžiaus (0) 11 rimtas, ramus, ... (-) 8 pavargęs, įtartinas, ... (0) 7 paprastas, tiesmukas (0) 1 rusiškas akcentas	patrauklumas (+) 26 draugiškas, malonus, ... viršenybė (+) 11 protingas, išsilavinęs, ... dinamiškumas (+) 19 įdomus, užsidegęs, ... (-) 8 nuobodus, nedrąsus, ... (0) 7 ramus, intravertas (+) 5 mandagus, išklausančias, ... (-) 5 keistas, pavargęs, ... (0) 6 paprastas, dalykiškas, ... (0) 7 ne lietuvis, užsienietis, su akcentu, ...

3 lentelė. Kalbėtojų apibūdinimų etiketės pagal semantines grupes; po jų seka kitos etiketės, nepriskirtos nei vienai iš trijų grupių. (+) reiškia teigiamą savybę, (-) neigiamą, (0) neutralią. Skaičius šalia pažymi, kiek tos grupės paminėjimų rasta. Didžiosiomis raidėmis užrašytos konkrečios savybės, kurios pasikartojo bent 10 kartų. Semantinės grupės, kurias sudarė mažiau nei 5 pavartojimai, į šią lentelę neįtrauktos. Kiekvienoje lentelės eilutėje pateiktos tik 2 dažniausios tos grupės etiketės, tačiau lentelėje nurodyti visi *rusiško akcento* paminėjimai. Visą anketose rastų etikečių sąrašą galima rasti priede nr. 3.

Skirtumų tarp tos pačios atmainos balsų galima rasti ir RUS vertinimuose. Matyti, kad RUS01 balsas labiau išsiskiria, lyginant su RUS02. Moksleiviai RUS01 balsui apibūdinti rinkosi daugiausiai

neigiamus arba neutralius dinamiškumo apibūdinimus: *išsiblaškęs, nuobodus, vyresnis, ramus*. Be to, šis lietuvis–rusas buvo apibūdinamas ir kaip *keistas, nemandagus*. Šiuo atveju atrodo tikėtina, kad dažnesnę *nuobodaus* etiketę RUS02 kalbėtojui galėjo lemti būtent stimulo turinys. Stimule vyras pasakoja, kad labiau mėgsta pažintinius takus (taigi, ne aktyvų miesto gyvenimą), o įrašo pabaigoje sako, kad „kai kasdien tuos pačius vaizdus matai, net neįdomu tampa“. Atrodo, kad tai tiesiogiai veikė dalies informantų atsakymus: nors 3 lentelėje nurodytas bendras kodo pavadinimas *nuobodus*, pačiose anketose kiek daugiau nei pusė moksleivių RUS01 apibūdino žodžiu *neįdomus*, galimai tiesiogiai atkartodami stimulo turinį, o kalbėjimas apie gamtą, o ne miestą galėjo sudaryti vyresnio žmogaus įspūdį.

Kita vertus, RUS01 stimulo turinys įtaką moksleivių atsakymams veikiausiai darė tik iš dalies, nes net ir tinkamai sukontroliuotas RUS02 stimulus (neminima, kad kažkas yra neįdomu, kalbama apie miestą) davė panašių rezultatų amžiaus klausimu. RUS02 negavo *nuobodaus* apibūdinimų, tačiau abu lietuviai–rusai buvo apibūdinami *vidutinio amžiaus, vyresnio* ar *seno* epitetais, nepaisant to, kad tiek RUS01, tiek RUS02 balso įrašė kalba 21–22 metų vyrai. Vilniaus kalba kalbėję vyrai, nors ir panašaus amžiaus, tokių apibūdinimų negavo – priešingai, kaip minėta, VLN01 išsiskyrė dažniais *jauno* ir *jaunatviško* įvardinimais. Turint omenyje socialinės psichologijos tyrimus, rodančius, kad apskritai žmonės geba gana tiksliai vien tik iš balso nusakyti kalbėtojo amžių (Krauss et al. 2002), toks lietuvių–rusų akcentu kalbančiojo siejimas su vyresniu amžiumi gali rodyti šiam akcentui būdingą socialinę reikšmę: moksleiviams kalbėtojai skambėjo mažiau savi; nebuvo tikimasi, kad jauni žmonės galėtų taip kalbėti. Kitaip sakant, žmonės su šiuo akcentu mokiniams nesisiejo su jų aplinka, bendraamžiais, kas gali rodyti jaunuolių socialinę distanciją kalbėtojų su šiuo akcentu atžvilgiu. Tiesa, gali būti, kad vyresnio amžiaus SKA stimulai (žr. 2 lentelę) lėmė tai, kad moksleiviai, pastebėję SKA ir kitų kalbėtojų amžiaus skirtumą, apskritai ėmė labiau kreipti dėmesį į kalbėtojų amžių. Štai vienoje klasėje eksperimento pabaigoje mokinių klausiant, kaip jie mano, apie ką iš tikrųjų buvo šis tyrimas, vienas vaikinys spėjo, kad buvo tikrinamos nuostatos jaunų vs. senų žmonių atžvilgiu. Iš kitos pusės, *vyresnis* gali iš tikrųjų būti paties lietuvių–rusų akcento indeksas, nes Čičirkaitės tyrimas taip pat rodo, kad lietuvių–slavų kalbėtojams būdingas kamieno ir galūnės ilginimas dažniau siejamas su *senatviško* žmogaus apibūdinimu (Čičirkaitė 2014: 24). Tuo tarpu *jaunatviškai* apibūdinamas VLN01 yra veikiau tai, su koku žmogaus tipu moksleivis gali norėti sietis ir lygiuotis. Tą pagrindžia ir tai, kad – priešingai negu galėtume tikėtis – vyresnis amžius nepadėjo RUS balsams gauti jokių viršenybės (*protingo, išsilavinusio*) apibūdinimų.

Tuomet kyla klausimas: ar išsiskiriantis daug labiau neigiamas RUS01 vertinimas galėjo iškreipti bendrus RUS rezultatus, kokius matome 4 lentelėje? Arba atvirkščiai: ar itin teigiamas RUS02

apibūdinimas statistikoje atspindėjo aukštesne bendrų RUS vertinimų mediana? Panašu, jog taip neatsitiko. Patikrinus bendrosios grupės moksleivių atsakymus antruoju, trečiuoju ir ketvirtuoju anketos klausimais, matyti, kad tarp RUS01–RUS02 porų įvertinimai statistiškai reikšmingai nesiskyrė jokių – nei paskaitos, nei pasitikėjimo, nei ekskursijos – klausimu. Skirtumas tarp VLN01 ir VLN02 viršenybės dimensijoje greičiausiai irgi įtakos nedarė: statistiškai reikšmingas skirtumas nebuvo rastas jokiais klausimais (skandinavų balsai aptariaimi 5.2 poskyryje).

Tai, ką matėme iš moksleivių kalbėtojams priskirtų savybių 3 lentelėje, pasitvirtina ir paskaitos mokykloje bei ekskursijos mieste klausimais. Pavyzdžiui, iškeltą mintį, kad lietuvių–rusų kalbėtojų indeksas kaip *vyresnių* reiškia dažniau ir *neįdomų / nuobody*, matyti iš ketvirtojo anketos klausimo apie ekskursiją mieste. VLN balsų mediana šiuo klausimu yra 4.5, RUS – 2.25, o skirtumas tarp jų – statistiškai reikšmingas. Moksleiviai tokį pasirinkimą vienu ar kitu būdu pagrindė minėdami ar perfrazuodami klausime minimą „įdomumą klausyti“:

Taip, atrodo kad su humoru kalbėtu, visada yra įdomu ir juokinga (VLN01, bendroji grupė)

Taip, sudomina klausytoją (VLN01, bendroji grupė)

Gal ir būtų įdomu. Atrodo, kad šitas žmogus gana įdomiai ir laisvai pasakoja (VLN02, bendroji grupė)

Ne, jis neturi ką pasakyti (RUS01, bendroji grupė)

Ne, nes jis tikriausiai nieko įdomaus nepasakytų (RUS01, bendroji grupė)

Ne, monotonas migdo (RUS02, bendroji grupė)

Nemanau, jam sunku būtų pritraukt dėmesį (RUS02, bendroji grupė)

Skirtingas vertinimas tarp VLN ir RUS išlieka ir pakvietimo praveisti paskaitos į mokyklą klausimu, kas gali rodyti, kad tiek VLN01, surinkęs tik dinamiškumo ir patrauklumo savybių, tiek VLN02, turintis visų rūšių savybių, atrodė verti būti pakviesti į mokyklą. Kitaip sakant, net jeigu vienas kalbėtojas nebuvo sietas su protinga, išsilavinusia, iškalbia asmenybe, jo įdomumas, jaunatviškumas teigiamai paveikia, kai atsakoma į klausimą apie ekskursiją. Toks palankus vilnietiškos lietuvių kalbos vertinimas tik patvirtina ankstesnius tyrimus (Čičirkaitė 2017a; Vaicekauskienė 2017) ir rodo, kad vilniečių kalbinėje bendruomenėje ši kalbinė atmaina prilyginama geriausiai kalbai ir veikia kaip *de facto* standartinė kalba.

Įdomu tai, kad, nors ir nedažnai, tačiau mokyklos ir ekskursijos klausimais anketose pasitaiko ir metakalbinių komentarų. Abi situacijos – ekskursijos pravedimas ir paskaita mokykloje – tikėtina, siejamos su kalbėjimu bendrine kalba. Galbūt todėl kai kurie moksleiviai savo atsakymus į klausimus

bendroji grupė	mediana		mediana		mediana	n
2. Ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos?	VLN	**	RUS	/	SKA	54
	4		2.25		2	
	VLN / SKA					
3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas?	VLN	/	SKA	/	RUS	51
	5		5		3.25	
	VLN * RUS					
4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis?	VLN	**	RUS	/	SKA	47
	4.5		2.25		2	
	VLN ** SKA					

4 lentelė. Bendrosios grupės atsakymai į 2–4 anketos klausimus. Friedmano testo ir gretimų porų Wilcoxon rangų sumų testo (angl. *Wilcoxon signed-rank test*) rezultatai. Kuo mediana artimesnė 5, tuo dažniau tyrimo dalyviai į klausimą atsakydavo teigiamai. **, * ir / rodo statistinį reikšmingumą po Dunn–Bonfferoni korekcijos: ** rodo, kad $p < .01$, * rodo, kad $p < .05$, / rodo, kad $p > .05$.

grindė kalbos atitikimo bendrinei kalbai kriterijumi, pavyzdžiui:

Kalba, kiek pastebėjau, taisyklinga, tai manau, kad priklauso apie ką jis pasakotų (VLN01, bendroji grupė)

Ne, nes mokyklose kalba bendrine tarpe, o šis žmogus [kalba] tarpe (RUS02, bendroji grupė)

Tuputį kliūva kalbėjimo stilius, tarimas ir t.t. (RUS02, bendroji grupė)

Nervintų tarimo, kirčiavimo klaidos (RUS01, bendroji grupė)

Tokie komentarai patvirtina preskriptyvizmo (kitai sakant, kalbos norminimo), kurio gausu Lietuvos mokyklose (Urbonaitė 2019; Vaicekauskienė ir Urbonaitė 2019), įtaką mokinių kalbinės nuostatoms. Be to, tokius atsakymus galėjo paskatinti ir aplinka, kurioje pats eksperimentas vyko – mokykla, kurioje moksleiviai mokomi bendrinės kalbos, kaip vienintelės „teisingos“ ideologijos (apie tai plačiau – 5.7 poskyryje).

Galų gale, kaip į šiuos rezultatus galime pažvelgti turėdami omenyje Kostiučenko (2020) sąmoningųjų ir Čičirkaitės (2019) sąšmoninių kalbinių nuostatų tyrimus? Pirma, mano tyrimas patvirtina tai, jog sąšmoningosios ir sąšmoninės kalbinės nuostatos lietuvių–rusų kalbėtojų atžvilgiu skiriasi. Kaip matėme Kostiučenko (2020) tyrime, kai tyrimo dalyviai nuvokia, kad yra tiriama kalba, jie rusų kalba šnekančius kalbėtojus vertina taip pat teigiamai kaip ir tuos, kurie šneka lietuviškai. Tačiau kai dalyviai nežino, kad tiriama kalba, apeinami socialiai priimtini atsakymai ir lietuvių–rusų kalbėtojai yra nuvertinami.

Antra, mano rezultatai ne tik pakartoja tai, ką Čičirkaitė parodė savo tyrime, bet ir praplečia juos. Čičirkaitės tyrimuose lietuvių–slavų kilmės kalbėtojų stimulai kontroliuoti taip, kad daugiausiai būtų

girdimas jiems būdingas balsių ilginimas kamiene ir galūnėse, tačiau kaip pastebi pati tyrėja, stimuluose girdimos ir kitos lietuvių–slavų kalbėtojams būdingos savybės (Čičirkaitė 2014: 12). Todėl sunku apibendrinti, ar Vilniaus kalbinėje bendruomenėje lietuvių–slavų kalbėtojai dažniau siejami su mažesniu išsilavinimu ir prastesniu darbu dėl vadinamojo *i* ir *u* balsių ilginimo, ar dėl apskritai lietuvių–slavų akcento būdingų indeksų. Ilginamus balsius žodžio gale turi ir abu mano RUS stimulai, tačiau juose taip pat yra ir kitų tam akcentui būdingų ypatybių, kas leidžia teigti, jog neigiamos pašamoninės kalbinės nuostatos dažniau taikomos lietuvių–rusų akcento turėtojams plačiąja prasme. Vadinasi, mano tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad žemas socialinis statusas siejamas ne tik su viena kalbos ypatybe, bet tai yra *apskritai* lietuvių–rusų akcentui būdingi indeksai Vilniaus kalbinėje bendruomenėje.

Ir trečia, Čičirkaitė socialinių reikšmių vilniečių kalbinėje bendruomenėje tyrime teigia siekusi tirti tarties variantų koreliavimą su klasikinėmis socialinėmis kategorijomis, tokiomis kaip kalbėtojo socialinis statusas, amžius ar išsilavinimas (Čičirkaitė 2019: 142). Kaip netrukus matysime 5.2 poskyryje, mano tyrimas praplečia jau atrastas socialines reikšmes ir parodo, kad lietuvių–rusų akcentas kuria ne tik žemesnio socialinio statuso asociaciją, bet ir mažiau patikimo žmogaus socialinę reikšmę.

5.2. Bendroji grupė: skandinaviško akcento kalbėtojai – *patikimi*, o lietuvių–rusų – *įtartini*

Toliau bus aptariama, kaip moksleiviai įvertino skandinavišką akcentą. Kyla klausimas, ar jis apskritai nebuvo sutapatintas su lietuvių–rusų akcentu. Pradžioje svarbu paminėti, kad į 4 lentelėje esančius skaičiavimus nebuvo įtrauktas SKA01 balso įvertinimas, t. y. skandinavišką akcentą reprezentuoja tik vienas stimulus – SKA02. Kodėl ir kuo grindžiu šį sprendimą, plačiau aprašau 5.3 poskyryje.

Iš vienos pusės, išryškėja skirtingas kalbos *be* akcento ir *su* akcentu vertinimas. Tad anglakalbėse šalyse atliktų akcentų vertinimo tyrimo rezultatai (Fuertes et al. 2012) sutampa ir su lietuviškaisiais, kas įrodo, kad lietuvių kalbinė bendruomenė yra standartinės kalbos bendruomenė (Milroy 2001). Pagal 4 lentelės rezultatus matyti, kad moksleiviai tiek RUS, tiek SKA yra linkę rečiau (mediana 2.25 ir 2 atitinkamai) kviesti į mokyklą praveisti pamokos ir taip pat dažniau mano, kad nėra įdomu klausytis jų ekskursijos mieste (atitinkamai 2.25 ir 2). Vadinasi, kalbantieji su akcentu (tiek lietuvių–rusų, tiek skandinavų) išsilavinimo, protingumo, įdomumo savybių klausimais vertinami prasčiau, kuomet šie kalbėtojai lyginami su *be* akcento kalbančiais vilniečiais. Tai patvirtina ankstesnius tyrimus, kurie rodo Lietuvoje esant „geriausios kalbos idėjai“ (Vaicekauskienė 2017: 142) (šiuo

atveju tai – vilnietiškas kalbėjimas be akcento). Nuo standarto nukrypstantys lietuvių kalbos variantai (šiuo atveju – lietuvių kalba su akcentu), laikoma prastesne, o jos kalbėtojams rečiau priskiriamos viršenybės, dinamiškumo savybės.

Iš kitos pusės, nepanašu, kad tyrimo dalyviai pašmoniniu lygiu kalbą skyrė tik į *su* ir *be* akcento. Pagal 4 lentelę matyti, kad pasitikėjimo klausimu SKA ir VLN balsų vertinimai šio tyrimo imtyje sutampa (mediana 5), o RUS balsai vertinami prasčiau, t. y. kaip *mažiau patikimi* (mediana 3.25). Kaip minėta, į rezultatus 4 lentelėje įtrauktas tik SKA02 balsas (plačiau – 5.3 poskyryje), greičiausiai todėl imtis buvo per maža, kad SKA–RUS (mediana 5 ir 3.25) įvertinimai statistiškai reikšmingai skirtųsi, todėl generalizuoti negalime. Tačiau šią keliamą prielaidą pagrindžia ir tyrimai iš užsienio, ir duomenys iš moksleivių anketų. Kaip minėta, yra pastebėta, kad amerikiečiai akcentus iš stigmatizuojamos ir nestigmatizuojamos užsieniečių grupės taip pat vertina skirtingai (Dragojevic ir Goatley–Soan 2022). Nors visi akcentai amerikiečių tyrime buvo prasčiau vertinami už kalbėjimą be akcento, nestigmatizuojamos užsieniečių grupės įvertintos palankiau nei stigmatizuojamos. Tai, kad *mažiau patikimo* indeksą greičiausiai turi tik lietuvių–rusų akcentas, rodo ir moksleivių anketų atsakymai. Pastebėta, kad *tik* šalia lietuvių–rusų stimulų moksleiviai pavartojo tokius epitetus kaip *agresyvus, įtartinas* ar *keistas*:

Bendroji grupė apie RUS01:

Ne[patikėčiau], nes iš balso atrodė šiek tiek įtartinas

Ne[patikėčiau], nes kalba kaip marozas, agresyviai

Ne[patikėčiau], nes kalba ta pačia intonacija, neraiškiai, agresyviai skamba

Nelabai [patikėčiau]. Gali būti ir šiek tiek agresyvus

Nelabai [patikėčiau], nes balsas agresyvus, kirčiavimas netaisyklingas, tai daryčiau išvadą, jog neišsilavinęs

Nelabai [patikėčiau], nes prie marozų gyvent nesinori, dar atkirs nes netaip į jį pažiūrėsi

Bendroji grupė apie RUS02:

Keistas

Neaiški persona

Svetimšalis, čigonas

Nemanau [, kad patikėčiau], kažkokia keista nuojauta apie jį

Ne[patikėčiau], gali apiplėšti

Nors tokie apibūdinimai abiem balsams pasitaikė tik keliolika kartų, nuostabą kelia tai, kad nei vilnietišškai, nei su skandinavišku akcentu kalbantieji tokių apibūdinimų negavo. Pavyzdžiui, aiškindami, kodėl VLN ir SKA balsais nepasitiki, neigiamai atsakydami informantai dažnu atveju nenurodė jokios priežasties arba naudojo bendro pobūdžio paaiškinimus (kaip *nepažįstamais nepasitikiu*).

Be to, mokinių komentarai ir atsakymai į atvirus klausimus anketose rodo, kad skandinaviškas balsas, lyginant su lietuvių–rusų balsais, buvo nežymiai rečiau apibūdinamas neigiamai. Pavyzdžiui, skirtumas tarp SKA ir RUS kalbėtojų vertinimo matyti ir iš bendrajai grupei užduoto penkto klausimo, kuriame prašoma įvardinti, kokia profesija šiam žmogui tiktų. Bent pusė įvardintų profesijų visiems kalbėtojams buvo aukšto socialinio statuso (*policininkas, gydytojas, verslininkas, bankininkas, direktorius, inžinierius, profesorius* ir pan.). Tačiau galima pastebėti, kad SKA02 sulaukė vos kelių profesijų (10 iš 44 įvardijimų), kurias būtų galima laikyti žemo socialinio statuso (*kelininkas, statybininkas, santechnikas, elektrikas*), o RUS01 ir RUS02 tokių įvardijimų sulaukė daugiau (atitinkamai 23 iš 54 ir 15 iš 55, pvz. *statybininkas, mechanikas, dirba parduotuvėje, vairuotojas*). Tiesa, svarbu pastebėti, kad moksleiviai į šį klausimą apie profesijas atsakinėjo gana vangiai: tuščių laukelių arba „nežinau“ atsakymų skaičius ties kiekvienu kalbėtoju svyravo tarp 24% ir 41%. Toks dažnesnis lietuvių–rusų akcento tapatinimas su žemo socialinio statuso profesija iš esmės sutampa ir su jau minėtais Čičirkaitės (2019) tyrimo rezultatais. Bet gali būti, kad kartojant tyrimą didesnėje imtyje arba su dviem SKA kalbėtojais pasimatytų ir statistiškai reikšmingas skirtumas. To ženklu yra ir kelių tyrimo dalyvių atsakymai, apibūdinę SKA02 vyrą kaip *užsienietį*. Nors taip atsakiusių mokinių buvo vienetai, bet visi šie moksleiviai anketose kalbėtoją apibūdino veikiausiai teigiamai.

Apibendrinant, galima sakyti, kad mokinių pašąmoninėse kalbinėse nuostatose *bet koks* akcentas laikomas prastesniu, kai lyginama su kalba *be* akcento. Tačiau tarp kalbėjimo *su* akcentu atpažįstamas stigmatizuojamas lietuviams–rusams būdingas akcentas. Šiam akcentui būdingas *nepatikimo žmogaus* indeksas greičiausia lemia, kad tik lietuvių–rusų balsai laikomi mažiau patikimais. Kokias teorines implikacijas turi toks skandinaviško akcento, kaip, tikėtina, nusistovėjusio indekso neturinčios kalbos, vertinimas, aptariu 5.5 poskyryje. Ar mažesnis pasitikėjimas lietuvių–rusų balsais gali indikuoti socialinę distanciją, plačiau aptariu 5.7 poskyryje.

5.3. Profesijų grupė: žemo socialinio statuso profesija nekeičia kalbėtojų *be* akcento vertinimo, bet lemia prastesnį kalbėtojų *su* akcentu vertinimą

Pažiūrėkime, ar (ir jei taip – tai kaip) moksleivių sąmonines kalbines nuostatas keitė profesijos, priskirtos kalbėtojams: VLN ir SKA balsai gavo žemo, o RUS – aukšto socialinio statuso profesijas. Šiame poskyryje bus aptarta profesijų grupė ir jos rezultatai VLN ir SKA kalbėtojų atžvilgiu. Būtent profesijų grupės rezultatai parodo, kodėl bendruose rezultatuose buvo nuspręsta atmesti SKA01 balso vertinimą. Šiame poskyryje pateiksiu argumentus, kodėl buvo priimtas toks sprendimas.

Vertinant bendrai, kai profesijų grupėje mokiniams buvo pasakoma, kad VLN01 ir VLN02 stimuluose girdimi balsai esą yra apsaugos budėtojo ir autobuso vairuotojo, lyginant su bendrąja grupe, paskaitos, pasitikėjimo ir ekskursijos klausimais statistiškai patikimo skirtumo neatsiranda. Kai mokiniai profesijos nežinojo (5, 6 ir 7 lentelės), kalbėtojai buvo vertinami pozityviai arba veikiau pozityviai (mediana profesijų grupėje tarp 4 ir 5). Kaip netrukus matysime, tai bus svarus argumentas, kodėl reikėjo atmesti SKA01 balso vertinimus bendruose tyrimo rezultatuose.

Žiūrint į moksleivių komentarus VLN balsų atžvilgiu (3 lentelė), matyti, kad tam tikrų teigiamų savybių paminėjimų profesijų grupėje netgi daugiau nei bendrojoje. Pavyzdžiui, VLN02 bendrojoje surinkęs 21 patrauklumo savybę, gavęs autobuso vairuotojo profesiją profesijų grupėje tokių savybių gauna 31. O VLN01 bendrojoje gavęs 24 teigiamas patrauklumo savybes, gavęs apsaugos budėtojo profesiją gauna tokių savybių beveik dvigubai tiek – 46. Čia galbūt galėjo suveikti tam tikras netikėtumo efektas: šių profesijų atstovus buvo neįprasta girdėti kalbančius vilnietiškai ir besidominčius miestu, todėl moksleiviai apibūdino kalbėtojus kaip draugiškus, įdomius, mat tai laikoma netipiška šiems profesijos atstovams, neatitinka vyraujančio stereotipo. Kaip ir bendrojoje grupėje, toks kalbėtojų *be* akcento vertinimas rodo stiprią standartinės kalbos ideologiją, kalbėjimą *be* akcento laikant geriausia kalba. Tad kitų stimulų – kurie visi kalba su akcentu – kontekste, kalbėtojai *be* akcento vertinami palankiausiai.

Bet ar galėjo jaunas VLN balsų amžius daryti įtaką šiems rezultatams? Galbūt tarp bendrosios ir profesijų grupių VLN kalbėtojų vertinimų atsirastų statistiškai reikšmingas skirtumas, jeigu balsai būtų Vilniaus kalba kalbančio vyresnio amžiaus žmogaus? Yra pagrindo manyti, kad taip nebūtų – tą gali pagrįsti iš tikrųjų vyresnio SKA01 balso vertinimai, kurie, kaip matysime, buvo taip pat pozityvūs. Prieš aptariant jauno amžiaus įtaką VLN stimulų vertinimui, svarbu aptarti SKA01 stimulo rezultatus.

2. Ar būtų verta ši žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos?					
	bendroji grupė n = 54		profesijų grupė n = 71	profesijos statusas	
VLN	4	/	3	žemas	n = 138
	**		/		
RUS	2,25	***	3	aukštas	n = 136
	/		***		
SKA	2	**	1	žemas	n = 139
	VLN / SKA		VLN *** SKA		

5 lentelė. Atsakymas į 2-ąjį anketo klausimą: bendrosios ir profesijų grupės palyginimas. Vertikaliai pateikiami kalbinių atmainų vertinimai tarpusavyje, t. y. Friedmano testo ir gretimų porų Wilcoxon rangų sumų testo (angl. *Wilcoxon signed-rank test*) rezultatai. **Horizontaliai** pateikiami kalbinės atmainos balsų palyginimai tarp bendrosios ir profesijų grupės, t. y. Manno–Whitney U testo rezultatai. Kuo mediana artimesnė 5, tuo dažniau tyrimo dalyviai į klausimą atsakydavo teigiamai. ***, ** ir / rodo statistinį reikšmingumą po Dunn–Bonfferoni korekcijos: *** rodo, kad $p < .001$, ** rodo, kad $p < .01$, / rodo, kad $p > .05$.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas?					
	bendroji grupė n = 51		profesijų grupė n = 65	profesijos statusas	
SKA	5	/	5	žemas	n = 137
	/		/		
VLN	5	/	5	žemas	n = 133
	*		/		
RUS	3,25	/	3	aukštas	n = 125
	SKA / RUS		SKA / RUS		

6 lentelė. Atsakymas į 3-ąjį anketo klausimą: bendrosios ir profesijų grupės palyginimas. Vertikaliai pateikiami kalbinių atmainų vertinimai tarpusavyje, t. y. Friedmano testo ir gretimų porų Wilcoxon rangų sumų testo (angl. *Wilcoxon signed-rank test*) rezultatai. **Horizontaliai** pateikiami kalbinės atmainos balsų palyginimai tarp bendrosios ir profesijų grupės, t. y. Manno–Whitney U testo rezultatai. Kuo mediana artimesnė 5, tuo dažniau tyrimo dalyviai į klausimą atsakydavo teigiamai. * ir / rodo statistinį reikšmingumą po Dunn–Bonfferoni korekcijos: * rodo, kad $p < .05$, / rodo, kad $p > .05$.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis?					
	bendroji grupė n = 47		profesijų grupė n = 68	profesijos statusas	
VLN	4,5	/	5	žemas	n = 129
	**		***		
RUS	2,25	/	3	aukštas	n = 124
	/		/		
SKA	2	*	1	žemas	n = 139
	VLN *** SKA		VLN *** SKA		

7 lentelė. Atsakymas į 4-ąjį anketo klausimą: bendrosios ir profesijų grupės palyginimas. **Vertikaliai** pateikiami kalbinių atmainų vertinimai tarpusavyje, t. y. Friedmano testo ir gretimų porų Wilcoxonu rangų sumų testo (angl. *Wilcoxon signed-rank test*) rezultatai. **Horizontaliai** pateikiami kalbinės atmainos balsų palyginimai tarp bendrosios ir profesijų grupės, t. y. Mann–Whitney U testo rezultatai. Kuo mediana artimesnė 5, tuo dažniau tyrimo dalyviai į klausimą atsakydavo teigiamai. ***, **, * ir / rodo statistinį reikšmingumą po Dunn–Bonfferoni korekcijos: *** rodo, kad $p < .001$, ** rodo, kad $p < .01$, * rodo, kad $p < .05$, / rodo, kad $p > .05$.

Visų pirma, svarbu pastebėti, kad buvo gauti skirtingi vertinimai SKA01 ir SKA02 atžvilgiu. Kaip jau minėta 5.2 poskyryje, nagrinėdamas rezultatus buvau pasirinkęs atmesti SKA01 įvertinimus. Būtent profesijų grupės rezultatai gali rodyti, kad SKA01 stimulus turėjo pernelyg sunkiai girdimą akcentą, todėl abiejose grupėse jis buvo palaikytas kaip kalbantis *be* akcento. Palyginus SKA01 vertinimą bendrojoje ir profesijų grupėje, matyti, kad SKA01 vertinimų mediana visais klausimais tiek bendrojoje, tiek profesijų grupėje išlieka aukšta (mediana 5 visais klausimais, abiejose grupėse), priešingai nei SKA02 atveju. Kitaip tariant, dano SKA01 vertinimui, kaip ir VLN stimulams, profesija nedarė įtakos, priešingai nei su ryškesniu akcentu kalbančio norvego SKA02 stimulus. Tai gali būti ženklų, kad daniškasis SKA01 stimulus neturėjo pakankamai ryškių akcento savybių, o girdimas kalbines ypatybes dauguma moksleivių galėjo priskirti seno žmogaus kalbėjimui. Greičiausiai dėl silpnai girdimo akcento moksleivių apibūdinimuose (3 lentelė) SKA01 gauna dvigubai daugiau pozityvių dinamiškumo savybių, taip pat žymiai daugiau viršenybės savybių. Kalbėtojams balsas pasirodė *vyresnio* arba *seno* žmogaus – maždaug dukart dažniau nei SKA02 atveju. Tiesa, buvo tokių SKA01 apibūdinimų, kurie rodo, kad stimulus nepalaikytas vilnietišku. Bendrojoje grupėje buvo penki paminėjimai kaip *ne lietuvis* arba *užsienietis*, profesijų grupėje pasitaikė vienas (*lietuvų ne gimtoji*), bet tokie komentarai retesni, lyginant su SKA02. Dėl šių priežasčių buvo pasirinkta tiek bendrosios, tiek profesijų grupėse atmesti daniškąjį SKA01 stimulą.

Aptarus SKA01 stimulą, šioje vietoje galima grįžti prie klausimo, ar žemo statuso profesiją gavę Vilniaus kalbos balsai galėjo būti teigiamai vertinti dėl tų balsų jaunatviškumo. Jeigu tiesa, kad SKA01 buvo palaikytas kalbantis *be* akcento, iš esmės turime ne du, o tris stimulus be akcento (VLN01, VLN02 ir SKA01). Sprendžiant pagal antrąjį ir ketvirtąjį anketos klausimus, visi šie kalbėtojai profesijų grupėje buvo vertinti kaip protingi ir įdomūs, nepaisant to, kad SKA01 buvo vyresnio amžiaus, o VLN – jaunesni. Vadinas, skirtingo kalbėtojų amžiaus įtaka greičiausiai buvo ribota, o žemo profesijos statuso stimulai be akcento (t. y. VLN01 ir VLN02) vertinami apskritai aukščiau nei tokio pat statuso profesijos kalbėtojas (t. y. SKA02) su akcentu.

Žiūrint į SKA02 vertinimus paskaitos ir ekskursijos klausimais, matyti, kad dėl profesijos vertinimas statistiškai reikšmingai sumažėjo (mediana bendrojoje grupėje – 2, profesijų – 1, $p < .05$). Tai, kad SKA02 balsas profesijų grupėje vertinamas mažiau palankiai, atsispindi ir mokinių komentaruose

anketose (3 lentelė). Panašu, kad stimulus su akcentu ir šalia pateikta informacija apie žemo socialinio statuso profesiją galėjo atitikti mokinių turimą stereotipinį pardavėjo įvaizdį, kas paskatino šią žemo prestižo profesijos atstovą ir apibūdinti labiau neigiamais epitetais (4 lentelė). Tai ypač ryšku viršenybės dimensijoje, kur bendrojoje grupėje SKA02 surinko 5 teigiamas savybes (*patyręs, išsilavinęs*), o profesijų – net 7 neigiamas (*neišsilavinęs, neiškalbus*). Ir nors abiejose grupėse balsas buvo teigiamai apibūdinamas patrauklumo savybėmis (*pozityvus, malonus*), o dinamiškumo skalėje abiejose grupėse gavo panašių neigiamų ir teigiamų savybių skaičių, tik SKA02–pardavėjas gavo neigiamos konotacijos etikečių, tokių kaip *keistas, liūdnas, pavargęs, neturi nuomonės*. Tas pats stipresnis neigiamas vertinimas atsispindi ir klausime dėl paskaitos mokykloje ir ekskursijos mieste. Abiem klausimais SKA02 vertinimo mediana statistiškai reikšmingai sumažėja nuo 2 bendrojoje iki 1 profesijų grupėje. Tai gali reikšti, kad nusistovėjusio indekso kalbinėje bendruomenėje neturintis skandinaviškas akcentas bendrojoje grupėje nesukelia ryškių stereotipų, tačiau SKA02 priskyrus profesiją, tuo pačiu kilo daugiau stereotipinių asociacijų su šiuo balsu (plačiau tą aptarsiu 5.5 poskyryje).

Įdomu ir tai, kad su profesija turimi stereotipai veikiausiai gali padėti dažniau pastebėti kalbėtojo akcentą. Štai profesijų grupėje žemo socialinio statuso profesija, lyginant su bendrąja, išsiskiria dvigubai daugiau komentarų apie SKA02–pardavėjo akcentą arba tai, kad jis užsienietis, ne lietuvis ir pan. Tai gali rodyti vyraujančio stereotipo atitikimą – iš žemo statuso profesijos atstovo greičiausiai ir tikimasi standarto neatitinkančios kalbos. Be to, tik žinodami, kad SKA02 dirba pardavėju, moksleiviai įvardija, kad vyriškis kalba *su rusišku akcentu* (profesijų grupėje tokių apibūdinimų pasitaikė 3, bendrojoje nei vieno).

Nors tokių komentarų profesijų grupėje pasitaikė tik keletas, tai gali patvirtinti tai, ką matėme bendrojoje grupėje. Jaunuoliai bendrojoje grupėje mano, kad žmogui, kalbančiam su lietuvių–rusų akcentu, tiktų dirbti žemo socialinio statuso darbą. Yra pagrindo manyti, kad tuo atveju, kai profesijų grupė girdi balsą su akcentu ir žino, kad jis yra pardavėjo, moksleiviai lengviau tai sieja su būtent lietuvių–rusų akcentu. Kitaip sakant, nors ir reti, bet šie keli atvejai gali būti ženklu, jog gavę stereotipą patvirtinančią informaciją (pardavėjo profesiją), mokiniai yra labiau linkę ją užrašyti (plačiau tai aptariu 5.5 poskyryje). Vėlgi, šiuo atveju gali kilti klausimas, galbūt šie komentarai apie *rusišką akcentą* rodo, kad SKA02 stimulus moksleivių nebuvo identifikuotas kaip kitoks nei RUS01 ir RUS02? Kaip ir minėta 5.2 poskyryje, bendrojoje grupėje buvo gauti skirtingi rezultatai pasitikėjimo klausimu tarp SKA02 ir RUS stimulų. Tai rodo, kad SKA02 ir RUS stimulai sužadino skirtingas sąmonines kalbines nuostatas. Įdomu pastebėti, kad pasikeitimų pasitikėjimo kaimynu klausimu tarp bendrosios ir profesinės grupių nebuvo nei vieno stimulo atžvilgiu. Sekančiame

poskyryje (5.5) matysime, kad *nepatikimo* apibūdinimas yra tik lietuvių–rusų akcentą turinčiam kalbėtoji būdingas indeksas.

Apibendrinant, matyti, kad žemo statuso profesija statistiškai reikšmingai nekeičia vilnietiška kalbančiųjų vertinimo. Kai tyrimo sąlygomis girdimas kontrastas tarp kalbos *su* ir *be* akcento, Vilniaus kalba laikoma geriausia, o ja kalbantieji laikomi protingais, įdomiais. Kai kalbama apie skandinavišką akcentą, bendrojoje grupėje jo vertinimas buvo veikiau negatyvus. Tačiau žemo statuso profesija šį vertinimą dar labiau sumažino. Kita vertus, pasitikėjimo klausimu profesija nei VLN, nei SKA stimulams įtakos nedaro – šiais kalbėtojais ir toliau pasitikima.

5.4. Profesijų grupė: vilnietiška šnekantis autobuso vairuotojas *įdomesnis* nei su lietuvių–rusų akcentu kalbantis gydytojas

O ar padėjo aukšto socialinio statuso profesijų (gydytojo ir įmonės vadovo) apibūdinimai RUS balsams „pagerinti“ savo įvertinimą? Panašu, kad tik iš dalies.

Ryškiausiai skirtumus tarp bendrosios ir profesijų grupės galima matyti paskaitos mokykloje klausimu. Šiuo aspektu bendroje grupėje statistiškai reikšmingai skyrėsi VLN (mediana 4) ir RUS (mediana 2.25), profesijų grupėje susilygina (abiejų atmainų medianos 3, statistinio reikšmingumo tarp atmainų nėra). Kitais žodžiais tariant, nuostabą kelia tai, kad net kai kalbame apie formalią erdvę kaip mokyklą, apsaugos budėtoją ar autobuso vairuotoją, kalbantį be akcento norima pakviesti praveisti paskaitą tokiu pačiu dažnumu kaip gydytoją ar įmonės vadovą, bet kalbantį su lietuvių–rusišku akcentu.

Iš vienos pusės, RUS apibūdinimuose (4 lentelė) matyti, kad toks rezultatas paskaitos klausimu galėjo sietis su viršenybės savybėmis – moksleiviai profesijų grupėje, priešingai nei bendrojoje, naudojo etiketes kaip *protingas*, *išsilavinęs*. Bet neatmestina, kad šias viršenybės savybes nulėmė prestižinės profesijos. Šios profesijos taip pat galėjo būti priežastis, kodėl mokiniai norėjo paklausyti šių žmonių paskaitos mokykloje. Žinome, kad paaugliai Lietuvoje patys norėtų dirbti gydytojais ir būti verslininkais (jau minėtos apklausos žurnale „Veidas“ (2011) ir Liubertaitė (2021)) – tai matyti ir iš moksleivių atsakymų:

Taip, nes galėtu paaiškinti, pamokinti kaip pradėti savo verslą (apie RUS01–įmonės vadovą)

Manau taip, nes ši profesija man pasirodė įdomi ir tikrai verta dėmesio (apie RUS01–įmonės vadovą)

Taip, nes visiems būtų įdomu išgirst apie įmonės valdymo ypatumus (apie RUS01–įmonės vadovą)

Manau taip, nes jo profesija daugumai aktuali (apie RUS02–gydytoją)

Taip, jo profesija sudomintų ne vieną mokinį, žiūrint į ateitį, besidomintį medicina (apie RUS02–gydytoją)

Profesija dinamiškumo savybių prasme nekeitė RUS01–įmonės vadovo vertinimo (neigiamų apibūdinimų šis kalbėtojas gavo ir bendroje grupėje), tačiau RUS02, neturėjęs neigiamų apibūdinimų bendrojoje grupėje, su gydytojo etikete jų gavo. Tiesa, tokių apibūdinimų RUS02 atžvilgiu buvo dvigubai mažiau nei RUS01. Įdomu tai, kad paskaitos mokykloje klausimu, net jeigu moksleiviai ir manė, kad kalbėtojai stokoja dinamiškumo savybių (nėra pakankamai įdomūs), juos domino pati profesija. Turbūt dėl šios priežasties matome pozityvesnius atsakymus į šį anketos klausimą. Pavyzdžiui:

Gal, nemanau kad būtų įdomu klausyt, bet gal turėtų vertingos informacijos (apie RUS01–įmonės vadovą)

Gal, dėl jo profesijos, nes kažką apie ją papasakotų (apie RUS01–įmonės vadovą)

Kas liečia ekskursijos mieste klausimą, galima teigti, kad profesija jam įtakos nedaro: statistiškai reikšmingas skirtumas tarp VLN ir RUS kalbėtojų išlieka abiejose grupėse, o nežymiai pasikeitusios medianos (VLN iš 4.5 bendrojoje į 5 profesijų grupėje, RUS iš 2.25 į 3) statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Tikėtina, kad šiame asmenybės dinamiškumą vertinančiame klausime sutapo tiek lietuvių–rusų akcento indeksas (*vyresnis, nuobodus*), tiek profesijų stereotipai (*verslininko ir gydytoja profesijos laikomos „rimtomis“*).

Galų gale, trečiuoju anketos klausimu apie pasitikėjimą, profesijų grupėje statistiškai reikšmingo skirtumo tarp atmainų nėra. Kita vertus, nors medianos šio tyrimo imtyje skyrėsi (VLN ir SKA – 5, RUS – 3), negalima pasakyti, ar toks rezultatas atspindi bendrosios populiacijos nuostatas. Bet kuriuo atveju, tyrimo imtyje (tiek profesijų grupėje, tiek ir bendrojoje) vilnietiška kalbantieji ir turintys skandinavišką akcentą išsiskyrė teigiamu vertinimu nuo lietuvių–rusiško akcento. Tai dar kartą patvirtina, kad skandinavų akcentas ir lietuvių–rusų akcentas turi daug bendrų indeksų, galimai būdingų *apskritai* akcentu žymėtai lietuvių kalbai (pvz, *mažiau išsilavinęs, ne toks įdomus*). Visgi, *mažiau patikimo* žmogaus indeksą turi tik lietuvių–rusų akcentas.

Apibendrinant, svarbu pabrėžti, kad profesija nekeičia lietuvių–rusų kalbėtojams priskiriamos *nejdomaus žmogaus* etiketės. Išryškėja tai, kad *mažiau patikimo žmogaus* indeksas būdingas tik lietuvių–rusų akcentui. Kai pasakoma, kad vilnietiška šnekantys kalbėtojai yra apsaugos budėtojas ir autobuso vairuotojas, šie kalbėtojai tokiu pačiu dažnumu siejami su *protingu žmogumi* kaip ir lietuvių–rusų kalbėtojai, kurie „yra“ gydytojas arba įmonės vadovas.

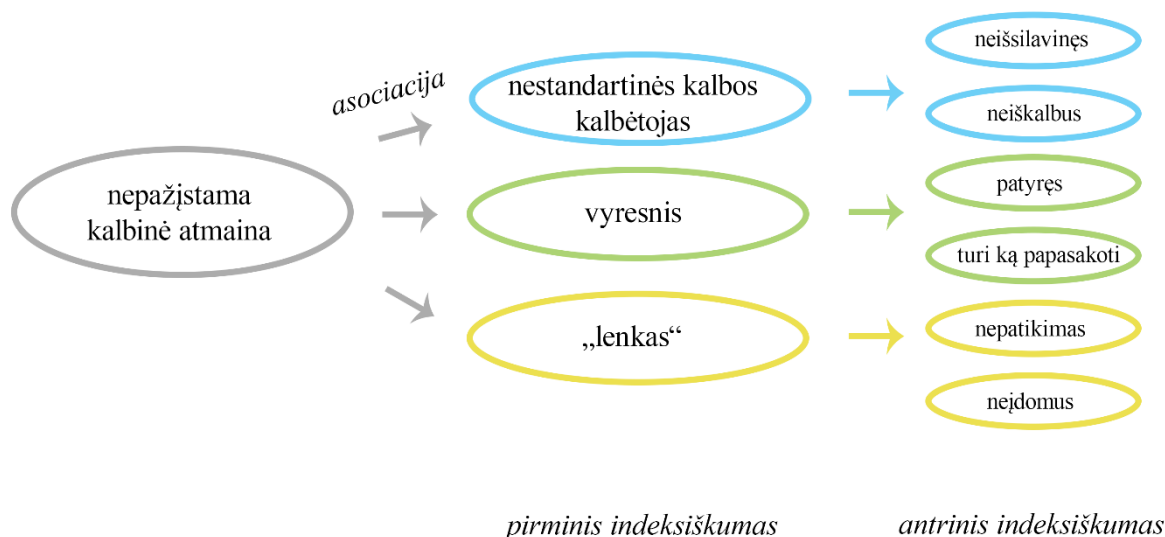
5.5. Teorinės implikacijos: susiformavusių indeksų neturinti kalba ir profesijų įtaka nuostatoms

Šiame poskyryje pasiūlysiu, kaip bendrosios ir profesijų grupės rezultatų palyginimas bei nuostatos skandinaviško akcento atžvilgiu gali paaiškinti indeksų formavimąsi. Kaip buvo aptarta ankstesniuose 5.1–5.4 poskyriuose, šiame tyrime išryškėjo tai, kad skandinaviškas akcentas gali indeksuoti *mažiau išsilavinusį, mažiau įdomų* kalbėtoją, kai šį akcentą lyginame su vilnietišku kalbėjimu. Nuo kito – lietuvių–rusų akcento – skandinaviškasis skyrėsi tuo, kad jis neturėjo *mažai patikimo* žmogaus indekso.

3.2 teorijos poskyryje kėliau mintį, kad nepažįstamas akcentas gali kelti daugiau skirtingų asociacijų nei kalbinėje bendruomenėje pažįstamos kalbinės atmainos. Nepažįstamo akcento asociacijų įvairumą galėtume matyti ir, pavyzdžiui, bendrojoje grupėje, kurioje SKA02 buvo apibūdintas 5 neigiamomis savybėmis (*neiškaltus, neišsilavinęs* ir kt.). Jas pirminiame indeksiškume galėjo „aktyvuoti“ sąsaja su akcentu ir nestandartine kalba. Tačiau toje pačioje grupėje paminėtos ir 4 teigiamos savybės. Tokias pastarosioms prieštaraujančias savybes galėjo „aktyvuoti“ sąsaja su vyresnio vyro balsu (*patyręs, išsilavinęs*). Pavyzdžiui:

Taip, galbūt vyresnio amžiaus, turi daug patirties, todėl būtų įdomu išklaudyti ką pasakotų (apie SKA02–pardavėją)

Kai kam šis balsas galėjo sietis ir su etninėmis mažumomis. Pavyzdžiui, vienas iš moksleivių bendrojoje grupėje, *lenku* įvardinęs SKA02 kalbėtoją bendroje grupėje, kituose anketos klausimuose kalbėtoją vertino neigiamai (kaip *neišsilavinusį, neįdomų, nepatikimą*), galimai remdamasis neigiamais indeksais, kurie siejami su lietuviais–lenkais. Žinoma, net ir kalbinėje bendruomenėje indeksus turintys VLN ir RUS balsai nesulaukia vienodų atsakymų, išplaukiančių iš to paties indekso. Tačiau gali būti, kad skandinaviško akcento atveju, atsakymus gali veikti daugiau skirtingų asociacijų, formuojančių lokalius indeksus. SKA02 balsas bendrojoje grupėje sulaukė kiek mažiau žemo statuso profesijos priskyrimų nei RUS balsai, nes kylantys lokaliūs indeksai yra daug įvairesni už stipriau kalbinėje bendruomenėje susiformavusius RUS atžvilgiu. Visa tai galima iliustruoti jau 3.2 teorijos poskyryje matyta schema, ją užpildant aukščiau pateiktais pavyzdžiais:

3 schema. Nepažįstama kalbinė atmaina (šiuo atveju – skandinaviškas akcentas) gali neturėti vieno ryškaus indekso, bet sukelti daug skirtingų asociacijų.

Daugiau apie indeksų sąveiką nepažįstamo akcento atveju gali atskleisti eksperimentas profesijų grupėje. Kai tyrimo dalyviai profesijų grupėje gavo daugiau informacijos apie skandinavišką akcentą, pasakyta profesija (SKA02 atveju – pardavėjas) „atnešė“ savo asociacijas ir stereotipus, susijusius su šia profesija. Tyrimo rezultatai profesijų grupėje (5.3–5.4 poskyriai) rodo, kad žemą socialinį statusą turinčiam SKA02–pardavėjui profesijos priskyrimas, lyginant su bendrąja grupe, lėmė statistiškai reikšmingai prastesnį įvertinimą viršenybės ir dinamiškumo dimensijas reprezentuojančiais paskaitos ir ekskursijos klausimais. Galima manyti, kad pasakyta profesija (pardavėjas), mentaliniame lygmenyje padėjo eksperimento dalyviams atmesti profesijos stereotipo neatitinkančius indeksus (pvz. nebegalvoti, kad tipinis pardavėjas „turėtų papasakoti įdomių istorijų“) ir „sustiprinti“ atitinkančius (neva jis išties yra neišsilavinęs).

Realybėje, bendraudami su nepažįstamą akcentą turinčiu pašnekovu, žmonės gauna daugiau informacijos nei tik profesiją. Galima žinoti pašnekovo lytį, vertinti jo išvaizdą, amžių ar, pavyzdžiui, girdint nepažįstamą akcentą, paklausti, iš kokios šalies pašnekovas atvyko. Kilmės šalis, savo ruožtu, kurs naujas asociacijas: su akcentu kalbantis vakarų europietis gali kelti vienokius stereotipus, o su akcentu kalbantis azijietis – kitokius. Tokiu atveju, šalia 3 schemoje pavaizduotų profesijos „atsineštų“ stereotipų, su kalbos „atsineštais“ indeksais „rungtūsi“ ir kiti indeksai: asociacijos su amžiumi, lytimi, odos spalva, kilmės šalimi ir pan.

Pavyzdžiui, lietuvių–rusų akcento atveju matome, kad kai reikia įvertinti, ar vertėtų RUS kalbėtoją kviesti į mokyklą pravesti paskaitos, RUS būdingas neišsilavinusio žmogaus indeksas mentaliniame lygmenyje gali susidurti su išsilavinusio žmogaus etikete, būdingai kalbėtojui priskirtai profesijai. Kaip rodo rezultatai (5 lentelė), profesijos statusas „nurungia“ akcento atneštą indeksą. Bet kai reikia

įvertinti pasitikėjimą RUS kalbėtoju, su gydytoju siejamas prestižas visuomenėje prieš akcento nešamą nepatikimo, įtartinio žmogaus indeksą visgi „nelaimi“. Tokiu atveju, tai rodo, koks stiprus yra su lietuvių–rusų akcentu siejamas *nepatikimo žmogaus* indeksas.

Žinoma, čia pateikti pavyzdžiai yra labai supaprastinti, nes tiek akcentas, tiek profesija gali kelti ne po vieną, o kelias asociacijas. Taip pat įtaką gali daryti ir balso tembro ypatybės, stimulo turinys, aplinka, kurioje eksperimentas vyksta, užduodami klausimai ir kt. Visgi, galima kelti prielaidą, kad visi šie kalbos, profesijos, balso ypatybių ir kitų veiksnių indeksai mentaliniame lygmenyje (t .y. žmogui neįsąmoninus) „rungiasi“ tarpusavyje. Stipresni indeksai „laimi“ prieš silpnesnius, tokiu būdu nulemdami nuostatas – taip, tarsi egzistuočių tam tikra indeksų hierarchija. Tai buvo matyti ir minėtuose Holmes et al. (2001) bei Rödino ir Öczano (2011) kaukės tyrimuose su kalbėtojų nuotraukomis. Abu tyrimai priėjo išvados, kad *vienas* akcentas lemia stipresnes neigiamas nuostatas nei *tik* kalbėtojo išvaizda – vadinasi, asociacija su mažumos akcentu yra stipresnė už stereotipus, susijusius su išvaizda. Žiūrint į šio tyrimo rezultatus, matyti, kad pavyzdžiui, vilnietišškai, be akcento kalbantys vyrai vienodai įvertinti viršenybės ir dinamiškumo klausimais (statistinio reikšmingumo nėra), net kai jiems priskiriamos žemo socialinio statuso profesijos (apsaugos budėtojas ir autobuso vairuotojas). Esu linkęs manyti, kad tai rodo Vilniaus kalbos turimus indeksus esant iš dalies „stipresniais“ už žemo statuso profesijos turimus indeksus. Tai gali rodyti su Vilniaus kalba siejamų socialinių tapatybių (pvz. jauno, įdomaus, pasitikinčio savimi) aktualumą moksleiviams. Žinoma, svarbu pabrėžti, kad toks Vilniaus kalbos „stiprumas“ gali rasti tik tada, kai šalia vertinamas kalbėjimas su akcentais. Kitokiame kontekste toks vertinimas galėtų keistis.

Tolesni tyrimai galėtų patvirtinti arba paneigti šias teorines prielaidas. Vienas iš būdų tą padaryti galėtų būti eksperimentas, įtraukiantis daugiau sociodemografinių rodiklių. Labai tikėtina, kad akcentų vertinimui įtaką darytų ir vertinamų kalbėtojų lytis, amžius ar kiti sociodemografiniai veiksniai.

5.6. Metodologiniai trūkumai ir pasiūlymai: stimulai, profesijos ir kalbėtojų vertinimo anketos

Šiame poskyryje aptariu išryškėjusius metodo trūkumus dėl stimulų turinio, jų kalbos ypatybių ir profesijų parinkimo. Taip pat, įvertinu sprendimą pasitelkti atviro tipo klausimus, o ne panašiuose tyrimuose dažniau taikomas asmens savybių skales.

Kaip jau minėta, kai kurie stimulo kalbos ypatybių ar turinio aspektai galėjo veikti kalbėtojų vertinimą. Kalbinant vyrus, kurių balsai vėliau panaudoti stimuluose, buvo nuspręsta jų klausti apie

mėgstamas vietas Vilniuje. Tokia pokalbio tema turėjo ir trūkumų. Ji lėmė, kad apie pasivaikščiojimą senamiestyje pasakoję kalbėtojai tyrimo dalyvių dažnai apibūdinti *meniškais*, greičiausiai siejant jų pasakojimą su senamiesčiu besigrožinčiomis asmenybėmis. Gali būti, kad tarp tokių *meniškų* kalbėtojų atsidūręs RUS01 stimulus kontrastavo ir atrodė kaip itin nuobodus: stimule pasakojama ne apie senamiesčio gatveles, o apie pažintinius takus ir gamtą. Keli mokiniai turbūt dėl polinkio vaikščioti gamtoje, o ne mieste, apibūdino RUS01 neigiamą konotaciją turinčiu žodžiu *kaimietis*. Stimulų turinys nebuvo pakankamai sukontroliuotas ir tuo atžvilgiu, kad, kaip minėta, RUS01 stimule buvo ir neigiamų pasisakymų. RUS01 pasako, kad jam tampa neįdomu daug kartų lankytis toje pačioje vietoje. Tai ne tik galėjo lemti daugiau *nuobodus / neįdomus* apibūdinimų, bet ir daryti įtaką ketvirtajam anketos klausimui apie ekskursiją mieste. RUS01 pasakojimas apie gamtą, ne miestą, ir greitai pabostančias vietas galėjo lemti, kad moksleiviai taip pat laikė RUS01 mažiau įdomiu ekskursijai mieste pravesti.

Kita vertus, nors buvo stengtasi kad visi stimulai skambėtų kuo natūraliau, siekiant kontroliuoti stimulų turinį, buvo atliktas balso įrašų karpymas ir redagavimas. Pastebėta, kad mažiausiai redaguotas, sklandžiai kalbėjęs VLN02 gavo 20 viršenybės savybių apibūdinimų, kuomet VLN01 tokių savybių išvis negavo. Gali būti, kad dėl natūraliai sklandžios kalbos VLN02 dažniau buvo apibūdinimas kaip *iškalbus, protingas ir išsilavinęs*.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad parenkant kalbėtojams profesijas, sunku išvengti skirtingų tų profesijų asociacijų visuomenėje. Pavyzdžiui, įmonės vadovas buvo viena iš pasirinktų aukšto socialinio statuso profesijų, tačiau šalia aukšto prestižo ir socioekonominės padėties, ši profesija gali būti siejama su nuobodumu, neskaidriais sandoriais ar sukčiavimu. Šios problemos nepavyktų išvengti vietoj įmonės vadovo parinkus ir kitą profesiją. Tikėtina, kad su dauguma aukšto socialinio statuso profesijų bus siejamos tiek tam tikros teigiamos savybės (išsilavinimas, sėkmingumas visuomenėje), tiek neigiamos (nuobodumas, elitiškumas). Tad šios profesijos gali sąlygoti ne tik palankesnę įvertinimą viršenybės dimensijoje, bet ir sumažinti patrauklumo, dinamiškumo savybių. Kita vertus, gydytojo profesiją dėl savo itin aukšto prestižo visuomenėje ir, palyginti, mažai turimų neigiamų asociacijų galėtume laikyti veikiau išimti iš taisyklės. Žemo socialinio statuso profesijos taip pat gali veikti ne tik viršenybės savybių vertinimą, bet ir kitas savybes. Pavyzdžiui, pastebėta, kad keli mokiniai VLN02–autobuso vairuotoją įvertino kaip gerą gidą ekskursijai mieste pravesti, nes jis dėl savo darbo turėtų gerai pažinoti miestą.

Svarbu ir tai, kad šiame darbe pasirinkta naudoti atviro tipo klausimus vietoj dažniau tokio tipo tyrimuose naudojamų asmens savybių skalių. Galima manyti, kad renkant duomenis anketomis su

atvirais klausimais, dėl didelio klausimų skaičiaus (pvz. šiame tyrime mokinių buvo prašoma atsakyti į iš viso 30 klausimų), moksleiviai tyrimui įpusėjęs bus linkę vangiau atsakinėti, kas gali paveikti rezultatų patikimumą. Tai šiame tyrime pasitvirtino tik iš dalies. Pastebėta, kad eksperimente nuskambėjęs pirmasis balsas VLN01 iš tiesų moksleivių komentuotas aktyviausiai (apytikriai 94%–98% visų atsakymų buvo užpildyti). Vėliau eksperimente skambėję balsai buvo ne taip išsamiai komentuojami, tačiau joks dėsningumas nebuvo pastebėtas, t. y. neatrodo, kad paskutinis eksperimente nuskambėjęs SKA02 būtų vangiausiai komentuojamas (mažiausiai moksleivių atsakė į ketvirtą anketos klausimą apie VLN02 – apytikriai 86%). Tikėtina, kad tokie atsakinėjimo skirtumai turėjo ribotą įtaką rezultatams.

Žinoma, tokių atsakymų analizė yra imli laikui ir gali būti sudėtinga, kai tyrimas atliekamas su didesne imtimi nei šio tyrimo atveju (151 moksleivis). Bet tokia metodika padeda tiksliau užčiuopti, kokius indeksus kalbinės atmainos atžvilgiu gali turėti jaunuoliai. Šiam tyrimui atvirų klausimų atsakymai padėjo išgauti tyrėjo neprimestų apibūdinimų (kaip *vyresnis*, *agresyvus*, *įtartinas*, priskirtų lietuvių–rusų balsams). Tai gali būti pravartu, kai kalbinės bendruomenės indeksai dar nėra plačiai ištirti, todėl tyrėjas, duodamas moksleiviams jau gatavą asmens savybių sąrašą, galėtų operuoti toje bendruomenėje neaktualiomis savybėmis arba primesti savo išankstinius nusistatymus.

Lyginant šį ir Čičirkaitės (2019) tyrimą matyti, kad kaukės testo kritika dėl skalių naudojimo kaip nenatūralių nėra pagrįsta. Moksleiviams leidžiant anketoje atsakyti į atvirus klausimus, renkamsi, be visa kita, taip pat ir tuos apibūdinimus, kuriais operuoja ir Čičirkaitės (2019) tyrime taikytos vertinimo skalės: pavyzdžiui, mokiniai patys pasirenka *išsilavinusio*, *jaunatviško* žmogaus etiketes. Kitaip sakant, tiek pasitelkdami gatavas asmens savybių skales, tiek atvirus klausimus galime patvirtinti tuos pačius rezultatus. Taigi, tokie teiginiai, kaip jau minėto Ralpho Fasoldo (Fasold 1984, cit. iš Kircher 2015: 205), kad reitingavimo skalės sukuria nenatūralią vertinimo užduotį, atrodo mažiau pagrįsti.

5.7. Socialinė distancija pašąmoninėse kalbinėse nuostatose

Į ankstesniuose poskyriuose pristatytus rezultatus svarbu pažvelgti ir iš platesnio socialinio konteksto. Moksleivių pašąmoninės kalbinės nuostatos gali rodyti, kad socialinė distancija lietuvių–rusų atžvilgiu egzistuoja. Kalba su akcentu pati savaime šios distancijos nekuria, tačiau egzistuojanti tam tikra atskirtis tarp „etninių“ lietuvių ir lietuvių–rusų kaip tarp *savų* ir *svetimų* atsikartoja ir yra iš naujo reprodukuojama taip pat ir pašąmoninėse kalbinėse nuostatose. Kitaip tariant, nors kalbinių nuostatų negalime laikyti socialinės distancijos priežastimi, jos sustiprina ir palaiko esamą atskirtį (žr.

Bourdieu 1991). Šiame poskyryje noriu parodyti, kad viena iš socialinės distancijos priežasčių gali būti kalbinis švietimas mokyklose. Žinoma, įtaką socialinei distancijai greičiausiai turi ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, žiniasklaida, istorinės ir dabartinės politinės aplinkybės.

Svarbų vaidmenį didinant sąmoningumą ir toleranciją kalbinei įvairovei gali atlikti švietimo sistema, ypač per lietuvių kalbos pamokas. Šiuo metu lietuvių kalbos mokymas paremtas ne lingvistikos mokslu (keliančiu vertybiškai neutralius, empirinius klausimus: kas *yra* kalba, *kaip* kalbama), o preskriptyvistinėmis bei tautinėmis idėjomis (kaip *turėtų būti* kalbama). Daina Urbonaitė (2017), lygindama Lietuvos ir Danijos švietimo politikos dokumentus, teigia, kad Lietuvos kalbinis švietimas remiasi tikslu išmokyti moksleivius bendrinės kalbos normų, o kalbos variantiškumas beveik neminimas. Pasak jos, lietuvių kalba „atvirai ir pabrėžtinai siejama su tautiškumu ir tautinės tapatybės išsaugojimu“ (Urbonaitė 2017: 221). Danijos kalbinio švietimo politika, priešingai, remiasi siekiu *didinti* moksleivių supratimą apie kalbos variantiškumą, o pati kalba nesiejama su tautiškumu ar tautine tapatybe (ibid.). Urbonaitės atlikta lietuvių kalbos vadovėlių vyresnėms klasėms analizė rodo, kad vadovėliai remiasi „nemoksline samprata“: kalbos atmainas ir kalbinę įvairovę pristato skirstydami atmainas į „geras“ ir „blogas“. Toks skirstymas atsispindi ir moksleivių sąmoninėse kalbinėse nuostatose skandinaviško akcento atžvilgiu: kalbėtojas su akcentu laikomas neišsilavinusiu, nuobodžiu ir dažniau prastą darbą turinčiu nei kalbantieji be akcento.

Be to, vadovėliuose vyrauja kalbinio nacionalizmo ideologija (Urbonaitė 2019: 218). Kitaip tariant, valstybinė švietimo sistema per lietuvių kalbos mokomąjį dalyką įtvirtina ir reprodukuoja netoleranciją kalbos variantiškumui, kartu diegdama etninio, o ne pilietinio, nacionalizmo sampratą. Kai nekvestionuojama Lietuvos kalbinė politika, bet ir, priešingai, įtvirtinama standartinė kalbos ideologija (Milroy 2001), kuriama „paklusnumo ideologija“ (Urbonaitė 2017: 224). Taip siekiama vyraujančią siaurą, etniškumą ir kalba grįstą „lietuvio“ suvokimą pateikti kaip savaime suprantamą ir – naudojant Susan Gal ir Judith Irvine sąvoką – „ištrinti“ ideologijos neatitinkančius realybės faktus (Gal and Irvine 1995: 974). Pavyzdžiui, dvikalbes ir daugiakalbes šeimas ar kitokią gimtąją kalbą turinčius bendrapiliečius. Esses et al. (2005) teigimu, būtent siauras tautinės tapatybės suvokimas skatina įsivaizdavimą, kad yra *sava* ir *kita* grupės. Formuodami suvokimą, kad ta *kita* grupė (pvz. mišrios šeimos) iš tikrųjų tėra didesnės *savos* grupės (lietuvių plačiąja prasme) dalis, galime kurti labiau įtraukiantį tautinės tapatybės suvokimą ir mažinti tariamos *kitos* grupės žmonių atskirtį bei neigiamas nuostatas jų atžvilgiu (ibid. 333).

Gali būti, kad būtent iš kalbinio nacionalizmo ir etninio tautiškumo kyla nepasitenkinimas, kad lietuviai–rusai esą nekalba lietuviškai, šios kalbos nesimoko (pvz. žiniasklaidoje apie tai rašė

Jackevičius 2013). Kitataučių Vilniuje apklausa rodo priešiniai – tik 1 proc. iš jų teigia nemokantys lietuviškai (Vilkienė 2011: 116). Žinoma, tokiose apklausose didelę įtaką daro klausimo formuluo­ tė – sunku pasakyti, ką respondentai turėjo omenyje sakydami, kad jie moka lietuvių kalbą (galbūt tai suvokiama platesne prasme – kad jie *supranta* lietuviškai). Tačiau tikėtina, kad procentas vis tiek liktų sąlyginai mažas, net jei patikslintume klausimą. Šis kalbos nemokėjimo mitas gali būti ženklų, kokį *vaizdinį* „etniniai“ lietuviai turi lietuvių–rusų, kaip grupės, atžvilgiu. Lietuviai–rusai įsivaizduojami kaip sąmoningai prie lietuviškumo nesitaikantys, tačiau kad jie tą padarytų, keliamas tikslas ne integruotis, o asimiliuotis. Kitaip tariant, siaura lietuviškumo samprata, mokyklose pristatoma kaip savaime suprantama, nepalieka galimybės lietuviams–rusams būti „dvikultūriais“ (Loretos Vilkienės (2011) sąvoka), išlaikyti savo tapatybės unikalumo. Galima manyti, kad kalbinis ir etnis nacionalizmas nulemia „etninių“ lietuvių matymą, kad lietuviai–rusai gali pritapti tik asimiliuodamiesi. „Nenoras“ to padaryti prilyginamas priešiš­ kumui „etniniams“ lietuviams ar net neloyalumui valstybei. Kelčiau klausimą, ar šios įtampos negali būti viena iš priežasčių, kodėl lietuvių–rusų akcentas turi *nepatikimo žmogaus* asociaciją. Svarbu pabrėžti, kad socialinės psichologijos tyrimai rodo, kad įtraukus pilietinis tautybės suvokimas tokias įtampas gali mažinti (žr. Esses et al. 2005).

Be to, tariamas lietuvių–rusų „nenoras“ asimiliuotis gali būti tam tikra prasme „patogus“ naratyvas „etniniams“ lietuviams, nes atsakomybė už kitos piliečių grupės pilnavertį įtraukimą perkeliama ant jos pačios pečių, nesidalijant šia atsakomybe. Siauras etnis lietuviybės suvokimas nekvestionuojamas ir palaikomas, nes bet koks tokio suvokimo išplėtimas galėtų kelti grėsmę ir, pavyzdžiui, juo pagrįstą preskriptyvistinį lietuvių kalbos švietimą. Kaip pastebi Vida Beresnevičiūtė, kai visuomenėje tarp kelių etninių grupių nėra ryškių kultūrinių skirtumų ar etninių konfliktų, bet egzistuoja etniniai socialiniai nelygumai, tai tampa įtampos šaltiniu, siekiant palaikyti vyraujančias kategorijas (Beresnevičiūtė 2005: 30). Dominuojanti grupė gali palaikyti viršenybę *kitos* grupės atžvilgiu tik tada, kai vyrauja (arba yra palaikomas) įsivaizdavimas, kad tariamai *kita* grupė yra žemo socialinio statuso, neišsilavinusi, vadinasi, nesėkminga visuomenėje (kokių asociacijų ir turi lietuvių–rusų akcentas). Lietuviams–rusams priskiriamos šios savybės gali būti, pavyzdžiui, dingstimi mažiau įtraukti juos į politinių sprendimų priėmimą, o egzistuojančią socioekonominę skirtį aiškinti kaip savaime suprantamą, natūralią. Tokie vaizdiniai taip pat gali „pateisinti“ egzistuojančią socio-etninę segregaciją, pačią atskirtąją grupę laikant šios atskirties kaltininke.

Lietuvių–rusų kaip *nepatikimų, svetimų* įvaizdis gali taip pat būti įtakotas ir istorinių aplinkybių bei šių dienų žiniasklaidoje vyraujančio šios grupės vaizdavimo. Dažnai tą gali lemti *svetimos* grupės matymas kaip homogeniškos, vienalytės. XX a. antroje pusėje Lietuvoje sovietų okupacijos metu

buvo vykdoma kolonizacija, skatinusi imigraciją iš kitų sovietinių respublikų, galėjo formuoti neigiamą požiūrį į šią imigrantų grupę, daugiausiai kalbėjusių rusų kalba. Lietuvių–rusų etninės grupės siejimą su sovietmečiu pagrindžia ir Monikos Frėjutės–Rakauskienės (2013) tyrimas, rodantis, kad lietuviškoje žiniasklaidoje lietuvių–rusų etninė grupė klaidingai tapatinama tik su sovietmečiu atvykusiais imigrantais ir nesiejama su LDK ar vėlesnių istorinių laikotarpių paveldu ir istorine atmintimi (Frėjutė–Rakauskienė 2013: 377). Kitaip sakant, žiniasklaida gali kurti (arba palaikyti jau egzistuojantį) vaizdinį, kad visi lietuviai–rusai yra okupaciniais metais į Lietuvą atsikėlę svetimtaučiai. Be to, šią grupę įprasta sieti su šių laikų Rusijos vykdoma politika (Frėjutė–Rakauskienė 2020). Pastaruoju dešimtmečiu kylančios naujos geopolitinės įtampos gali šias nuostatas toliau palaikyti; visgi, esu linkęs manyti, kad šios įtampos nėra šių įtampų *priežastis*. Iš Čičirkaitės (2019) tyrimo galima matyti, kad neigiamos nuostatos būdingos tiek lietuvių–rusų, tiek lietuvių–lenkų akcentų kalbėtojų atžvilgiu. Tolimesni tyrimai kalbinių nuostatų lietuvių–lenkų akcento atžvilgiu galėtų parodyti, ar socialinė distancija egzistuoja tik lietuvių–rusų atžvilgiu, ar ji būdinga ir kitoms etninėms mažumoms Lietuvoje. Jei tokia socialinė distancija būdinga ir kitų etninių grupių atžvilgiu, tai galėtų reikšti, jog jos priežastys slypi ne istorinėse ar dabartinėse politinėse aplinkybėse, bet vyraujančioje nacionalizmo ideologijoje.

Tad vieniems sociologams teigiant, kad socialinės distancijos lietuvių–rusų atžvilgiu nėra (Vildaitė ir Žibas 2010; Petrušauskaitė 2013), kitiems – kad ji „nedidelė“ (Blažytė et al. 2016), lietuviškų mokyklų moksleivių sąmoninės kalbinės nuostatos akcento atžvilgiu greičiausiai rodo socialinę distanciją egzistuojant. Panašu, kad lietuvių–rusų grupė laikoma mažiau *sava*: jie esą mažiau patikimi, lietuvių–rusų jaunuolių balsai siejasi su vyresniais, nuobodesniais ir su jų socialine grupe nesusijusiais. Be to, žemo statuso profesijos ir žemo išsilavinimo priskyrimas šiems kalbėtojams rodo, kad jie laikomi mažiau sėkmingi ir mažiau pasiekę visuomenėje. Gali būti, kad sociologinėse apklausose formuluojami klausimai socialinei distancijai nustatyti (pvz. dėl gyvenimo kaimynystėje) yra veikiami respondentų noro pateikti socialiai priimtinius atsakymus. Jau aptartame Kostiučenko (2020) sąmoningųjų kalbinių nuostatų tyrime neigiamų apibūdinimų rusų kalbos kalbėtojui tyrimo dalyviai taip pat nepriskyrė. Būtent *pasąmoninių* kalbinių nuostatų tyrimai gali padėti „apeiti“ informantų siekį pateikti socialines normas atitinkančias nuostatas. Tai parodo tarpdiscipliniškumo svarbą: tiek sociologiniai, tiek sociolingvistiniai tyrimai socialinės distancijos klausimu gali papildyti vieni kitus ir padėti susidaryti pilnavertišką reiškinių vaizdą.

Svarbu ne tik atskleisti socialinę distanciją, bet ir ją mažinti, nes tokios neigiamos nuostatos mažumos grupės atžvilgiu nulemia, kad šios stigmatizuojamos grupės asmenys patys perima neigiamas nuostatas jas internalizuodami (Lambert 1967; Bourdieu 1977: 164; Kroskriky 2000: 13;

Garrett 2010: 21). Tą rodo ir Čičirkaitė (2017b), Vilniaus mokyklose rusų dėstomąja kalba atlikusi neporuotos kaukės testo tyrimą. Rezultatai rodo, kad šių mokyklų mokiniai jaunuolius su lietuvių–slavų akcentu vertino „nežymiai palankiau ir ne taip vienareikšmiškai neigiamai“, lyginant su lietuvių kalbėtojais. Lietuvių–slavų akcento kalbėtojams vis vien rečiausiai priskirtos tokios savybės kaip *išsilavinęs* ar *turintis gerą darbą*, dažniau priskirta žemo socialinio statuso profesija (Čičirkaitė 2017b: 155), nepaisant to, kad tai jų pačių etninei mažumai būdingas akcentas. Kitaip sakant, lietuviai–rusai yra linkę perimti daugumos turimą neigiamą nuomonę apie savo mažumos grupę.

Šiame poskyryje aptartas kalbinis švietimas gali būti ne tik neigiamų kalbinių nuostatų priežastis, bet ir būdas jas spręsti. Vyraujanti kalbinio nacionalizmo ideologija lemia, kad etninėms mažumoms siūlomas vienintelis būdas – asimiliuotis, atsisakant savo kultūrinės, kalbinės tapatybės (Šliavaitė 2019: 52). Mano supratimu, mokykla, priešingai, turi skatinti moksleivius kvestionuoti tokias nuostatas ir vertinti jas kritiškai. Kaip teigia Kristina Šliavaitė, mokyklose dėstomąja lietuvių kalba svarbu daugiakalbystę dažniau pristatyti kaip teigiamą reiškinį (ibid. 53). Kalbinė tolerancija, visų pirma, turėtų atsispindėti ir moksleiviams itin jautrioje vietoje – egzaminų vertinime. Šiuo metu galiojančios valstybinio lietuvių kalbos brandos egzamino įskaitos dalyje, 6 taškai iš 20 skiriami, be kita ko, ir už taisyklingą tartį (Įsakymas dėl švietimo ir mokslo ministro... 2015). Tad su akcentu kalbantis moksleivis beveik trečdalį šios įskaitos įvertinimo praranda vien dėl jo etninei grupei būdingo akcento. Atsisakydami tokių preskriptyvistinių nusistatymų galėtume ne tik grįsti švietimą šiuolaikiniu kalbotyros mokslu bei didinti kalbinę toleranciją kalbos variantiškumui, bet svarbiausia – ir nediskriminuoti akcentą turinčių mokinių. Kvestionuodami lietuviškose mokyklose dominuojantį kalbinį nacionalizmą bei skatindami tolerantiškumą kalbinei įvairovei, galėtume keisti tarp „etninių“ lietuvių egzistuojančią socialinę distanciją lietuvių–rusų atžvilgiu. Juk, galų gale, turėdami neigiamas kalbines nuostatas, nuvertiname ne patį akcentą, o juo kalbančius žmones.

6. IŠVADOS IR PERSPEKTYVOS

Atliktas pašąmoninių kalbinių nuostatų tyrimas su moksleiviais mokyklose dėstomąja lietuvių kalba rodo, kad kalbėjimas su akcentu vertinamas prasčiau už kalbėjimą be akcento. Tyrimas taip pat rodo, kad, lyginant su vilnietišku kalbėjimu, yra ir panašių, ir skirtingų nuostatų dviejų skirtingų akcentų (lietuvių–rusų ir skandinaviško) lietuvių kalboje atžvilgiu. Iš vienos pusės, abiejų akcentų kalbėtojais buvo rečiau vertinti kaip *išsilavinę, protingi, įdomūs* nei „vilniečiai“ be akcento. Iš kitos pusės, vilnietiška ir su skandinavišku akcentu kalbantieji buvo statistiškai reikšmingai dažniau asocijuoti su patikimu žmogumi, o lietuviai–rusai – rečiau. Moksleivių atsakymai į atvirus klausimus taip pat rodo, kad lietuvių–rusų kalbėtojais kartais siejami su *vyresniu, nuobodžiu* žmogumi ar net *agresyvia, įtartina* asmenybe. Tai gali reikšti, kad lietuvių–rusų akcentas vilniečių kalbinėje bendruomenėje turi būtent tokius indeksus. Galima manyti, kad tai atspindi visuomenėje egzistuojančią socialinę distanciją šios etninės grupės atžvilgiu.

Taip pat pastebėta, kad kalbėtojams be akcento iš esmės nebuvo priskiriamos žemo socialinio statuso profesijos, o lietuvių–rusų balsams – šios priskiriamos dažniau. Siekiant geriau suprasti statuso ir kalbos su ir be akcento santykį, kitai dalyvių grupei buvo pasakoma, kokią profesiją atstovauja eksperimente girdimi balsai. Vilnietiška ir su skandinavų akcentu kalbantiems balsams buvo priskiriama žemo socialinio statuso profesija. Tuo tarpu lietuvių–rusiškiems balsams – aukšto. Šioje moksleivių grupėje žemo statuso profesija vilnietiškų balsų įvertinimo nepakeitė. Statistiškai reikšmingu skirtumu vilnietiški balsai toliau liko siejami su įdomiu, patikimu žmogumi, lyginant su lietuvių–rusų balsais. Išsilavinimo ir iškalbumo klausimas anketoje buvo vienintelis, kuriame lietuvių–rusų balsams profesija padėjo statistiškai reikšmingai dažniau gauti teigiamų įvertinimų. Netikėta tai, kad vilnietiška kalbantys žemo socialinio statuso profesijos balsai čia „susilygino“ su aukšto socialinio statuso lietuviais–rusais. Nors tam galėjo daryti įtakos ir „vilnietiškų“ balsų jaunas amžius, tai visų pirma rodo reikšmingą standartinės kalbos ideologijos įtaką kalbinėms nuostatomis ir stiprią asociaciją tarp kalbėtojų be akcento ir *protingo, įdomaus* žmogaus. Kita vertus, aukšto statuso profesija lietuviams–rusams nepadėjo atrodyti nei įdomesniems, nei patikimesniems. Kitaip sakant, net ir manipuluojant aukšto / žemo statuso profesija, lietuvių–rusiški balsai nekito ir liko rečiau siejami su *patikimo* žmogaus apibūdinimu. Tikėtina, kad tai rodo su šia grupe siejamo nepatikimo žmogaus indekso stiprumą bei patvirtina socialinę distanciją egzistuojant.

Darbe taip pat aptariama, kaip pašąmoninės kalbinės nuostatos nepažįstamo akcento atžvilgiu bei profesijos (ne)priskyrimas kalbėtojui gali rodyti esant tam tikrai indeksų hierarchijai. Kai žemo socialinio statuso profesija buvo priskirta su skandinavišku akcentu kalbančiam vyrui, šis balsas statistiškai reikšmingai dažniau siejosi su *neišsilavinusia, neįdomia* asmenybe. Tai leidžia manyti,

kad tais atvejais, kai tyrimo dalyviai vertina ryškių stereotipų neturinčios grupės akcentą, kelia skirtingų lokalių indeksų. Tačiau kai yra žinoma, kad su šiuo nepažįstamu akcentu kalba žemo socialinio statuso profesijos atstovas, su ta profesija siejami stereotipai nustelbia kitus spontaniškus indeksus. Tuo tarpu vilnietiška kalbantys balsai vertinti taip pat net ir priskyrimas žemo socialinio statuso profesijai. Tai gali rodyti su Vilniaus kalba siejamų indeksų stiprumą, ir šios kalbos palaikomos socialinės tapatybės aktualumą moksleiviams. Tyrimai ateityje galėtų patvirtinti arba paneigti keliamą teorinę prielaidą, kad ne visi indeksai yra vienodai „stiprūs“. Su ryškesniais stereotipais siejami indeksai tam tikrame kontekste kalbines nuostatas gali veikti stipriau nei kiti, šiuo aspektu mažiau ryškūs indeksai.

Šio darbo rezultatai taip pat rodo, kad socialinė distancija lietuvių–rusų atžvilgiu Vilniuje egzistuoja. *Nepatikimo* žmogaus apibūdinimas, kuri priskiriama net ir aukštą socialinį statusą turintiems lietuviams–rusams, rodo šiai etninei grupei priskiriamo *kito* etiketę. Tai verčia abejoti dalies sociologų teiginiu, kad socialinės distancijos lietuvių–rusų atžvilgiu tarp „etninių“ lietuvių nėra. Mano supratimu, ši socialinė distancija nulemta Lietuvos kalbinės politikos ir švietimo, kur vyrauja kalbinio nacionalizmo ideologija ir etninio nacionalizmo samprata. Mano nuomone, įtaką taip pat daro ir žiniasklaidos kuriamas (arba palaikomas ir perkuriamas) lietuvių–rusų vaizdinys kaip homogeniškos grupės: lietuviai–rusai dažnu atveju siejami su okupacine valdžia, laikomi atvykėliais, tokiu būdu kvestionuojant jų lojalumą valstybei. Esu linkęs manyti, kad palankesnes kalbines nuostatas akcentų atžvilgiu galėtų skatinti deskriptyviu kalbotyros mokslu grįstas kalbinis švietimas bei kritiškas mąstymas vyraujančių ideologijų atžvilgiu. Kritiškas kalbinio nacionalizmo lietuvių kalbos pamokose vertinimas kurtų sąlygas platesniam, labiau įtraukiam „lietuviybės“ suvokimui.

Šio darbo rezultatai yra iš dalies riboti dėl nevienodo eksperimente pasitelkiamuose įrašuose kalbėjusių vyrų amžiaus ir tik vieno balso, reprezentavusio skandinavišką akcentą. Tolesni tyrimai galėtų įvertinti, kokią įtaką kalbėtojų su akcentu vertinimui daro balsų amžius, lytis ir kiti sociodemografiniai veiksniai. Siekiant geriau suprasti socialinės distancijos atsiradimo ir egzistavimo priežastis, „etninių“ lietuvių kalbinių nuostatų tyrimai kitų socialinių ir etninių grupių (pvz. lietuvių–lenkų) atžvilgiu leistų geriau suprasti, ar tai tik lietuvių–rusų atžvilgiu būdingas reiškinys, ar vis tik beįdra ir kitų grupių atžvilgiu. Ypač atkreiptinas dėmesys į tarpdisciplininių tyrimų poreikį socialinei distancijai tirti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Allport, Gordon W. 1979. *The nature of prejudice. 25th Anniv.* New York: Basic Books.
2. Beresnevičiūtė, Vida. 2005. Etninių grupių socialinės integracijos sampratos interpretacija. *Etniškumo Studijos* (2): 26–32.
3. Blažytė, Giedrė, Vilana Pilinkaitė-Sotirovič ir Karolis Žibas. 2016. Visuomenės nuostatos apie socialines ir etnines grupes lietuvoje: nepakatumo ir socialinės distancijos stebėsena. Pp. 109–24 in *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
4. Bogardus, Emory. 1933. A social distance scale. *Sociology & Social Research* (17): 265–271.
5. Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and symbolic power*. London: Polity Press.
7. Burneika, Donatas ir Rūta Ubarevičienė. 2016. Socio-ethnic segregation in the metropolitan areas of Lithuania.” *Sociologicky casopis / Czech Sociological Review* 6: 795–819.
8. Čekuolytė, Aurelija. 2014. Streetwise, active and cool: how do Vilnius adolescents perceive their peers’ linguistic identity? *Taikomoji kalbotyra* 6: 1–28.
9. Čičirkaitė, Ramunė. 2014. Vilnietiško balsių ilginimo socialinė reikšmė. Moksleivių pasąmoningųjų nuostatų tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* (6):1–30.
10. Čičirkaitė, Ramunė. 2017a. Tarties standartas eteryje. Pp. 259–76 in *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitės geriausias kalbos idėja*, red. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys–Aidai.
11. Čičirkaitė, Ramunė. 2017b. Vilniaus kalbos variantų socialinės reikšmės. Pp. 143–58 in *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitės geriausias kalbos idėja*, red. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys–Aidai.
12. Čičirkaitė, Ramunė. 2019. Vilniaus kalbos fonetinių ypatybių socialinės reikšmės: stigmatizuojamas ilginimas ir santykis su žiniasklaidos kalba. Daktaro disertacija
13. Coreno, Thaddeus. 2002. Fundamentalism as a class culture. *Sociology of Religion* 63 (3): 335–60.
14. Dovidio, John F., Samuel L. Gaertner, Gordon Hodson, Melissa A. Houlette ir Kelly M. Johnson. 2004. Social inclusion and exclusion: recategorization and the perception of intergroup boundaries.” Pp. 245–64 in *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, red. D. Abrams, M. A. Hogg ir J. M. Marques. Psychology Press.

15. Dragojevic, Marko ir Sean Goatley–Soan. 2022. Americans' attitudes toward foreign accents: evaluative hierarchies and underlying processes. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 43 (2): 167–81.
16. Eckert, Penelope. 2008. Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12 (4): 453–476.
17. Esses, Victoria M., John F. Dovidio, Antoinette H. Semanya ir Lynne M. Jackson. 2005. Attitudes toward immigrants and immigration: the role of national and international identity." Pp. 317–38 in *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, red. D. Abrams, M. A. Hogg ir J. M. Marques. New York; Hove: Psychology Press.
18. Frėjūtė–Rakauskienė, Monika. 2011. Rusai Lietuvoje ir Latvijoje: europinio, regioninio ir lokalaus identitetų sąveika. *Ethnicity Studies/Etniskumo Studijos*. 80–110
19. Frėjūtė–Rakauskienė, Monika. 2013. Rusų etninės grupės reprezentacija Lietuvos spaudoje. Negyjančios antrojo pasaulinio karo žaizdos. Pp. 351–86 in *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
20. Fuertes, Jairo N., William H. Gottdiener, Helena Martin, Tracey C. Gilbert ir Howard Giles. 2012. A meta-analysis of the effects of speakers' accents on interpersonal evaluations. *European Journal of Social Psychology* 42 (1): 120–33.
21. Gal, Susan ir Judith T. Irvine. 1995. The boundaries of language and disciplines: how ideologies construct difference. *Social Research* 62 (4): 967–1001.
22. Garrett, Peter. 2010. *Attitudes to language*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Garrett, Peter, Nikolas Coupland ir Angie Williams. 2004. Adolescents' lexical repertoires of peer evaluation. *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives* (1994): 193–225.
24. Ghyselen, Anne-Sophie ir Gunther De Vogelaer. 2013. The impact of dialect loss on the acceptance of tussentaal: the special case of west-flanders in Belgium. Pp. 153–70 in *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*, red. T. Kristiansen ir N. Coupland. Oslo: Novus Forlag.
25. Grondelaers, Stefan ir Roeland van Hout. 2011. The standard language situation in the low countries: top-down and bottom-up variations on a diaglossic theme. *Journal of Germanic Linguistics* 23 (3): 199–243.
26. Hilton, Nanna H., Charlotte Gooskens, Anja Schüppert ir Chaoju Tang. 2021. Is Swedish more beautiful than Danish? matched guise investigations with unknown languages. *Nordic Journal of Linguistics* 1–19.
27. Holmes, Kelly, Tamar Murachver ir Donn Bayard. 2001. Accent, appearance, and ethnic

- stereotypes in New Zealand. *New Zealand Journal of Psychology* 30 (2): 79–86.
28. Įsakymas dėl švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymo Nr. V-1197 „Dėl brandos egzaminų ir įskaitų programų patvirtinimo“ pakeitimo. 2015. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija.
29. Jackevičius, Mindaugas. 2013. Gydytoja: kodėl nepriklausomoje lietuvoje esu prievartaujama kalbėti rusiškai? *DELFI*. Nuoroda tikrinta 2022-05-04 (<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/gydytoja-kodel-nepriklausomoje-lietuvoje-esu-prievartaujama-kalbeti-rusiskai.d?id=62332161>).
30. Jaffe. 2016. Indexicality, stance and fields in sociolinguistics. Pp. 86–112 in *Sociolinguistics: Theoretical Debates*, edited by N. Coupland. Cambridge: Cambridge University Press.
31. Kasčiūnas, Laurynas, Andrius Vaišnys, Monika Garbačiauskaitė-Budrienė, Vytautas Keršanskas, Linas Kojala ir Šarūnas Legatas. 2017. Rusijos propaganda lietuvoje: situacijos ir proceso analizė. in *Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos*, red. A. Vaišnys, L. Kojala, L. Kasčiūnas, S. Klimanskis, M. Jastramskis, M. Garbačiauskaitė-Budrienė, V. Keršanskas, Š. Legatas ir D. Buinauskas. Vilnius: Rytų Europos studijų centras.
32. Kircher, Ruth. 2015. The matched-guise technique. Pp. 196–211 in *Research Methods in Intercultural Communication*. Hoboken, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc.
33. Kostiučenko, Anastasija. 2020. “The language situation in Lithuania - is there anything to worry about?” Pp. 107–98 in *The Social Status of Languages in Finland and Lithuania: A Plurimethodological Empirical Survey on Language Climate Change*, red. S. Kessler ir M. Pantermöller. Berlin: Peter Lang.
34. Krauss, Robert M., Robin Freyberg ir Ezequiel Morsella. 2002. Inferring speakers’ physical attributes from their voices. *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 618–25.
35. Kristiansen, Tore. 2009. The macro-level social meanings of late-modern danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41 (1): 167–92.
36. Kristiansen, Tore. 2011. Attitudes, ideology and awareness. Pp. 265–78 in *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*, red. R. Wodak, B. Johnstone ir P. Kerswill. London: SAGE Publications Inc.
37. Kroskrity, Paul V. 2000. *Regimes of languages: ideologies, politics and identities*. Oxford: Santa FE: School for Advanced Research Press.
38. Lambert, W. E., R. C. Hodgson, R. C. Gardner ir S. Fillenbaum. 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 60 (1):

44–51.

39. Lambert, Wallace E. 1967. A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues* 23 (2): 91–109.
40. Lichačiova, Ala. 2010. Vilniaus ir Klaipėdos rusų ir rusakalbių tapatybės suvokimo ypatumai. Pp. 125–52 in *Miestai ir kalbos*, red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
41. Lietuvos statistikos departamentas. 2021. *2021 m. gyventojų ir būstų surašymas*.
42. Liubertaitė, Agnė. 2021. Atskleidė, kokios studijų programos šiemet populiariausios: vienas rodiklis ypač džiugina. *Lrytas*. Nuoroda tikrinta 2022-02-23 (<https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/svietimas/2021/08/05/news/atskleide-kokios-studiju-programos-siemet-populiariausios-viena-detale-ypac-dziugina-20333171>).
43. Maegaard, Marie. 2005. Language attitudes, norm and gender a presentation of the method and results from a language attitude study. *Acta Linguistica Hafniensia* 37 (1): 55–80.
44. Marcinkevičius, Andrius. 2013. Rusų tapatumo sovietmečio Lietuvoje konstravimas: politika, gyventojų surašymai ir istorinė atmintis. Pp. 183–230 in *Lietuvos rusai XX-XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko, P. Lavrinevic ir A. Marcinkevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
45. Milroy, James; 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530–55.
46. Nevinskaitė, Laima. 2013. Kalbų mokėjimas ir vartojimas didžiuosiuose ir mažesniuose miestuose. in *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
47. Parrillo, Vincent N. ir Christopher Donoghue. 2005. Updating the Bogardus social distance studies: a new national survey. *The Social Science Journal* 42 (257–271).
48. Petrušauskaitė, Vita. 2013. Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita 2013 metai.” *Etniškumo Studijos* 2: 180–91.
49. Petrušauskaitė, Vita ir Vilana Pilinkaitė Sotirovič. 2012. Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001 – 2011 m. *Etniškumo Studijos* 14–50.
50. Pharao, Nicolai ir Tore Kristiansen. 2019. Reflections on the relation between direct/indirect methods and explicit/implicit attitudes. *Linguistics Vanguard* 5 (s1).
51. Potašenko, Grigorijus. 2013. Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą-1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos atmintis. Pp. 73–181 in *Lietuvos rusai XX-XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*, red. G. Potašenko, P. Lavrinevic ir A. Marcinkevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

52. Preston, Dennis R. 2009. Are you really smart (or stupid, or cute, or ugly, or cool)? or do you just talk that way? in *Language attitudes, standardization and language change: perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*. Oslo: Novus Forlag.
53. Rödin, Magnus ir Gülay Özcan. 2011. Is it how you look or speak that matters? An experimental study exploring the mechanisms of ethnic discrimination.
54. Roshwald, Aviel. 2015. Civic and ethnic nationalism. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism* 1–4.
55. Sandøy, Helge. 2013. Driving forces in language change – in the Norwegian perspective. Pp. 125–52 in *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*, red. T. Kristiansen ir S. Grondelaers. Oslo: Novus Forlag.
56. Silverstein, Michael. 2003. “Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life.” *Language and Communication* 23 (3–4): 193–229.
57. Šliavaitė, Kristina. 2019. Kalba, tautinis tapatumas ir lygios galimybės švietime: mokyklų lietuvių, lenkų ir rusų mokomosiomis kalbomis bendruomenių požiūriai. *Culture & Society* 10 (2): 31–58.
58. Urbonaitė, Daina. 2017. Kalbos samprata kalbinio švietimo politikoje: lietuvis ir danijos lyginamoji analizė. *Taikomoji kalbotyra* (9):199–299.
59. Urbonaitė, Daina. 2019. Kaip apie kalbą kalba lietuvių kalbos vadovėliai gimnazistams. *Taikomoji kalbotyra* 12: 182–225.
60. Vaicekauskienė, Loreta. 2017. Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. Pp. 111–42 in *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitės geriausios kalbos idėja*, red. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
61. Vaicekauskienė, Loreta ir Daina Urbonaitė. 2019. Gimtoji kalba mokykloje: Vakarų Europos švietimo paradigmos istorija su šiandieninės Lietuvos prieskoniu.” *Archivum Lithuanicum* 21.
62. "Veidas". 2011. Vaikai nebesvajoja tapti kosmonautais – jie nori būti gydytojais ir verslininkais. Nuoroda tikrinta 2022-02-23 (<http://www.veidas.lt/vaikai-nebesvajoja-tapti-kosmonautais---jie-nori-buti-gydytojais-ir-verslininkais-2>).
63. Vildaitė, Dovilė ir Karolis Žibas. 2010. Etninių tyrimų instituto visuomenės nuomonės tyrimų apžvalga (2005–2010 m.)” *Etniškumo studijos* 1.
64. Vilkiene, Loreta. 2011. Ar dvikalbystė - dvikultūres tapatybes laidas? *Kalbotyra* 63 (3).
65. Woolard, Kathryn A. 2008. *Why dat now?: linguistic-anthropological contributions to the explanation of sociolinguistic icons and change 1*. Vol. 12.

66. Young, Jock. 2007. *The exclusive society: social exclusion, crime and difference in late modernity*. London: SAGE Publications Ltd.
67. Zahn, Christopher Joseph ir Robert Hopper. 1985. Measuring Language Attitudes: The Speech Evaluation Instrument. *Journal of Language and Social Psychology*.
68. Žilys, Apolonijus. 2015. Socialinė distancija, skurdas ir geras gyvenimas: gyventojų požiūris į socialinę atskirtį Lietuvoje. Pp. 39–72 in *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*, red. M. Ališauskienė, G. Baltrušaitytė, J. Bučaitė-Vilkė, R. Indriliūnaitė, V. Leonavičius, A. Maslauskaitė, R. Petkevičiūtė, I. W. Schröderis, I. Tamutienė, A. Tereškinas ir A. Žilys. Kaunas: Versus aureus.

Utdannet og mindre pålitelig. Sosial distanse i evalueringer av litauisk med litauisk–russisk og skandinavisk aksenter

SAMMENDRAG

Flerkulturelle og multietniske byer – som Vilnius – er vanligvis ansett som tolerante mot ulike sosiale og etniske grupper. Derfor er det verdt å spørre om man kan se slike positive holdninger til en av de to største etniske minoritetsgruppene i Vilnius – litauisk-russere. Tidligere forskning viser at ubevisste språkholdninger til litauisk–russere er temmelig negative. Litauisk–russere er sjeldnere beskrevet som *utdannet*, *vellykkete* eller *som har en god jobb* enn «etniske» litauere i Vilnius (Čičirkaitė 2019: 139–140).

Med utgangspunkt i dette spørres det om slike språkholdninger er typiske kun til litauisk-russisk aksent eller til aksentpreget litauisk generelt. For å besvare dette spørsmålet ble tre språkvarieteter undersøkt: (a) Vilniusspråk uten aksent, (b) litauisk med litauisk-russisk og (c) med skandinavisk aksenter. Noen sosiologer hevder at det ikke finnes noen sosial avstand (den såkalte sosiale distansen) til litauisk–russere (Vildaitė ir Žibas 2010; Petrušauskaitė 2013). Oppgaven har derfor som formål å bekrefte eller avkrefte denne påstanden ved å undersøke ubevisste språkholdninger. I tillegg baseres oppgaven på teoretisk grunnlag av indeksiskalsk orden av Michael Silverstein (2003).

For å forske på ubevisste språkholdninger ble en verbal masketest brukt. 151 elever fra skoler i Vilnius der litauisk er hovedmålet, deltok i undersøkelsen. Elevene ble delt inn i to grupper. Til den første gruppen var yrker ikke nevnt, mens den andre gruppen fikk vite yrkene som talerne i testen ble tildelt. Begge gruppene hørte på seks lydopptak med mannlige stemmer. To stemmer representerte hver av (a), (b) og (c) språkvarietetene. Det oppsto merkbare forskjeller i evalueringer av de to skandinaviske stemmene. Dermed ble bare én av de skandinaviske stemmene inkludert i resultatene. Elevene beskrev talere med egne ord og svarte på åpne spørsmål som var knyttet til pålitelighet og såkalte status- (*utdannet*, *smart*) og dynamismeegenskaper (*interessant*, *selvsikker*).

Når det gjaldt den første elevgruppen, viste det seg at talerne *uten* aksent oftere ble tildelt status- og dynamismeegenskaper enn talerne *med* aksenter. Evalueringene var imidlertid forskjellige når elevene ble spurt om pålitelighet. Da var både talerne med skandinavisk aksent og uten aksent ansett som mer pålitelige. Når det gjaldt litauisk-russisk aksent, var talerne med denne aksenten mindre pålitelige. Noen ganger ble de beskrevet som til og med aggressive, mistenkelige eller rare. Det er

sannsynlig at slike ubevisste språkholdninger gjenspeiler sosial distanse som fører til at litauisk-russere fremstår som *utgruppen* i forhold til *inngruppen* (litauere).

Når det gjaldt den andre elevgruppen, fikk de vite at talerne uten aksent og med skandinavisk aksent hadde et lavstatusyrke, mens talerne med litauisk-russisk aksent – et høystatusyrke. Det tildelte yrket førte til at litauisk-russere fikk flere statusegenskaper, men verken dynamismeevaluering eller pålitelighet ble påvirket av yrket. Det var overraskende at et lavstatusyrke heller ikke påvirket hvordan talerne *uten* aksent ble evaluert. Det kan innebære at det å snakke uten aksent har en sterk tilknytning til en smart, interessant person. På den andre siden ble taleren med skandinavisk aksent enda mer negativ evaluert på grunn av et lavstatusyrke. Det er mulig at stereotyper som et lavstatusyrke har, stemmer med stereotyper om talerne med aksent. Derfor blir holdningene enda mer negative. Det er viktig å påpeke at yrker endret evalueringer av verken (a), (b) eller (c) språkvarieteter. Med andre ord var kun litauisk-russisk talere ansett som *mindre pålitelige*. Det kan også bekrefte at sosial distanse til litauisk-russere faktisk finnes.

Oppgaven tar sikte på å diskutere et teoretisk spørsmål om språk som ikke har en fast indeks i språkfelleskapet. Etter forfatterens kjennskap har dette temaet ikke vært diskutert i vitenskapelig litteratur før. Det er foreslått at det oppstår et indekshierarki når det tildelte yrket «møter» indeksen på aksenten. Videre forskning kan bekrefte eller avkrefte disse teoretiske forutsetningene.

Det er imidlertid viktig å nevne at det var brukt bare mannlige stemmer i eksperimentet og bare én stemme representerte skandinavisk aksent, noe som begrenser generaliserbarheten av resultatene.

Større sosiale implikasjoner av denne oppgaven blir også diskutert. Det er foreslått at negativ representasjon av litauisk-russere i medier i Litauen kan være en av grunnene til sosial distanse til litauisk-russere. Den sosiale distanse kan også skyldes språknasjonalisme som er den gjeldende språkideologien på skole. For å redusere negative språkholdninger og sosial distanse er det viktig å basere språkundervisning på skole på deskriptiv lingvistikk. I tillegg kan det være viktig å oppmuntre elevene til å vurdere eksisterende språklige ideologier mer kritisk.

Nøkkelord: ubevisste språkholdninger, litauisk-russere, sosial distanse, aksentpreget litauisk, ukjent aksent.

PRIEDAS NR. 1

Anketa bendrajai grupei

Ši anketa anoniminė. Tau nereikia nurodyti savo vardo, bet pažymėk, ar esi:
___ mergina ___ vaikinai ___ kita/nenoriu sakyti

Balsas nr. 1

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

1 anketos puslapis

Balsas nr. 2

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

2 anketos puslapis

Balsas nr. 3

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

3 anketos puslapis

Balsas nr. 4

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą pravesti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

4 anketos puslapis

Balsas nr. 5

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą pravesti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

5 anketos puslapis

Balsas nr. 6

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5. Kuo šis žmogus galėtų dirbti?

6 anketos puslapis

PRIEDAS NR. 2

Anketa profesijų grupei

Ši anketa anoniminė. Tau nereikia nurodyti savo vardo, bet pažymėk, ar esi:
___ mergina ___ vaikinai ___ kita/nenoriu sakyti

Balsas nr. 1

Apsaugos budėtojas

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

1 anketos puslapis

Balsas nr. 2

Įmonės vadovas

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

2 anketos puslapis

Balsas nr. 3

Mechanikas

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

3 anketos puslapis

Balsas nr. 4

Autobuso vairuotojas

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

4 anketos puslapis

Balsas nr. 5

Gydytojas

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

5 anketos puslapis

Balsas nr. 6

Pardavėjas

1. Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?

2. Kaip manai, ar būtų verta šį žmogų pakviesti į jūsų mokyklą praveisti kokios nors paskaitos? Paaiškink, kodėl.

3. Ar pasitikėtum šiuo žmogumi, jei jis būtų jūsų kaimynas? Paaiškink, kodėl.

4. Jei šis žmogus tau ir tavo draugams pravestų ekskursiją po Vilnių, ar tau būtų įdomu jo klausytis? Paaiškink, kodėl.

6 anketos puslapis

PRIEDAS NR. 3

Atsakymai į 1 anketos klausimą

		Bendroji grupė (N = 74) Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?	
VLN	VLN01	Patrauklumas	(+) 20: nuoširdus , bendraujantis, malonus, draugiškas, geras, fainas (0) 1: <i>gėjus</i>
		Viršenybė	(+) 4: iškalbus, <i>išsilavinęs, gerai besimokantis</i>
		Dinamiškumas	(+) 24: smalsus , užsidegęs, pasitiki savimi, linksmas, įdomus, aktyvus (-) 6: susijaudinęs, <i>liūdnas, nedrąsus, nepasitiki savimi, tylus</i> (0) 21: jaunas , jaunatviškas (0) 7: meniškas (0) 11: ramus , rimtas
		Kita	(0) 24: paprastas , vienišius, intravertas, turistas, mėgsta pasakoti apie save, <i>fotografas, sportiškas, neseniai atvykęs gyventi į Vilnių</i> (-) 2: <i>išsiblaškęs, lengvabūdis</i>
	Metakalbiniai	(-) 4: skuba kalbėdamas, <i>kartoja žodžius, kalba be intonacijų</i> (+) 1: <i>aiškiai kalba</i>	
	VLN02	Patrauklumas	(+) 21: malonus , draugiškas, geras, fainas, nuoširdus, bendraujantis, <i>kietas</i>
		Viršenybė	(+) 20: iškalbus, protingas , išsilavinęs, žino ką sako, brandus (-) 2: neiškalbus
		Dinamiškumas	(+) 18: įdomus , pasitikintis savimi, svajingas, linksmas, užsidegęs, <i>pozityvus, aktyvus, patikimas, smalsus</i> (-) 5: nepasitikintis savimi, nuobodus (0) 9: jaunas (0) 4: vidutinio amžiaus, <i>vyresnis</i> (0) 5: rimtas, <i>užsispyręs, intravertas</i>
Kita		(0) 5: paprastas (0) 5: <i>laisvas, sentimentalus, klajoklis, jausmingas, meniškas</i> (0) 1: <i>mokytojiškas</i>	
Metakalbiniai	(+) 1: <i>gerai artikuliuoja</i> (-) 1: <i>daug įterpinių</i>		
SKA	SKA01	Patrauklumas	(+) 17: malonus , geras, nuoširdus, bendraujantis, <i>draugiškas, įdomus, ekstravertas, laimingas, mielas</i> (-) 2: arogantiškas
		Viršenybė	(+) 12: išsilavinęs, iškalbus, patyręs, protingas, brandus (-) 1: <i>neišsilavinęs</i>
		Dinamiškumas	(+) 20: įdomus , linksmas, pozityvus, šmaikštus, smalsus, pasitikintis savimi, užsidegęs, <i>atsipalaidavęs</i> (-) 1: <i>nuobodus</i> (0) 18: vyresnis, senas , vidutinio amžiaus (0) 9: ramus, rimtas, konservatyvus, <i>užsispyręs</i>

		Kita	(+) 2: <i>neišrankus, mandagus</i> (0) 5: pastabus (0) 7: meniškas , <i>mėgsta fotografuoti, svajingas</i> (0) 3: <i>dainininkas, mokytojas, mėgsta gamtą</i> (0) 6: <i>ne lietuvis, ne vilnietis, užsienietis</i>
		Metakalbiniai	(-) 2: <i>kalba netaisyklingai, balsas per storas</i>
		Patrauklumas	(+) 17: <i>laimingas, malonus, geras, nuoširdus, draugiškas, mielas, švelnus, išdykęs, ekstravertas</i> (-) 1: <i>negatyvus</i>
		Viršenybė	(+) 5: <i>patyręs, išsilavinęs, protingas</i> (-) 4: <i>neiškaltus, arogantiškas, neišsilavinęs</i>
		Dinamiškumas	(+) 17: pozityvus, įdomus , <i>linksmas, užsidegęs</i> (-) 6: <i>nuobodus, nedrąsus, griežtas, nepasitikintis savimi</i> (0) 8: vyresnis (0) 1: <i>jaunas</i> (0) 7: ramus , <i>intravertas</i>
SKA02		Kita	(-) 2: <i>baryga, pavargęs</i> (0) 8: užsienietis , <i>lenkas</i> (0) 5: <i>meniškas, svajingas, jausmingas</i> (0) 6: <i>sportiškas, paprastas, pažįsta miestą</i>
		Metakalbiniai	(-) 3: <i>neaiškiai kalba, nesklandžiai kalba</i> (0) 4: <i>su akcentu, žemas balsas</i>
		Patrauklumas	(+) 2: <i>bendruojantis, geras</i>
		Viršenybė	(+) 3: <i>iškalbus, patyręs</i> (-) 4: <i>marozas, neišsilavinęs</i>
		Dinamiškumas	(-) 20: išsiblaškęs, nuobodus , <i>nedrąsus, liūdnas, šiurkštus, agresyvus</i> (0) 8: vyresnis , <i>senas</i> (0) 11: ramus , <i>rimtas</i>
RUS		Kita	(+) 3: <i>smalsus, ryžtingas</i> (-) 12: <i>keistas, kaimietis, nemandagus, išrankus, pavargęs, susijaudinęs</i> (0) 8: <i>ieškantis naujo, lengvabūdis, paprastas, skubantis, dalykiškas, ne lietuvis</i>
		Metakalbiniai	(-) 3: <i>kalba netaisyklingai, kalba buitiskai</i>
		Patrauklumas	(+) 16: <i>nuoširdus, draugiškas, malonus, geras, laimingas</i>
		Viršenybė	(+) 1: <i>iškalbus</i> (-) 3: <i>neiškaltus, vidurinis išsilavinimas, dirba kebabinėje</i>
		Dinamiškumas	(+) 15: smalsus , <i>įdomus, užsidegęs, linksmas, laimingas, pasitikintis savimi</i> (-) 3: <i>susijaudinęs, nedrąsus</i> (0) 5: <i>vidutinio amžiaus, vyresnis, senas</i> (0) 2: <i>jaunas</i> (0) 7: <i>ramus, intravertas, rimtas</i>
RUS02		Patrauklumas	(+) 16: <i>nuoširdus, draugiškas, malonus, geras, laimingas</i>
		Viršenybė	(+) 1: <i>iškalbus</i> (-) 3: <i>neiškaltus, vidurinis išsilavinimas, dirba kebabinėje</i>
		Dinamiškumas	(+) 15: smalsus , <i>įdomus, užsidegęs, linksmas, laimingas, pasitikintis savimi</i> (-) 3: <i>susijaudinęs, nedrąsus</i> (0) 5: <i>vidutinio amžiaus, vyresnis, senas</i> (0) 2: <i>jaunas</i> (0) 7: <i>ramus, intravertas, rimtas</i>

		Kita	(-) 3: keistas, <i>įtartinas</i> (0) 8: meniškas (0) 3: paprastas (0) 6: <i>nustebęs, mėgsta vasarą, susimąstęs, sportiškas, dzūkas, ne lietuvis, užsienietis, čigonas</i>
		Metakalbiniai	(-) 2: <i>keistas balsas, daug įterpinių</i> (0) 3: <i>su rusišku akcentu, su akcentu, balsas aidi</i>

Kalbėtojų apibūdinimų etiketės pagal semantines grupes. (+) reiškia teigiamą savybę, (-) neigiamą, (0) neutralią. Skaičius šalia pažymi, kiek paminėjimų rasta. **Paryškintos** tos savybės, kurios anketose pasikartoja bent 5 kartus. Iš jų, **pabrauktos** tos savybės, kurios kartojasi bent 10 kartų. Kitos savybės išvardintos nuo dažniausios iki rečiausios. *Pasviru* šriftu pažymėtos tos savybės, kurios paminėtos tik vieną kartą.

Profesijų grupė (N = 78)			
Kaip apibūdintum šį žmogų? Koks jis tau pasirodė?			
VLN	VLN01 <i>apsaugos budėtojas</i>	Patrauklumas	(+) 24: draugiškas, malonus , nuoširdus, fainas, geras, sąžiningas, <i>mandagus, prisžiūrintis išvaizdą</i> (-) 1: <i>nemandagus</i>
		Viršenybė	(+) 7: iškalbus, išsilavinęs, <i>bendraujantis, žino ką kalba</i> (-) 2: <i>neiškaltas</i>
		Dinamiškumas	(+) 46: įdomus, smalsus, aktyvus , linksmas, užsidegęs, aktyvus, pasitikintis savimi, atsipalaidavęs (-) 1: <i>nuobodus</i> (0) 19: jaunas (0) 11: ramus , rimtas (0) 2: <i>jautrus, jausmingas</i>
		Kita	(+) 4: pastabus, atsakingas, atsidavęs darbui (-) 4: <i>keistas, pavargęs, išsiblaškęs, nusivylęs</i> (0) 3: meniškas, sentimentalus (0) 3: <i>sutarčiau su juo, panašus į mane, norėčiau pasivaikščioti kartu</i> (0) 6: <i>paprastas, praktiškas</i>
	Metakalbiniai	(0) 1: <i>aiškiai kalba</i>	
	VLN02 <i>autobuso vairuoto- jas</i>	Patrauklumas	(+) 31: draugiškas, malonus , nuoširdus, bendraujantis, geras, <i>mielas, pasitikintis savimi, kietas</i> (-) 1: <i>nemalonus</i>
		Viršenybė	(+) 10: protingas, iškalbus, patyręs, išsilavinęs, mokslininkas (-) 1: <i>arogantiškas</i>
		Dinamiškumas	(+) 19: įdomus, linksmas , pozityvus, mandagus, <i>smalsus</i> (-) 2: <i>piktas, nedrąsus</i> (0) 5: jaunas, vidutinio amžiaus (0) 7: <i>ramus, rimtas, liūdnas, sentimentalus, susikaupęs</i>
Kita		(+) 5: <i>patenkintas, mėgsta savo darbą, laimingas, išklauskantis kitų</i> (0) 8: paprastas (0) 7: <i>meniškas, pastabus, konkretus, susimąstęs, tvarkingas, atsakingas, 90-ųjų vaikas</i>	

		Metakalbiniai	(+) 2: <i>gera tarsena, gražiai kalba</i>
SKA	SKA01 <i>mechani- kas</i>	Patrauklumas	(+) 28: malonus, nuoširdus, draugiškas , geras, fainas, <i>patikimas, bendraujantis</i>
		Viršenybė	(+) 9: patyręs, iškalbus, <i>protingas</i>
		Dinamiškumas	(+) 20: įdomus, linksmas , šmaikštus, smalsus, <i>užsidegęs, pozityvus, gera vaizduotė</i> (-) 3: nuobodus, <i>išsiblaškęs</i> (0) 15: senas, vyresnis , vidutinio amžiaus (0) 11: ramus, atsipalaidavęs
		Kita	(-) 2: <i>nekonkretus, pavargęs</i> (0) 11: paprastas , <i>gyvena šia diena</i> (0) 4: meniškas (0) 4: mėgsta gamtą, <i>turistas, įvairus</i>
	Metakalbiniai	(+) 1: <i>gražiai kalba</i> (-) 2: <i>nesuprantu ką sako, balsas džergžia</i> (0) 1: <i>lietuvių ne gimtoji</i>	
	SKA02 <i>pardavėjas</i>	Patrauklumas	(+) 22: malonus , draugiškas, nuoširdus, geras, <i>fainas, kietas, švelnus</i> (-) 2: <i>nemalonus, nenuoširdus</i>
		Viršenybė	(+) 4: patyręs, <i>iškalbus</i> (-) 7: neišsilavinęs, neiškalbus, neprotingas, <i>mažai uždirba</i>
		Dinamiškumas	(+) 13: įdomus , pozityvus, užsidegęs, aktyvus, <i>smalsus, linksmas</i> (-) 8: nuobodus , įtartinas (0) 11: ramus, tylus, rimtas , intravertas (0) 8: senas , vidutinio amžiaus
Kita		(-) 10: keistas, <i>neturi nuomonės, nemėgsta savo darbo, liūdnas, pavargęs, autistiškas, nustebęs</i> (-) 1: <i>iš Kremliaus</i> (0) 5: meniškas, <i>jausmingas, sentimentalus, myli Vilnių</i> (0) 5: <i>paprastas, dirbantis savo darbą</i> (0) 9: užsienietis, <i>ne lietuvis, ne grynas lietuvis, gimtoji ne lietuvių</i>	
Metakalbiniai	(-) 1: <i>kalba buitiskai</i> (0) 7: su akcentu , rusiškas akcentas (0) 1: <i>pakimęs balsas</i>		
RUS	RUS01 <i>įmonės vadovas</i>	Patrauklumas	(+) 4: pasitikintis savimi, <i>malonus</i> (-) 3: nedraugiškas, <i>nemalonus</i>
		Viršenybė	(+) 5: protingas, <i>turtingas, išsilavinęs</i> (-) 2: neiškalbus
		Dinamiškumas	(+) 5: įdomus, <i>drąsus</i> (-) 17: nuobodus , nedrąsus, <i>griežtas</i> (0) 7: vyresnis, vidutinio amžiaus, <i>senas</i> (0) 1: <i>jaunas</i> (0) 11: rimtas , ramus

RUS02 gydytojas	Kita	(+) 2: <i>mandagus, tvarkingas</i> (-) 8: <i>pavargęs, įtartinas, keistas, irzlus</i> (0) 7: paprastas , <i>tiesmukas, dalykiškas</i> (0) 4: <i>skubantis, užsiėmęs, susijaudinęs, tradiciškas</i> (0) 1: <i>ne lietuvis</i>
	Metakalbiniai	(-) 2: <i>neaiškiai kalba, greitai kalba</i> (0) 1: <i>su akcentu</i>
	Patrauklumas	(+) 26: draugiškas, malonus , <i>nuoširdus, bendraujantis, fainas, geras, kietas</i>
	Viršenybė	(+) 11: protingas , <i>išsilavinęs, mėgsta aiškinti kitiems, iškalbus</i>
	Dinamiškumas	(+) 19: įdomus , <i>užsidegęs, linksmas, smalsus, atsipalaidavęs, susikaupęs, pozityvus</i> (-) 8: <i>nuobodus, nedrąsus, griežtas, piktas, susijaudinęs</i> (0) 3: <i>vyresnis, vidutinio amžiaus, senas</i> (0) 1: <i>jaunas</i> (0) 7: <i>ramus, rimtas, intravertas</i>
Kita	(+) 5: <i>mandagus, išklausančias, atsakingas, myli savo profesiją</i> (-) 5: <i>keistas, pavargęs, apgavikas</i> (0) 6: <i>paprastas, dalykiškas</i> (0) 4: <i>unikalus, paslaptinas, užsiėmęs, kitaip žiūri į pasaulį</i> (0) 4: <i>ne lietuvis, užsienietis, lenkas</i>	
Metakalbiniai	(0) 4: <i>su akcentu, greitai kalba, rusiškas akcentas</i>	

Kalbėtojų apibūdinimų etiketės pagal semantines grupes. (+) reiškia teigiamą savybę, (–) neigiamą, (0) neutralią. Skaičius šalia pažymi, kiek paminėjimų rasta. **Paryškintos** tos savybės, kurios anketose pasikartoja bent 5 kartus. Iš jų, **pabrauktos** tos savybės, kurios kartojasi bent 10 kartų. Kitos savybės išvardintos nuo dažniausios iki rečiausios. *Pasviru* šriftu pažymėtos tos savybės, kurios paminėtos tik vieną kartą.